

Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd

**Utvärdering av ett utvecklingspartnerskap i Dorotea och
Lycksele**

Februari 2005

Eva Wikström
Rafael Lindqvist

Institutionen för socialt arbete
Umeå universitet

SAMMANFATTANDE SLUTSATSER	5
KVALIFICERAD INTRODUKTION	5
Undanröjande av språkliga hinder.....	6
Undanröjande av sociala hinder.....	6
Undanröjande av psykosociala hinder.....	7
Deltagarperspektiv på lokal introduktion.....	7
MÅLGRUPPENS INTRÄDE PÅ ARBETSMARKNADEN	7
Kontakt med yrkeslivet	7
Utbildning	8
Arbete.....	8
MÅLGRUPPENS SOCIALA INTEGRATION.....	8
Kunskap om samhället	8
Etablering i lokalsamhället.....	9
BAKGRUND	9
PROJEKTET.....	10
PROJEKTETS PERSPEKTIV OCH UTVÄRDERINGENS DESIGN.....	11
PROJEKTETS PERSPEKTIV – FLYKTINGARS INTEGRATION	11
INTRODUKTION OCH INTEGRATION	12
UTVÄRDERINGENS PERSPEKTIV PÅ INTEGRATION	13
Integration på individnivå	13
Extern och intern delaktighet i utvärderingen	15
Individuella förutsättningar och (kontextuella) villkor för integration.....	15
UTVÄRDERINGENS PERSPEKTIV OCH METOD.....	16
Förklarings- och processinriktad utvärderingsdesign.....	16
Kontextuella omständigheters inverkan på projekt och resultat.....	17
TILLVÄGAGÅNGSSÄTT OCH DATAINSAMLING	18
Datainsamling om projektets insatser.....	18
Mått på deltagarnas integration.....	19
KONTEXTUELLA VILLKOR FÖR PROJEKTETS GENOMFÖRANDE – FRÅN VÄSTAFRIKA TILL DOROTEA OCH LYCKSELE.....	20
DE SOCIALA, EKONOMISKA OCH POLITISKA FÖRHÅLLANDENA I SIERRA LEONE OCH LIBERIA	21
<i>Arbetsmarknad och ekonomi i Sierra Leone och Liberia</i>	23
<i>Sociala förhållanden och hälsa i Sierra Leone och Liberia</i>	23
DE LOKALA SAMMANHANGEN I DE MOTTAGANDE KOMMUNERNA, DOROTEA OCH LYCKSELE	24
Allmänt om Lycksele	25
Invandring och flyktingmottagning i Lycksele	25
Allmänt om Dorotea.....	25
Invandring och flyktingmottagandet i Dorotea	26
SKÄLEN BAKOM PLACERINGEN AV VÄSTAFRIKANSKA KVOTFLYKTINGAR I DOROTEA OCH LYCKSELE	26
Kommunernas beslut om flyktingmottagande.....	26
Projektets syn på placering av flyktingarna i Lycksele och Dorotea.....	27
OMSTÄNDIGHETER SOM PÅVERKADE PROJEKTETS START	27
AKTÖRERS MÅLSÄTTNING MED PROJEKTET	27
Vad menade aktörerna med integration och traumarehabilitering?.....	28
OKLARA FAMILJEFÖRHÅLLANDEN OCH OSÄKRA IDENTITETER – UTREDNINGAR OCH ORO.....	30
HUR HAR DET GÅTT ATT NÅ EN KVALIFICERAD INTRODUKTION OCH UNDANRÖJA HINDER FÖR INTEGRATION?.....	34
PROJEKTETS INSATSER FÖR KVALIFICERAD INTRODUKTION.....	35
INSATSER OCH RESULTAT FÖR ATT UNDANRÖJA PSYKOLOGISKA HINDER	35
Inledande kartläggningssamtal – hur gick det till, vad visade de?	36
Terapeutiska interventioner – hur har de bedrivits, hur har de använts?	38
VARFÖR HAR INSATSEN FÖR TRAUMABEARBETNING INTE NYTTJATS?	39
UTBILDNING - INSATSER OCH RESULTAT	42
SVENSKA FÖR INVANDRARE.....	42

Nivågruppering, tematiska- och uppsökande inlärningsformer.....	42
SPRÅKPRAKTIK	43
SVENSKA FÖR LÅGPRESTERANDE OCH SÅRBARA INDIVIDER	45
Läxläsning.....	46
VILKA RESULTAT I SVENSKA HAR UPPNÅTTS?.....	46
VAD HAR VARIT FRAMGÅNGSRIKA METODER I SVENSKUNDERVISNINGEN?	48
Tematiska och uppsökande arbetsformer	48
Samverkan och personkännedom på en liten ort.....	49
ATT UNDANRÖJA SOCIALA HINDER - INTRODUKTION I SAMHÄLLET	50
AKTIVERANDE OCH ALLMÄNBILDANDE INSLAG.....	50
KUNSKAP OM DET SVENSKA SAMHÄLLET.....	51
<i>Sfi's samhällsinformativa insatser</i>	52
<i>Studieförbundens samhällsinformativa insatser</i>	54
Orientering i vardagslivet.....	54
Jämställdhet, kvinnligt och manligt	55
Kunskap om rättssystem, svensk politik, arbetsliv	56
INSATSER FÖR LOKAL SOCIAL INTEGRATION	57
Insatser för interaktion med det omgivande samhället.....	57
Insatser för att hantera lokala konflikter.....	57
INSATSER FÖR OCH RESULTAT AV TIDIG ARBETSMARKNADSINTRODUKTION	58
Uppföljningen av handlingsplanerna.....	59
Insatser för yrkesinriktad introduktion under Equalprojektet.....	61
INSATSER FÖR KUNSKAP OM ARBETSLIV	62
Information om hur man söker jobb.....	62
Kunskap i arbetstagar- och arbetsgivaransvar	62
Kunskap i hur man får ett jobb?	63
DELTAGARNAS EGNA UPPFATTNINGAR AV INTEGRATIONSPROCESSEN.....	64
HUR LÅNGT HAR DELTAGARNA KOMMIT I INTEGRATIONSPROCESSEN?	65
Hur integrerade är intervjuade deltagare?	65
DELTAGARNAS SYN PÅ DELAKTIGHET I ARBETE OCH FÖRSÖRJNING.....	68
Mot en fungerande tillvaro utan rädsla och kaos.....	68
Att vara integrerad är att ha autonomi, ”riktigt” jobb och försörjning	68
Upplevd stress av ekonomiskt beroende och utanförskap på arbetsmarknaden	69
SOCIAL EXTERN DELAKTIGHET	71
Att förstå och inte förstå hur svenska samhället fungerar	71
<i>Om sociala kontakter med landsmän och svenskar</i>	73
Inga kontakter med svenskar.....	74
<i>Om social integration i det lokala sammanhanget</i>	75
Om upplevelsen av det goda mottagandet på den lilla orten	75
Om bristen på arbetstillfällen, nöjen och kulturell mångfald	76
Varför har man flyttat?.....	77
PROJEKTETS RESULTAT	77
PROJEKTETS MÅL OCH UTVÄRDERINGENS SYFTE	77
UNDANRÖJANDE AV SPRÅKLIGA HINDER	77
UNDANRÖJANDE AV PSYKOLOGISKA HINDER.....	78
TIDIG ARBETSLIVSINTRODUKTION	79
UNDANRÖJANDE AV SOCIALA HINDER	79
DISKUSSION	80
VAD HAR INVERKAT PÅ PROJEKTETS RESULTAT?.....	80
Projektet – en resa mellan globala, nationella och lokala sammanhang.....	80
HUR KAN MAN FÖRKLARA PROJEKTETS LYCKADE RESULTAT?.....	81
FAKTORER SOM INVERKAT NEGATIVT PÅ PROJEKTETS GENOMFÖRANDE OCH RESULTAT	82
Fördröjande omständigheter.....	82
Omständigheter som försvårat projektets interventioner.....	82
Varför har så få deltagare arbete efter avslutad introduktion?	83

SLUTORD:	83
Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd- en modell för flyktingmottagande?	83
REFERENSER	85
Diagram 1: <i>Språkpraktik i Equal gruppen i jämförelse</i>	44
Diagram 2: <i>Andelen avklarade Sfi-studier i jämförelse</i>	47
Diagram 3: <i>Utbildningsbakgrund i jämförelse</i>	48
Diagram 4: <i>Aktivitet för Equaldeltagare vid handlingsplanernas uppföljning</i>	60
Diagram 5: <i>Equal gruppens aktiviteter efter avslutad introduktion i jämförelse</i>	61
Diagram 6: <i>Arbetsmarknadsinriktade insatser i Equalprojektet</i>	62
Tabell 1: <i>Fördelning av arbetshinder enligt kartläggningen</i>	37
Tabell 2: <i>Behov av samtalskontakt</i>	37
Tabell 3: <i>Antal samtalskontakter med terapeuter</i>	39
Tabell 4: <i>Antal deltagare i kvinnogrupp för studier i svenska</i>	45
Tabell 5: <i>Studiecirklar som givits inom ramen för Equal projektet</i>	50
Tabell 6: <i>Antal Equal deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet</i>	51
Tabell 7: <i>Antal uppföljda handlingsplaner och antal utflyttade Equaldeltagare</i>	59
Tabell 9 <i>Intervjupersoner - ort och nuvarandra aktivitet</i>	64
Tabell 10: <i>Sammanställning av intervjupersonernas integrationsprocess</i>	65
Tabell 11: <i>Uppfattning och kännedom om arbetsmarknad, försörjningsstöd och lokala myndigheter</i>	71
Figur 1: <i>Utvärderings processmodell</i>	17
Figur 2: <i>Utvärderingens kontextuella förklaringsmodell</i>	18
Figur 3: <i>Projektpersonalens syn på projektets inriktning</i>	28
Figur 4: <i>Målgruppens syn på projektets inriktning</i>	29

UTVÄRDERING AV UTVECKLINGSPARTNERSKAPET: REHABILITERING AV TRAUMATISERADE FLYKTINGAR I GLESBYGD

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för Socialt Arbete
Eva Wikström
Rafael Lindqvist

Föreliggande rapport är en utvärdering av ett EU-finansierat projekt utformat för att ta emot kvotflyktingar från Sierra Leone och Liberia. Flyktingarna kommer från krigshärjade länder och har traumatiska upplevelser från sina hemländer. Projektet har medvetet inkluderat ett hälsoperspektiv i det sätt på vilket lokalsamhället valt att ta emot och medverka till flyktinggruppens integration i samhället.

Sammanfattande slutsatser

Syftet med utvärderingen av utvecklingspartnerskapet; ”Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd” har varit att *beskriva projektets insatser för att underlätta integrationen och inträdet på arbetsmarknaden* för kvotflyktingar från Sierra Leone och Liberia. Utvärderingens syfte har också varit att analysera; hur projektets introducerande insatser lyckats undanröja *sociala, psykologiska och språkliga hinder* i vägen för målgruppens integration.

- Vilka resultat visar projektet när det gäller deltagarnas inträde på arbetsmarknaden?
- Vilka resultat i integrationsprocessen i övrigt har deltagarna uppvisat?
- Vad är deltagarnas upplevelser av och tillfredsställelse med egen integrationsprocess och projektets insatser?

Utvärderingens uppdrag har varit att förklara uppnådda resultat i ett process- och kontextuellt perspektiv:

- Hur inverkar projektets *förutsättningar* och *processer* på uppkomna resultat?
- Hur inverkar olika *kontextuella* förhållanden på resultatet?

Kvalificerad introduktion

Utvärderingen visar att utvecklingspartnerskapet har uppnått målen med att erbjuda en kvalificerad introduktion. Genom en väl sammansatt projektstruktur, kompletterad med aktörer som vanligtvis inte deltar i introduktionen, och genom en målmedveten satsning på utbildnings- och arbetslivsintroducerande insatser, har man i stora stycken lyckats förbereda deltagarna för delaktighet i det svenska samhället och för ett inträde på arbetsmarknaden. Projektet har lyckats erbjuda en introduktion som i stor utsträckning kompenserat för de svagheter som introduktionens insatser vanligtvis brukar kännetecknas av:

- *Alla* deltagare i Equal projektet har fått kontakt med arbetslivet under sin introduktion

- Alla har haft introduktion på *heltid*
- *Arbetsförmedlingen* har medverkat i samtliga deltagares introduktion i arbetslivsinriktad planering och arbetsmarknadsinriktade insatser.
- Deltagarna har upplevt sig delaktig i utformningen av introduktionen.
- Psykosociala traumabearbetande insatser har erbjudits.
- Fler än genomsnittet har klarat av målen i svenska för invandrare vid avslutad introduktion.
- Fler än genomsnittet har påbörjat studier på gymnasie- och universitetsnivå.

Utvärderingen visar också på problem efter avslutad introduktion:

- Få har arbete efter avslutad introduktion.
- Många deltagare upplever inte gemenskap eller identifikation med lokalsamhället.
- Ett betydande antal deltagare saknar kontakter med svenskar.
- Ett betydande antal deltagare upplever sig sakna kunskap om hur ekonomiska försörjningssystem, bostadsmarknad och arbetsmarknad fungerar i Sverige.

Undanröjande av språkliga hinder

Utvärderingen visar att kunskaper i svenska för målgruppen vid projektets slut är bättre än för genomsnittet nyanlända.¹ 55 % av deltagarna i Lycksele och 54 % av deltagarna i Dorotea har efter 2,5 år klarat godkänd nivå i svenska för invandrare. För riksgenomsnittet av nyanlända hade 34 % klarat svenska för invandrare efter avslutad introduktion. Målgruppens utbildningsbakgrund var likvärdig med jämförelsegruppens vilket talar för att deltagarna i Equalprojektet inte haft bättre förutsättningar att tillgodogöra sig svenskundervisning. Utvärderingen visar att flera faktorer i projektets förutsättningar och metoder förklarar de goda resultaten i svenska. Deltagarna har kunnat påbörja svenskstudierna omedelbart efter ankomsten vilket har gynnat deltagarnas motivation och inlärningsprocess. De lågpresterande eller de med kort skolbakgrund har genom projektet fått särskilt stöd genom extra lärarkompetens, nivågruppering, och samarbete med studieförbunden. Svenskundervisningen och introduktionen som helhet har genom projektet förstärkts med mentorer på de båda orterna. Detta har inneburit att enskilda personers särskilda behov har kunnat uppmärksammas i ett tidigt skede och att rekryteringen av språkpraktikplatser kunnat förverkligas.

Svenskundervisningens uppsökande arbetsformer i kombination med språkpraktik har generellt sett varit framgångsrika arbetssätt, som passar målgruppens behov. Målgruppen har överlag haft en stark drivkraft till att få kontakt med arbetsmarknaden under introduktionen och många har också p g a traumatiska erfarenheter, behövt variation mellan teoretiska och praktiska aktiviteter.

Undanröjande av sociala hinder

Projektet har inrymt många samhällsinformativa insatser med olika aktörer. Hur bra projektet lyckats förbereda individerna för det svenska samhället är svårt att ge ett klart och entydigt svar på. Utvärderingen visar att det finns en stor spännvidd mellan de som har tillägnat sig tillräcklig och avancerad kunskap om samhället och de som har bristfälliga och svaga

¹ Här avses den nationella uppföljningen av introduktionen för över 900 nyanlända år 2001, i 30 olika kommuner som genomfördes av Integrationsverket år 2004, *Integration - var god dröj*. Integrationsverkets rapportserie 2004:01.

kunskaper om samhället. Språkkunskapernas nivå, d v s hur snabbt och bra man lärt sig svenska, men också i vilken utsträckning man aktivt behövt förändra sin livssituation har haft betydelse för deltagarnas kunskapsnivå om det svenska samhället.

Undanröjande av psykosociala hinder

Utvärderingen visar att projektets deltagare i stor utsträckning avvisat de traumabearbetande insatserna. En anledning till detta är att aktörerna har haft olika syn på målet med traumabearbetning i projektet. Medan projektets utformning bygger på förväntningar om att flyktingarna hade stora behov av traumabearbetning, har deltagarna haft andra mål med projektet och integrationsprocessen. Deltagarnas främsta mål har varit att uppnå ekonomisk och social autonomi, d v s att få arbete så man kan försörja sig och de sina. Det har inneburit att de flesta ur målgruppen inte varit mottagliga för traumabearbetande insatser.

Deltagarperspektiv på lokal introduktion

Utvärderingen visar att deltagarna var relativt nöjda med själva introduktionen i kommunerna. Man har i projektets konstruktion tillvaratagit de lokala betingelserna för introduktionen som grannskapets överblickbarhet och närheten mellan myndigheter, praktikplatser, utbildningar och deltagarnas hem, vilket har inverkat positivt på deltagarnas upplevelser. Projektets metod att vid upprepade tillfällen ordna direkta och personliga möten mellan lokala myndigheter och deltagare har inneburit att myndigheternas tillgänglighet ökat för deltagarna.

Deltagarna har också upplevt sig sedda av projektets aktörer. Upprättande av handlingsplaner, kartläggningssamtal, enskildas kontakter med flyktingmottagare, mentorer, lärare och arbetsförmedlare hör till de inslag i projektet som gjort att deltagarna känt sig uppmärksammade under introduktionen. Deltagarna har känt sig delaktiga i planeringen av introduktionen genom de handlingsplaner man upprättat och följt upp tillsammans med mentor och arbetsförmedlare. Utvärderingen visar också att deltagarna genom hela projektprocessen haft inflytande på de kurser och cirklar som erbjudits av medverkande studieförbund.

Målgruppens inträde på arbetsmarknaden

Kontakt med yrkeslivet

Utvärderingen visar att samtliga Equaldeltagare haft någon form av kontakt med arbetslivet under introduktionen. Nästan alla har haft en längre periods språkpraktik (95 %) och alla har gjort studiebesök. 14, 8 % av deltagarna har haft yrkespraktik ordnad av arbetsförmedlingen under introduktionen.² Minst 30 % av deltagarna har haft feriearbete under introduktionen. Projektets insatser för att skapa kontakt med arbetslivet är goda och kan jämföras med den nationella uppföljningen av introduktionen för nyanlända där 39 % av de nyanlända helt saknat kontakt med arbetslivet under introduktionen.³ Dessa resultat är sannolikt en följd av projektets insatser. Det är mentorer i samarbete med näringsliv, arbetsförmedling och Sfi-undervisning som möjliggjort språkpraktik för så många deltagare och under så långa perioder. Av betydelse är också Arbetsförmedlingens tidiga medverkan i introduktionen, vid

² Detta kan jämföras med den nationella uppföljningen av introduktionen för ca 900 flyktingar, där 8 % av de nyanlända hade haft arbetspraktik ordnad av arbetsförmedlingen (*Integration – var god dröj*, Integrationsverket 2004:01).

³ För dessa 39 % nyanlända har inte ens studiebesök ordnats under introduktionen.

handlingsplanernas upprättande och uppföljning, vilket inneburit att Arbetsförmedlingen haft ett ovanligt aktivt engagemang i introduktionen.

Utbildning

Utvärderingen visar på goda resultat på utbildning för målgruppen. Det snabba avancemanget i svenska för invandrare har medfört att det varit möjligt för många att studera vidare. Antalet som studerat vidare på grund-, gymnasie- och universitetsnivå är högre än riksgenomsnittet nyanlända efter avslutad introduktion. T. ex. är det 24 % av Equaldeltagarna som studerar på gymnasienivå, i jämförelse med rikets uppföljning av nyanlända som visar att 7% studerade på gymnasiet efter avslutad introduktion. Det höga antalet deltagare som studerar på gymnasienivå är bl. a. Arbetsförmedlingens förtjänst då man bekostat ett betydande antal deltagares arbetsmarknadsutbildningar, i synnerhet utbildningar som leder till vård- och omsorgsyрken.

Arbete

Utvärderingen visar att endast tre personer ur Equalgruppen har arbete vid projektets slut. Detta kan jämföras med riksgenomsnittets nyanlända där 12 % hade arbete vid introduktionens slut.⁴ Bristen på arbetstillfällen är den troliga förklaringen, även om arbetslösheten i de båda kommunerna enbart är marginellt högre än riksgenomsnittet. Projektet har gjort stora ansträngningar för att stärka deltagarnas chanser att få jobb, genom språkundervisning och kontakter med arbetslivet och via Arbetsförmedlingarnas finansiella och praktiska stöd till yrkesinriktad utbildning och praktik. För många deltagare är det för tidigt att räkna med resultat i form av arbete och anställning då de fortfarande deltar i yrkesinriktade utbildningar. Mer än hälften av deltagarna har fullföljt svenskstudierna, många har genomgått eller genomgår yrkesinriktade utbildningar och alla har haft kontakt med och erfarenhet av svensk arbetsmarknad.

Målgruppens sociala integration

Kunskap om samhället

De deltagarintervjuer som gjorts i utvärderingen visar att samtliga⁵ har god kännedom om de lokala myndigheterna, dess funktioner och till vem man ska vända sig i olika frågor. Detta beror delvis på överblickbarheten och närheten mellan lokala myndigheter och brukare, men också på de metoder som projektets svenskundervisning och lokala studieförbund använt sig av för att ge information om och upprätta kontakter mellan lokala myndigheter och nyanlända.

En del deltagare har brister i kunskapen om hur välfärdssamhället fungerar. Bland de intervjuade uttrycker en tredjedel att man har svaga kunskaper om bidragssystem, bostadsmarknad och arbetsmarknad. I utvärderingen har vi funnit att bristande kunskaper om samhället sammanfaller med bristande språkkunskaper och långsamt avancemang i integrationsprocessen generellt sett. De som däremot snabbt tillgodogjort sig svenska språket, fortsatt till högre utbildningar och flyttat har goda kunskaper om samhället.

För att förstå vilka yttre omständigheter som påverkar ens livssituation måste de nyanlända ha möjlighet att få erfarenhet av det svenska samhället bl. a. genom kontakter med svenskar. Sådana kontakter har i regel inte etablerats.

⁴ Integration – var god dröj, Integrationsverket 2004:1.

⁵ 13 personer har ingått i den deltagarbaserade intervjuundersökningen.

Etablering i lokalsamhället

Hösten 2004 hade 33 av Equalprojektets ursprungliga 75 deltagarna flyttat från Dorotea respektive Lycksele. Kvar i kommunerna var således 42 personer (av de 75 som ingick i projektet). Av dem som flyttat studerade 20 personer på annan ort, endast 1 person hade arbete efter flytten. För 11 personer som flyttat saknas information.

Flyktingarna har blandade upplevelser av identifikationen med orterna. För de *yngre deltagarna är identifikationen med orterna i regel sämre* då orterna har få mötesplatser för unga och i hög grad saknar ett mångkulturellt nöjes- och varuutbud.

Flyktingarnas integration i svenska nätverk och gemenskaper är svaga. Projektet har till stor del saknat inslag som ökat möjligheten för deltagarna att få informell kontakt med svenskar i grannskapet. Projektet har inte haft insatser som främjat möten mellan svenskar och Västafrikaner. De lokala betingelserna för att mötas över de etniska gränserna har generellt sett varit mycket begränsade.⁶

Bakgrund

I flera Västafrikanska stater har långvariga inbördeskrig skapat sönderfall och kaos. I Sierra Leone och Liberia har inbördeskrig oupphörligen rasat i femton års tid, vilket smulat sönder ländernas ekonomiska och politiska struktur, lett till ett tillstånd av anarki där olika självutnämnda befrielsegrupper härjat fritt i kampen om makt och tillgångar. Våld, terror och socialt kaos har förstört många familjers liv och tvingat hundratusentals människor på flykt. Krigsföringens och våldets extrema former har givit upphov till ofattbara övergrepp och förluster. I takt med en ökad respektlöshet för mänskligt liv och integritet har det långvariga våldet och rädslan blivit invånarnas vardag. Önskan om att undkomma med livet i behåll, och att påbörja ett normalt liv utan daglig rädsla, har drivit många att lämna sina hemländer och påbörja det mödosamma arbetet att migrera. Under 1999 tillerkändes de första flyktingarna från Sierra Leone flyktingstatus enligt Genèvekonventionen vilket innebar att Sverige tog emot 47 flyktingar som placerades i Dorotea kommun. Därefter tog Sverige mot ytterligare ett hundratal flyktingar från Sierra Leone och Liberia vilka placerades i Lycksele respektive Dorotea kommun.⁷ I samband med uttagningen av flyktingarna beslöt de båda kommunerna tillsammans med Flyktingmedicinskt centrum (FMC) vid Linköpings Universitetssjukhus att inleda ett utvecklingspartnerskap för att erbjuda ett så bra mottagande som möjligt av de nya invånarna. Totalt 75 personer i arbetsför ålder kom att ingå i projektet, varav 26 personer från Dorotea och 49 personer i Lycksele. Projektet, ”Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd” startades 2001 och avslutas våren 2005 och föreliggande rapport är en utvärdering av detta projekt. Att skapa en ny tillvaro i ett nytt land är en lång mödosam process som påverkas av tiden och omständigheterna såväl före, som under och efter migrationen. Vi vet idag också att olika typer av migration medför olika grader av svårigheter att etablera sig i det nya landet.

Den förändrade karaktären av invandring har visat på komplexiteten och heterogeniteten i migrationens innebörder, bl a ur ett hälsoperspektiv.⁸ De flesta forskare är överens om att hälsotillståndet hos grupper som migrerat, generellt sett är sämre än hos personer som är uppvuxna i Sverige.⁹ Man är också överens om att hälsotillståndet generellt

⁶ Från utvärderingens intervjuundersökning framgår att orterna till stor del saknar mötesplatser som möjliggör kontakter mellan infödda ortsbor och nyanlända.

⁷ Mellan 1999-2003 har totalt 142 flyktingar från Sierra Leone placerats i Dorotea.

⁸ Söndergaard, 2002.

⁹ Sundquist & Johansson, 2002.

sett är sämre hos personer som flytt från sitt hemland, än hos de som migrerat av andra skäl. Kunskapen finns idag om att flyktingar ofta har svåra och över tid utdragna belastningar av traumatiska händelser före, under och efter flykten.¹⁰

Vi ser idag stora välfärdsskillnader mellan invandrare och svenskar. Vi ser också välfärdsskillnader mellan 1970-talets s k arbetskraftinvandrare och de senare årens flyktinginvandrare. Idag är det uppenbart att många flyktingar i Sverige befinner sig utanför väsentliga samhällsliga arenor och man talar om bristande integration, segregation och exklusion.¹¹ Som förklaringar till utebliven integration nämns ofta faktorer som t. ex. arbetsmarknadsdiskriminering eller långvariga passiva socialbidragsberoenden. Omständigheter kring själva utvandringen som t.ex. traumatiska upplevelser i hemlandet och svårigheter att finna lämplig bostad och ett arbete är andra viktiga faktorer i sammanhanget. Migrering följs alltid av en etableringsperiod där man måste skaffa sig språkkunskaper, samhällskunskap, kanske uppdatera sin yrkeskompetens vilket i sin tur förutsätts leda till egenförsörjning via förvärvsarbete. Det gäller vidare att skaffa sig ett nytt socialt nätverk, eventuellt familjebildning, nya grannar, vänner och andra sociala relationer. Denna etableringsperiod är en process mot att bli integrerad i det svenska samhället. Andra viktiga faktorer som påverkar invandrades integreringsprocess och välfärd har att göra med mottagandet i Sverige, introduktionsinsatsernas utformning, formerna för flyktingmottagning, svenskundervisning, samhällsinformation, sjuk- och hälsovård.

Med vetskapen om de svåra krigsupplevelser flyktingarna från Sierra Leone och Liberia hade bakom sig, och mot bakgrund av att det ofta saknats ett medvetet hälsoperspektiv i flyktingmottagandet, såg man i de båda mottagande kommunerna möjligheten att genom ett projektet förbättra flyktingmottagandet. Man förstärkte det gängse mottagandet med ett tydligt hälsoinriktat, individualiserat program och man utgick från den lilla kommunens fördelar men försökte samtidigt kompensera den mindre ortens nackdelar genom att tillföra specialistkompetens. Hur gick det då för flyktingarna från Sierra Leone och Liberia? Hur lyckades detta projekt?

Projektet

Efter genomförd gängse hälsoundersökning av den första gruppen kvotflyktingar som placerades i Dorotea 1999, förstod man att det inte stod rätt till med gruppen. Detta ledde till att man konsulterade FMC. Det visade sig att nästan alla hade upplevt svåra trauman och många hade symptom på posttraumatisk stress (PTSD). I samband med uttagningen av den andra gruppen flyktingar, under våren 2001, gjordes en hälsobedömning i flyktinglägret av psykiater från FMC,¹² varvid man konstaterade att även dessa flyktingar varit utsatta för traumatiska upplevelser och skulle behöva psykiatrisk vård i Sverige. De båda kommunerna har tidigare erfarenheter från flyktingmottagande och har väl uppbyggda nätverk av aktörer för flyktingmottagande och introduktionsverksamhet. Dock saknades resurser inom sjukvården vad gällde psykiatrisk kompetens, bl.a. vad gällde mer fördjupade hälsoundersökande samtal men också kompetens och resurser att behandla posttraumatiska stresssyndrom. Man såg också behovet att samverka mellan olika myndigheter och att förstärka kompetensen för att introducera en för de lokala aktörerna obekant och i många avseenden heterogen flyktinggrupp. Behoven att finna former för ett kvalificerat mottagande utmynnade i att ett lokalt partnerskap bildades och att en ansökan om medel utformades i samarbete med FMC.

¹⁰ Silove & Ekblad, 2002.

¹¹ Vogel, Hjerm & Johansson, 2002.

¹² Flyktingmedicinskt centrum vid Linköpings universitetssjukhus.

Projektet utformades som ett utvecklingspartnerskap som inkluderade 15 olika partners¹³ och som pågick från juli 2002 till och med mars 2005. Projektets målsättning var att; ”erbjuda flyktingarna (från Sierra Leone och Liberia) en kvalificerad introduktion med olika kollektivt och individuellt anpassade interventioner som syftar till att underlätta integration och inträde på arbetsmarknaden. Ytterligare ett mål är att öka kunskapen hos olika samhällsaktörer om hur människor påverkas av migration, kulturmöten och extrema trauman.”¹⁴

Medel för att uppnå projektets målsättningar är att: *i ett tidigt skede engagera ett stort antal aktörer i samordnade och väldefinierade interventioner*. Bland projektets interventioner för att åstadkomma målgruppens integration, ingår: *noggranna kartläggningar* av individernas sociala situation, hälsa och vårdbehov med särskilt fokus på hur flyktingarna påverkats av traumatiska upplevelser och migration. Därefter *upprättas individuella handlingsplaner* som syftar till att vara en slags fördjupad och konkretiserad introduktionsplan som avses leda till integration på arbetsmarknaden. Utifrån den kunskap som kartläggning och handlingsplaner ger utformas därefter en rad interventioner för att undanröja de hinder som kan motverka förankring på arbetsmarknaden. Bland dessa ingår *psykoterapeutiska interventioner, psykiatri inom primärvården, mentorstöd, anpassad pedagogik för lågpresterande inom sfi, individanpassad vuxenutbildning, utökade aktiviteter inom de lokala studieförbunden, kontakter mellan flyktingar och lokala företag, samt upplåtandet av ett ”flyktingarnas hus”*. Projektets insatser har utformats i syfte att både komma åt och sprida kunskapen om flyktingarnas behov samt att planera och genomföra interventioner baserade på samverkan och individuell utformning. I varierande grad samverkar de olika aktörerna. I upprättandet av de individuella handlingsplanerna medverkar arbetsförmedlarens handläggare, flyktingen själv, dennes mentor samt kurator och psykolog från FMC. Med samverkan kring insatserna avsågs även kontinuerliga träffar för att utbyta information och kunskap om hur projektet framskrider. Till utvecklingspartnerskapets träffar bjöds anställda psykoterapeuter, mentorer, personer i sjukvården, handläggare på de lokala arbetsförmedlingarna och försäkringskassorna, berörda SFI-lärare, lärare på den kommunala vuxenutbildningen och lokala studieförbund. I utvecklingspartnerskapet ingick en styrgrupp som bestod av en koordinator från FMC, samt lokala projektansvariga från respektive ort. Till styrgruppen knöts även en stab, bestående av tre personer anställda vid FMC.

Projektets perspektiv och utvärderingens design

Projektets perspektiv – flyktingars integration

Det projekt som här utvärderas kan sägas vara ett led i den samhällspolitiska målsättningen att inkludera nyanlända invandrare i en ekonomisk och social gemenskap. Den ”långsamma” eller ”försenade” integrationen av nyanlända har problematiserats och analyserats alltsedan den ökade flyktinginvandringen i slutet av 80-talet och början av 90-talet. Problematiseringen av invandring och bristande integration som fenomen hänger samman med den ändrade karaktären på invandringen från arbetsmarknadsinvandring till flyktinginvandring. Nyanlända invandrare och särskilt flyktinginvandrare betraktas ofta som marginaliserade på arbetsmarknaden, hemmahörande i segregerade bostadsområden och som långvarigt beroende av socialbidrag. Vid sidan av sådana aspekter vill det nu aktuella projektet uppmärksamma

¹³ Partners i projektet är: flyktingmottagningen i de båda kommunerna, FMC, Vårdcentralerna, Arbetsförmedlingarna, Försäkringskassan, Kommunala Vuxenutbildningen i Dorotea och Lycksele, Sfi i Lycksele och Dorotea, ABF i Lycksele och Dorotea, Medborgarskolan i Lycksele, Vuxenskolan i Dorotea och svenskt näringsliv.

¹⁴ Sid. 8, projektbeskrivning; ”Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd”

den ohälsa som uppstår till följd av migration och traumatiska upplevelser. Något som kan inverka negativt på integrationsprocessen.

Introduktion och integration

Introduktionsverksamheten har i flera sammanhang identifierats som en av integrationspolitikens svaga länkar. När det samordnade flyktingmottagandet och det statliga ersättningsystemet till kommunerna infördes så uttalades förhoppningar om ett fungerande flyktingmottagande. Med helhetssyn och samordning mellan olika myndigheter, frivilligorganisationer, arbetsgivare och fackliga organisationer skulle samhällets samlade insatser under en introduktionstid ge flyktingar (och andra nyanlända invandrare) förutsättningar att snabbast möjligt få bostad, arbete eller utbildning, goda kunskaper i svenska språket och samhället, samt delaktighet i samhällslivet.¹⁵ Nyckelorden för flyktingmottagandet var individualisering och samordning. Aktiviteterna i introduktionen skulle utgå från individens behov och förutsättningar och insatserna skulle utformas och samordnas därefter. Det centrala verktyget för att möjliggöra detta var introduktionsplanen som staten krävde att kommunerna skulle upprätta. I övrigt var statens schablonersättning utformat med avsikt att ge kommunerna frihet att själv prioritera de åtgärder som lokalt bedömdes mest angelägna och effektiva.

Utvärderingar under årens lopp har visat att det varit svårt för kommunerna att leva upp till förhoppningarna om en välfungerande introduktion. Det nya och samordnade flyktingmottagandet började omedelbart att följas upp och 1996 redovisar Invandrapolitiska kommittén sin uppföljning av hur det fem år senare gått för de flyktingar som mottogs 1991. Man konstaterade att få flyktingar klarade sin egen försörjning efter 18 månader och endast en liten del försörjde sig själv efter 3,5 år efter mottagandet. Samordningen mellan kommunerna och Arbetsmarknadsverket var ett problemområde. Att så många behövde försörjningsstöd långt efter det att introduktionsperioden avslutades tolkades bl. a. som om kommunerna rutinemässigt betalade ut försörjningsstöd utan att konsekvent tillhandahålla introducerande aktiviteter. Vid senare undersökningar utförda av Integrationsverket visade det sig svårt att klarlägga vilken betydelse kommunernas introduktionsinsatser hade för att individerna skulle kunna försörja sig utan att behöva utnyttja socialbidrag.¹⁶ Centralt i sammanhanget var att man fann att arbetsförmedlingens medverkan minskade sannolikheten för långvarigt socialbidragstagande. Att de flyktingar som anlät 1995 inte integrerats tre år senare antogs bero på faktorer som låg utanför kommunens kontroll som t. ex. arbetslöshet i kommunen, befolkningsammansättning, flyktingarnas familjesammansättning, utbildningsnivå och födelse-land.

Den nationella uppföljning som gjordes av 1000 individers introduktion i 30 kommuner visade på förbättringar av introduktionen i vissa avseenden men framhöll även en rad brister. Introduktionen tycktes alltför ofta sakna individualisering. Nivågruppering saknades ofta på Sfi-utbildningen, validering av utbildning och yrke från hemlandet genomfördes sällan, för hälften var starten av introduktionen fördröjd upp till ett halvår, oftast på grund av att det saknades Sfi-platser. Svenskundervisningen tycktes inte vara effektiv, eller så var två år för kort tid för att uppnå resultat. Kontakt med yrkeslivet systematiskt varvat med Sfi-studier skedde allt för sällan och samverkan mellan myndigheterna var fortfarande bristfällig. Kontakt med föreningsliv, mentorer eller studiebesök på arbetsplatser förekom nästan inte alls. Rehabiliterande insatser hörde också till ovanligheterna. Som en direkt följd av Integrationsverkets nationella uppföljning av kommunernas introduktionsverksamhet påbörjades ett arbete med att försöka utveckla introduktionen. Den strategi som valdes för att

¹⁵ SOU 2003:75, *Etablering i Sverige – möjligheter och ansvar för individ och samhället*.

¹⁶ Integrationsverkets rapportserie 2000:21, *Socialbidragsberoende 1998 bland ett urval av 1995 års flyktingar*.

få till stånd en bättre samverkan var att göra nationella överenskommelser mellan de fem mest berörda parterna; Arbetsmarknadsverket, Skolverket, Migrationsverket, Svenska kommunförbundet och Integrationsverket. I samband med detta tog Integrationsverket i samråd med berörda verk och förbund, fram ett måldokument som uttrycker de nationella målen för introduktionen av flyktingar och andra nyanlända invandrare:

”Samhällets introduktion för flyktingar och nyanlända invandrare ger den enskilde förutsättningar att försörja sig själv och bli delaktig i det svenska samhället”¹⁷

I måldokumentet framgår också att intentionerna med Introduktionen är att man ska; ”underlätta individens inträde på arbetsmarknaden och delaktighet i det svenska samhället, kunskaper i det svenska språket samt om det svenska arbets- och samhällslivet”. Tillsammans med samverkande myndigheter har Integrationsverket också lyft fram ett antal förutsättningar för en effektiv introduktion, nämligen, individualisering av introduktionen, samverkan mellan kommun och andra aktörer, introduktion för alla och på heltid samt uppföljning av introduktionen. Arbetsförmedlingens medverkan i introduktionen anges vara att ge individuell rådgivning och vid behov erbjuda och bekosta deltagande i arbetsmarknadsinsatser som underlättar individens inträde på arbetsmarknaden.

Uppföljningar visar att det fortfarande finns brister i introduktionen.¹⁸ Personer med gynnsamma förutsättningar för att etablera sig på arbetsmarknaden får mer insatser av t. ex. arbetsförmedlingen och deltar i introduktion på heltid. Gruppen kortutbildade kvinnor är överrepresenterade bland de som har kortare introduktion än 30 timmar per vecka. Hög- såväl som lågutbildade män deltar nästan lika många veckotimmar i introduktionen.¹⁹ Kvinnor med små barn, personer som uppvisar tecken på ”ohälsa” och kortutbildade deltar generellt sett i mindre utsträckning i Introduktionen, avslutar den eller påbörjar Introduktionsverksamheterna senare än andra.²⁰

I debatten om bristerna i Introduktionen hävdas att alla borde få kontakt med arbetslivet under sin introduktion. Ofta förklaras frånvaron av praktik med individens bristande språkkunskaper, vilket anse vara ett skäl till att inte flyktingar får praktik under introduktionstiden. Ett moment 22 kan inträffa när de kortutbildade som i större utsträckning än andra kategorier behöver praktik, men inte får det just på sina svårigheter att tillgodogöra sig katederbedriven svenskundervisning.

Det har varit svårt att skapa förutsättningar att delta i introduktionen för personer som är sjukskrivna, personer som inte kan koncentrera sig i Sfi-undervisningen och personer som behöver rehabiliterande insatser i kombination med introduktionen.

Utvärderingens perspektiv på integration

Nedan diskuteras olika aspekter av begreppet integration och en analysram presenteras som vi tillämpar längre fram i utvärderingen.

Integration på individnivå

Författaren Alberto Jose Diaz definierar integration på individnivå som invandrade personers delaktighet i olika sociala relationer (sociala, ekonomiska och politiska) på jämlika villkor

¹⁷ Integrationsverket 2001a, *Introduktion för nyanlända invandrare*.

¹⁸ Integrationsverket 2004:01. *Integration var god dröj*. Integrationsverket, 2004:02 *Integration – men inte för alla*. Långtidsutredning, 2003/04 Finansdepartementet, bilaga: *Integration på arbetsmarknaden*.

¹⁹ Integrationsverket 2004:01. *Integration var god dröj*.

²⁰ Integrationsverket, 2004:02, *Integration – men inte för alla*.

med infödda individer.²¹ Individers integration inom dessa sfärer äger emellertid rum i skärningspunkten mellan samhällets förväntningar på integration och individernas egna mål om och förutsättningar för delaktighet. Samhällets förväntningar på individers delaktighet kan ibland kollidera med det faktum att vissa individer *inte kan* eller *inte vill*, delta i samhällets alla sfärer. En vanlig uppfattning är att individers integration i samhället bestäms av graden av *offentlig* delaktighet, d v s i vilken utsträckning man har jobb, egen försörjning, förstår (och tillägnat sig) landets kulturella värdesystem, kan tala landets språk, etc. Den ”egna kulturen” är något man har frihet att ägna sig åt inom den privata sfären.

En annan uppfattning är att en stark delaktighet *inom* den etniska gruppen *inte* främjar integration, utan t. o. m *motverkar* integration och resulterar i segregering eller enklaver av etniska grupper som ofta framställs som om de själva valt att ställa sig utanför samhället.²² I en studie av bosniska flyktingars integrationsprocess framgick att deras egna mål med integration, om att nå en normal tillvaro, till skillnad från den otrygghet och det kaos man upplevde i flykt undan krig och förstörelse, det gick ut på att få struktur på tillvaron, ett ordnat liv med arbete, skola, bostad och så vidare.²³

Forskningen om integration har visat att integration måste förstås som en dynamisk och komplex process. Man kan vara integrerad i olika sfärer och till olika grad: inom den etniska gruppen (internt) men man kan sakna kontakter med svenskar och/eller i den svenska arbetsmarknaden (externt).²⁴ Processen kan ta olika lång tid för olika individer och kan variera i styrka och i olika sammanhang. Mycket tyder på att både intern och extern integration är viktigt.

Extern och intern integration förutsätter nämligen varandra. Delaktighet inom de båda sfärerna bidrar tillsammans till integrationen av individer i sin helhet.²⁵ Kontakter med svenskar och att ingå i olika slags sociala sammanhang möjliggör ett språkligt och kulturellt lärande,²⁶ som ofta ger den enskilde möjligheter till etablering på arbetsmarknaden. Studier har visat att 70 % av anställningar på arbetsmarknaden sker via nätverk²⁷. Sociala kontakter, mer eller mindre informella relationer till arbetsgivare, vänner eller bekanta i närsamhället är således viktigt för att få ett arbete. Den som har litet eller inget externt kontaktnät och som huvudsakligen har kontakter inom familjen eller den etniska gruppen kan uppleva sig som utestängd från olika offentliga sfärer. Kamali²⁸ visar på den oroväckande utvecklingen när man faktiskt och upplevelsemässigt utestängs från arbete och andra offentliga arenor och till slut mer eller mindre gör utanförskapet till sin identitet och ”ger upp” orienteringen mot delaktighet i samhället.²⁹ Utanförskapet kan om det vill sig illa, bli en accepterad sanning och man vänder bokstavligen det svenska samhället ryggen och söker sig inåt mot det enda man upplever sig ha värdighet i, nämligen familjen och den egna etniska gruppen.³⁰

Den interna integrationen kan dock vara viktig för att successivt kunna söka sig utanför den egna gruppen, för att upprätta kontakter och för att delta i olika aktiviteter i den offentliga sfären. Trygghet och kontakt med den egna etniska gruppen och familjen är ofta

²¹ Diaz, 1997, ss 31-36.

²² Se t. ex. Diaz (1993), *Choosing integration*.

²³ Gustafson, (2004), *Sköra livsmönster - om integrations- och normaliseringsprocesser bland bosniska flyktingar*.

²⁴ Ålund & Shierup, 1987.

²⁵ Ålund & Shierup, 1987.

²⁶ Extern integration ger förstås möjligheter till ömsesidigt kulturellt, socialt och språkligt utbyte som innefattar svenskars delaktighet i en allmän integrationsprocess.

²⁷ Carlsson, (2000), ur Långtidsutredningen 2003/04, s. 93, Finansdepartementet.

²⁸ Kamali, 1999.

²⁹ Kamali (1999), *Varken familjen eller samhället*.

³⁰ Är även familjen splittrad eller medlemmarna socialt marginaliserade, är det stora risker att utanförskapet förstärks och identiteten som ”invandrare” utvecklas till ett stigma (Se Kamali (1999), *Varken familjen eller samhället*)

viktigt för att åstadkomma den allmänna integrationen.³¹ Om familjen är i spillror, eller om vardagen domineras av oro för anhöriga i hemlandet, så påverkar det möjligheten att lära sig svenska, att orka ta kontakter med omvärlden eller att stå till arbetsmarknadens förfogande. Ett livligt socialt umgänge med familj, släkt och landsmän kan ofta stärka individens självkänsla, och bidra till att mobilisera kraft för att ta itu med de hinder som står i vägen för invandrades etablering i samhället.

Sammantaget betyder detta att etableringsprocessen är en parallell process som behöver ske såväl i ett offentligt sammanhang (externt) som i ett privat (internt).

Extern och intern delaktighet i utvärderingen

Med extern integration avses delaktighet på arbetsmarknaden och delaktighet i samhällets sociala liv i övrigt.³² När det gäller delaktighet på arbetsmarknaden finns inga absoluta indikatorer på *när* man anses vara etablerad på arbetsmarknaden, utan det måste ses som en process som innefattar en rad steg på vägen mot ett avlönat arbete: t.ex. att ha avslutat sina svenskstudier och vara redo för vidare studier, att delta i en arbetsmarknadsutbildning, eller att ha fått en anställning.

En annan aspekt av *extern delaktighet* är den sociala delaktigheten t. ex. i föreningsliv, umgängesliv utanför den egna familjen eller etniska gruppen. Extern social delaktighet innefattar också i vilken grad man förstår det samhälle man är en del av. Vet man var man ska vända sig i olika frågor, har man kunskap om olika regler och rutiner, om hur arbetsmarknad, bostadsmarknad och arbetslivet fungerar, etc.

Med *intern delaktighet* menar vi i utvärderingen kontakter och relationer inom familjen och den etniska gruppen. Migrationen innebär ofta att familjerelationer slås sönder till följd av krig eller att familjemedlemmar splittras till följd av omständigheter i flykten. Vi har förstått att den första tiden i Sverige för flyktingarna från Sierra Leone och Liberia präglades av oro för kvarlämnade anhöriga i hemlandet men också av komplicerade familjerelationer och identitetsproblem när man väl påbörjat livet i Sverige. Det har därför varit befogat att inkludera frågor om familjerelationer och möjligheten till kontakter med landsmän. Hur ofta man kan träffa landsmän och hur välfungerande dessa relationer är, har också betydelse för integrationen. Vi fick redan från början i utvärderingen klart för oss att det fanns många olika klaner och inbördes hierarkier som påverkade relationer inom den etniska gruppen på ett negativt sätt.

Även den interna delaktigheten har varierande betydelse för individer sett över tid. Parallellt med att familjerelationer stabiliseras och till följd av att individerna expanderar sin delaktighet i olika sfärer, kan betydelsen av inometniska kontakter förändras. Det kan vara av stor betydelse för individens trygghet och känsla av tillhörighet om det tar tid att få utbildning eller jobb, om man känner sig sysslolös eller saknar kontakter med svenskar i lokalsamhället.

Individuella förutsättningar och (kontextuella) villkor för integration

Individer har olika förutsättningar och påverkas olika av de villkor de möter i det nya landet. Utbildningsnivå, kulturella referensramar, arbetserfarenhet, hälsa, graden av migrationsrelaterade trauman inverkar på integrationsprocessen. Individer har också olika sätt

³¹ Schierup & Ålund, 1987.

³² Vi har inte inkluderat delaktig i politisk mening, då det faller utanför projektets målsättning och räckvidd.

att hantera sitt flyktingskap och att hantera de hinder som hör migrations- och integrationsprocessen till.³³

I forskning har det framgått att såväl *hemlandets* som det *nya landets strukturella (och kulturella) villkor* påverkar integrationen i det nya landet. Det som villkorar individens integration är inflätat i en komplex väv av strukturella och kulturella möten på många parallella nivåer. Detta gäller t. ex. mötet med det nya landets arbets- och bostadsmarknad, relationerna till majoritetsbefolkningen, mötet med det nya landets organisationer, rätts- och regelsystem och även relationerna inom familjen. Förutsättningar för integration i form av lokala ekonomiska resurser, arbetstillfällen, normer och regler är inflätade i såväl nationella som internationella sammanhang. Utformningen av det kommunala flyktningmottagandet, är exempel på lokala villkor som påverkar den nyanländes integrationsprocess.³⁴ Det kommunala mottagandet avgörs av kommunens ekonomiska villkor, lokalpolitiska beslut om flyktningmottagning, men vars utförande regleras av politiska riktlinjer och beslut formulerade på nationell – och internationell nivå. Den lokala arbetsmarknaden sätter ramarna för den nyanländes förutsättningar till arbete och försörjning, samtidigt som den lokala arbetsmarknaden och andra livsvillkor i kommunen till viss del är en återspeglning av nationens arbetsmarknadsläge. Men dessa nationella och lokala villkor samspelar också med de strukturella och kulturella villkor som finns i den nyanländes hemland.³⁵ I mötet med det nya landets arbetsmarknad och välfärdssystem återspeglas nämligen hemlandets motsvarande strukturella villkor. Hur välfärdssystemet är uppbyggt i hemlandet och hur arbetsmarknaden ser ut, inverkar på ett mer eller mindre direkt sätt på den nyanländes upplevelser av och möjligheter i det nya sammanhanget. Att förstå och hantera ett välfärdssystem mycket olikt hemlandets kan vara svårt och innebära en lång tids energikrävande arbete för att tyda dess regler och normer. Nationers arbetsmarknad kan också skilja sig mycket åt i fråga om de krav på formell utbildning och kompetens som ställs. De yrkes- och utbildningsmeriter den nyanlände har från hemlandet kan också vara mer eller mindre kompatibla med tillämpningen av meriter i det nya landet. Integration (och migration) bör därför alltid studeras i ett vidare perspektiv än i ett begränsat lokalt eller nationellt, vilket dock inte motsäger att man bör studera integration på lokal nivå.³⁶

Utvärderingens perspektiv och metod

Förklarings- och processinriktad utvärderingsdesign

I utvärderingen tillämpar vi en förklaringsinriktad ansats. Vi försöker inte bara ge svar på frågor om i vilken utsträckning uppsatta mål upplevs ha uppfyllts av de aktuella intressenterna, utan också klargöra varför det gick som det gick.³⁷

En förklaringsinriktad ansats betyder att man i utvärderingen belyser sambanden mellan verksamhetens förutsättningar, genomförande och resultat.³⁸ För att klargöra vilka omständigheter som ligger till grund för ett visst resultat behöver man uppmärksamma vilka *förutsättningar* som fanns när projektet startade (och som kan ha förändrats under projektprocessen), samt vilka *processer* som satts igång till följd av olika insatser och samverkansformer mellan projektets aktörer, samt slutligen en beskrivning av *resultatet* i

³³ Se t. ex. Lisa Malkki (1995) *Refugees and exile: From refugee studies to the national order of things*, Åsa Gustafsson (2004) *Sköra Livsmönster. Om integrations- och normaliseringsprocesser bland bosniska flyktingar*, Mehdi Gazinour, (2003), *Trauma and resiliency, a study of refugees from Iran resettled in Sweden*.

³⁴ Gustafson, 2004.

³⁵ Hosseni-Kaladjahi, 1997.

³⁶ Rex, Hosseni-Kaladjahi, 1997.

³⁷ Lindqvist & Nylén, 2002.

³⁸ Lindqvist & Nylén, 2002, s. 18.

relation till projektets syfte och mål. Projektets process är central för att förklara uppnådda resultat. Det är denna projektets ”svarta låda” vi vill frilägga för att uppnå en förståelse av de uppnådda resultaten.

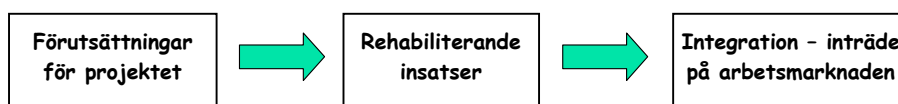
För att konkretisera hur vi tillämpat en processinfluerad förklaringsansats kan följande exempel nämnas; projektets målsättning är en av de förutsättningar som fanns när projektet startade. Man ska inte utgå från att alla delar denna målsättning eller att den blir oförändrad under projektprocessen. I utvärderingen har vi därför analyserat vilka uppfattningar det fanns om målsättningen med projektet och hur olika aktörer konkretiserade detta i handling. Vi har också undersökt om målsättningen förändrats under projektets gång. Andra aspekter som rör projektets förutsättningar är de lokala förutsättningarna i de båda kommunerna vad gäller tillgång till bostäder, tidigare erfarenheter av flyktingmottagande och etablerade organisations- och arbetsmodeller för detta. I vilken mån man redan vid starten hade tillgång till den kompetens och de specialister som behövdes är andra viktiga förutsättningar. Till förutsättningar hör också all den erfarenhet flyktingarna har från sina respektive hemländer.

När vi studerat projektets *processer* har vi försökt frilägga kunskap om hur själva insatserna har sjösatts, hur framgångsrika dess metoder varit och hur de uppfattas och nyttjas av målgruppen. I processens svarta låda finns också rutiner och former samverkan mellan aktörerna kring de olika insatserna. Hur projektets själva arbetsprocesser förlöper är därmed viktigt att beskriva och väga in i analys av resultatet.

Bedömning av *resultatet* handlar om att med hjälp av indikatorer se hur projektet lyckats erbjuda en tillräckligt kvalificerad introduktion för att kunna röja undan hinder för målgruppens integration. Vi har också undersökt i vilken utsträckning flyktingarna upplever sig tillfredställda med sin delaktighet (position) i samhället vid projektets slut och hur man tycker att projektet har medverkat till detta.

Nedanstående modell illustrerar utvärderingens förklarings- och processmodell:

Figur 1: Utvärderingens processmodell

Kontextuella omständigheters inverkan på projekt och resultat

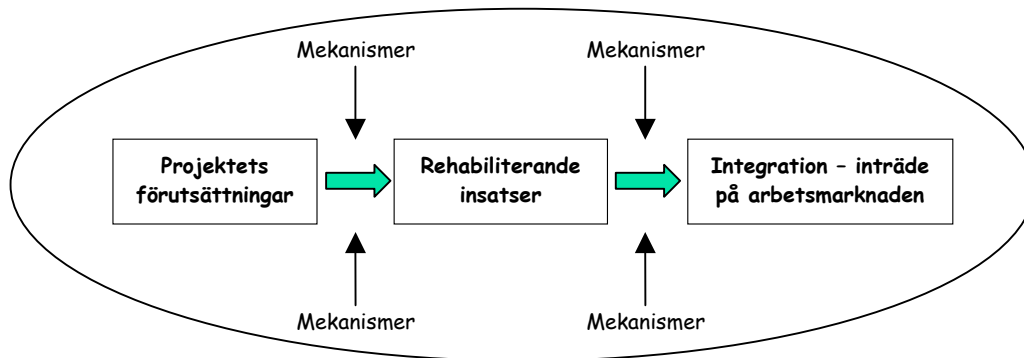
Hur ska vi i slutänden kunna veta vad resultatet beror på? Beror det på projektets insatser eller på omständigheter som ligger utanför projektet? I sociala verksamheter som på ett eller annat sätt syftar till att påverka människors situation eller beteende, är det oklokt att bortse från omgivningen: t. ex de olika uppfattningar om målgruppen som de medverkande partnerskapsaktörerna har om målgruppens behov. Andra viktiga aspekter i sammanhanget är nationella policymål för integration samt globala faktorer som påverkar migrationsprocessen. För att fånga så många aspekter som möjligt av denna mångfacetterade kontext utgår vi från ett perspektiv som benämns *Realistic evaluation*.³⁹ Ett socialt program ses i detta perspektiv som ett öppet system inlätat i sammanhängande strukturer och under påverkan av ett föränderligt sammanhang med en rad mekanismer som kan inverka på projektprocessen och dess resultat.

³⁹ Se Pawson & Tilley, (1997), Kazi, (2003),

Realist evaluation seeks to evaluate practice within the realities of society. Practice takes place in an open system that consists of a constellation of interconnected structures, mechanisms and contexts. Realism aims to address all the significant variables involved in social work practice.⁴⁰

Vi eftersträvar en *kontextuell analys* som tar hänsyn till bl. a de strukturella villkor som råder för integration. Det kan vara t. ex. hur den lokala arbetsmarknaden ser ut, utbildningsmöjligheter, hur snabbt man kan påbörja introducerande verksamheter, i vilken utsträckning arbetsförmedlingen medverkar i yrkesförberedande aktiviteter, etc.

Figur 2: Utvärderingens kontextuella förklaringsmodell

Förutom att vi tar hänsyn till lokala strukturella villkor för integration, så inkluderar vi även faktorer som härrör från hemlandet i analysen av projektets resultat och som påverkar deltagarnas behov och förväntningar på den nya tillvaron i Sverige. Från hemlandet har man också med sig olika kulturella föreställningar om när det t. ex är legitimt för samhället att intervensera i den privata sfären, olika normer för friskt och sjukt, manligt och kvinnligt och om familjen som enhet. Sammantaget föreställer vi oss därför att målgruppens erfarenheter från hemlandet kan påverka projektets genomförande och resultat.

Tillvägagångssätt och datainsamling

Datainsamling om projektets insatser

För att kunna värdera projektets insatser har vi samlat in en omfattande mängd data som gör det möjligt att besvara: hur man har gått tillväga för att förverkliga projektets mål, vilka insatser har erbjudits, vad har innehållet varit och hur har avsedda effekter uppnåtts?

Eftersom projektet består av två lokala utvecklingspartnerskap, samlade under en övergripande projektstruktur, har vi samlat in data som möjliggör en analys av insatsernas effekter och karaktär ur ett helhetsperspektiv, utan att förlora möjligheten till en analys av respektive lokalt utvecklingspartnerskap. Insatser som rör det transnationella samarbetet har inte inkluderats i utvärderingen. Det betyder också att varje typ av insats, t. ex. studiecirkel anordnade av studieförbund har belysts på båda orterna, liksom insatser från mentorerna, insatser från Arbetsförmedlingen, etc. Sammanlagt har 21 personer⁴¹ intervjuats fördelat på de olika orterna. Tre av dessa har inte ingått i de lokala utvecklingspartnerskapen.⁴² Förutom

⁴⁰ Kazi, 2003c:317, ur Kazi 2003, s. 5.

⁴¹ Avser enbart intervjuundersökningen inför föreliggande utvärdering och inte de intervjuer som genomfördes inför utvärderingens delrapport, (Lindqvist & Wikström, 2003).

⁴² Det har varit intervjuer med polis och kartläggare från FMC.

intervjuer med projektpersonal, har olika källmaterial samlats in: mötesprotokoll, deltagarlistor, sammanställningar av utbetalda försörjningsstöd, beskrivningar av kurser, handlingsplaner från Arbetsförmedlingen (ca 65 st), kommunfakta, m.m.

Både kvantitativa och kvalitativa analyser har gjorts av materialet. Handlingsplaner och deltagarlistor har sammanställts kvantitativt, medan intervjuerna sammanställts tematiskt. Citat från projektpersonalen återges för att belysa centrala aspekter av projektet. Samtliga citat återges utan avslöjande av namn eller person.

Mått på deltagarnas integration

När det gäller projektets målsättning: *integration* och *etablering på arbetsmarknaden* ser vi integration på arbetsmarknaden som en process.⁴³ Integrationsprocessen kan variera från individ till individ i tid och till innehåll. När det gäller indikatorer, d v s att hitta bra mått på integration har vi utgått från Integrationsverkets skrift *Integration och indikatorer*, i vilken några kvantifierbara mått på arbetsmarknadsintegration och social integration⁴⁴ konkretiseras.

Vi har således använt oss av följande mått när det gäller processen mot att etablera sig på arbetsmarknaden för gruppen⁴⁵

- Hur många har gått vidare till andra utbildningar (GrundVux-, gymnasie-, arbetsmarknadsutbildningar, akademiska utbildningar)
- Hur många har haft kontakt med arbetsmarknaden (språk- yrkespraktik)
- För hur många har arbetsförmedlingen medverkat i planering?
- För hur många har arbetsförmedlingen ordnat yrkespraktik?
- Hur många har haft sommarjobb?
- Hur många har vikariat?
- Hur många har anställningar?
- Hur många har klarat SFI (nivå D)?⁴⁶

Kvantitativa data som belyser dessa frågor har framgått i deltagarnas handlingsplaner. I dessa finns information om individers aktiviteter (studier, praktik, arbete, etc.) vid ett givet tillfälle. I dessa framgår även vilka åtgärder som arbetsförmedlingen vidtagit och vilka insatser som planeras. Kopior av handlingsplanerna har samlats in vid två tillfällen: kort tid efter den första planens upprättande (2002) och efter uppföljningen 2004.

Det är också möjligt att mäta *social* integration. I Integrationsverkets skrift föreslås indikatorer på social integration.⁴⁷ Social integration är ett vitt begrepp och omfattar både individens *externa* sociala kontaktnät, kontakter med svenskar, deltagande i föreningsliv, etc, och kontakten med landsmän, d v s den *interna* integrationen. I utvärderingen har vi valt att kvantifiera deltagarnas delaktighet i studieförbundens kurser. Vi har tagit del av och sammanställt deltagarlistor från alla studieförbund som medverkat i projektet.

Social integration är emellertid svårfångat fenomen, då det alltid innehåller subjektiva dimensioner och kvaliteter som inte låter sig fångas i ”hur mycket” eller ”hur ofta”

⁴³ Se t. ex. Vogel & Hjerm, 2003.

⁴⁴ I rapporten beskrivs också indikatorer på boendeintegration och politisk integration, men eftersom dessa dimensioner inte är i fokus för projektet beaktas de inte här.

⁴⁵ Med undantag för 11 pers som vi inte vet någonting om.

⁴⁶ Vi använder resultat i svenska som en indikator på integration, då språket är den första förutsättningen för att påbörja inträdet på arbetsmarknaden. I Integrationsverkets rapport avvisas dock språkinläring som en indikator, då man menar att tillgång till språk och utbildning, snarare är en *förklaringsfaktor* för integration och inte ett uttryck i sig för en lyckad integration (se 2004:03, sid. 95)

⁴⁷ Se *Integration och indikatorer* 2004:03, s. 74-78.

man har kontakter. Därför har vi valt att låta ett fåtal deltagare, som vi intervjuat, beskriva och värdera deras sociala delaktighet i olika avseenden.⁴⁸

Det är svårt att värdera kvantitativa mått på integration. Hur ska man veta om deltagarnas integration är över eller under förväntan? Det är naturligtvis svårt om man inte har något att jämföra med. För att ge perspektiv på flyktingarnas integration har vi därför använt resultat från en jämförelsegrupp från Integrationsverkets uppföljning⁴⁹ av introduktionen för 938 nyanlända och flyktingar i 30 kommuner, två år efter att de anlände första halvåret, år 2001. Det innebär att denna jämförelsegrupp anlände samtidigt som projektets målgrupp.⁵⁰

Kvantifierbara mått på individens delaktighet i olika sfärer är dock inte tillräckligt för en tillförlitlig helhetsuppfattning om individens integrationsprocess. Det är viktigt att också undersöka subjektiva upplevelser av integration som ger information om det kvalitativa innehållet i en viss position. Därför har vi genomfört intervjuer med ett mindre antal deltagare i projektet. Intervjuerna har syftat till att fånga subjektiva dimensioner av integrationsprocessen som: *vilka föreställningar har man om den egna integrationsprocessen*: upplever man sig integrerad, känner man identifikation och samhörighet med det nya samhället, vilka föreställningar om hinder för integrationen har man och vad upplever man som viktigt i integrationsprocessen: är det t. ex. att ”smälta in” i det svenska samhället?

Vi har intervjuat 13 flyktingar kvinnor och män, ålder, bostadsort och uppskattad⁵¹ position i integrationsprocessen.⁵² Tre av intervjupersonerna hade flyttat från orterna. Vi strävade efter ett så brett urval som möjligt, även om antalet var för begränsat för att vara representativt för hela målgruppen. Intervjupersonerna fick själva, med undantag för de utflyttade intervjupersonerna, välja plats för intervjun. Oftast valde man hemmet, men några valde ”flyktingarnas hus”⁵³ eller något av studieförbundens lokaler. Intervjuerna med de tre utflyttade genomfördes per telefon. Intervjupersonerna fick även välja att tala svenska eller engelska vid intervjutillfället. Intervjupersonerna lämnade informerat samtycke genom ett initialt telefonsamtal som sedan följdes upp med ett hemskickat brev, skrivet på engelska och svenska. Samtliga intervjuer bandades och transkriberades.

Kontextuella villkor för projektets genomförande – från Västafrika till Dorotea och Lycksele

Hur nyanlända invandrare och flyktingar integreras i ett nytt sammanhang i generell mening beror bl. a. på det nya sammanhangets förmåga att inkludera de nyanlända i det lokala samhällslivet. Det handlar om vilka förutsättningar som finns i kommunen man kommer till. Finns det bostäder, arbete, möjligheter att lära sig språket och finns förutsättningar till att kunna inkluderas och finna sig tillrätta i sociala gemenskaper?

Av betydelse är även från vilket sammanhang de nyanlända kommit, vad de haft med sig i form av resurser av olika slag, tidigare levnadsförhållanden och erfarenheter av kultur- och samhällsliv i övrigt. Erfarenheter och resurser förvärvade i hemlandet möts på ett

⁴⁸ Se sid. 66-72.

⁴⁹ Integrationsverket 2004:1, *Integration var god dröj*.

⁵⁰ Naturligtvis vet vi väldigt lite om kompatibiliteten hos jämförelsegruppen, då vi inte vet något om etniska ursprung, andelen kvotflyktingar, hur många som kom från krigsdrabbade länder, etc.

⁵¹ Med ”uppskattad position” i integrationsprocessen avses att vi strävat efter en blandning i undersökningen vad gäller aktivitet vid tillfället. Eftersom intervjuerna syftade till att erhålla en fördjupad kunskap om individernas integrationsprocess, kunde vi utifrån tillgänglig information om deltagarnas sysselsättning, enbart uppskatta individernas position.

⁵² Se tabell nr 9, s 58, för sammanställning av intervjupersoner som deltagit i intervjuundersökningen.

⁵³ Detta avser de mötesplatser i form av en lägenhet i Dorotea och en samlingslokal i Lycksele, som flyktingarna kunnat disponera för möten, läsläsning eller för att träffa mentorn, under projektiden.

direkt eller indirekt plan med de villkor som omger det nya lokala och nationella sammanhanget. När det gäller att sätta ett projekt vars insatser skall främja integrationen på arbetsmarknaden, så är det en rad lokala såväl som globala omständigheter som oavsiktligt kan inverka på genomförande och resultat. Vilka är då de sammanhang som flyktingarna från Liberia och Sierra Leone kommit från och vilka sammanhang är det de har mött i Lycksele och Dorotea? Det är denna kontext som omger och inverkar på projektets genomförande och som därför beskrivs i det följande.

De sociala, ekonomiska och politiska förhållandena i Sierra Leone och Liberia

Allmänt om Sierra Leone och Liberia

De båda länderna Sierra Leone och Liberia gränsar geografiskt till varandra på Västafrikas kust. Liberia sträcker sig drygt 55 mil längs den västafrikanska kusten. Sierra Leone är till

Karta: Sierra Leone och Liberia (Landguiden, Utrikespolitiska institutet)

ytan något mindre än Svealand.⁵⁴ Antal invånare i Sierra Leone är ca 5,4 miljoner (år 2003), varav det bor ca 1 miljon invånare i huvudstaden, Freetown. Liberia hade år 2003 ca 3,3 miljoner invånare, varav 1,3 miljoner bodde i huvudstaden, Monrovia. Liberias befolkning består av sammanlagt 16 olika etniska grupper vilka tillsammans utgör 96 % av invånarna, medan resterande befolkning är ättlingar till de frigivna amerikanska slavar som grundade staten (s k americo-liberianer). I Liberia kan folken

delas in i tre större språkgrupper, medan engelska är det officiella språket i Sierra Leone. Dock används främst krio i Sierra Leone, som är ett blandspråk baserat på engelska.

Inbördeskrigen i Liberia

I Liberia har inbördeskrigen avlöst varandra alltsedan 1989 då en gerillagrupp kallad Liberias nationella patriotiska front (NPFL) under ledning av Charles Taylor gick över gränsen från Elfenbenskusten in mot Liberia och tog strid med den då regerande ledaren Does armé. Båda sidorna gjorde sig skyldiga till grova övergrepp mot befolkningen och inom ett år hade hundratusentals människor flytt landet. Därefter har olika utbrytargrupper och nationens armé utkämpat strider om landets geografiska områden. FN och andra samarbetsorganisationer har i flera omgångar försökt skapa fred och genomföra allmänna val i landet. 1997 hölls allmänna val under överinseende av FN vilket ledde till att Charles Taylor fick 75 % av rösterna. Det hävdades att Taylor kom till makten under hot om ett nytt krig om han förlorade, trots att utländska observatörer ansåg att själva valet hade genomförts korrekt. Redan 1998 bröt nya oroligheter ut då Taylor ingrep mot oppositionen Roosevelt Johnson som han anklagade för att ha planerat en kupp mot den då sittande regeringen. Taylor slog till mot hela den folkgrupp som motståndare Johnson ansågs representera och en lång period av blodiga strider hade åter

⁵⁴ Fakta om Sierra Leone och Liberia är hämtad från Utrikespolitiska Institutets hemsida: <http://www.landguiden.se>

inletts. Rebeller slog tillbaka mot Taylors styrkor. Rebeller som i början av år 2000 skulle tillkännage sig som Förenade liberianer för försoning och demokrati (LURD), i vilket ingick bl. a. militär och anhängare till den tidigare regeringen Does armé. Den FN-stödda krigsförbrytardomstolen har upprepade gånger väckt åtal mot president Taylor för hans blodiga krigföring och också stöd till den sierra leonesiska RUF-gerillan. Efter det att president Taylor slutligen avgick och försattes i exil augusti 2003, undertecknades en fredsuppgörelse mellan interimregeringen och de två största rebellgrupperna. FNs säkerhetsråd har därefter skickat tusentals säkerhetsstyrkor för att återupprätta säkerheten och avvärja rebellstyrkorna. Under 2004 avslutades avvärjningsprogrammet vilket lett till att omkring 95 000 man lämnat ifrån sig sina vapen. Beväpnade styrkor som enligt vissa uppgifter till 70 % bestått av barnsoldater. Både Taylors armé och rebellgrupperna bestod till största delen av barnsoldater som enligt uppgifter ofta tvångsrekryterades från skolor och läger. Det sägs att det bland soldaterna fanns pojkar ner till nio års ålder.

Inbördeskrigen i Sierra Leone

Alltsedan Sierra Leone fick självständighet från brittiskt kolonialvälde har landet styrts av mer eller mindre diktatoriska regimer. Militärregimer har avlöst varandra sedan mitten av 60-talet. Under decennier var partiet *All Peoples' Congress* (APC) det enda tillåtna partiet men i början av 90-talet ökade kraven på ett flerpartissystem. Den då sittande ministern Momoh gjorde försök att införa en ny författning men möttes av motstånd från den inhemska gerillan Revolutionära förenade fronten (RUF), och störtades genom en militärkupp 1992. RUF var i mitten av 1995 verksam i större delar av landet och försörjde sig genom illegal diamantbrytning. Gerillan gick hårt fram mot civilbefolkningen och gjorde över en miljon hemlösa. Minst 100 000 dödades och enligt vissa bedömningar utsattes en kvarts miljon för sexuellt våld och tusentals människor stympades och lemlästades. Omkring 10 000 barn rövades bort varav ca hälften av dem tvingades bli soldater. Även i Sierra Leone har FN haft såväl observatörer som fredsbevarande styrkor. Efter det att UNAMSIL⁵⁵ pressat RUF allt längre upp i landet tvingades RUF till slut att lägga ned vapnen, år 2001. År 2002 hölls de första allmänna valen på länge och allt såg ut att stabilisera sig, när Sierra Leone år 2003 åter igen skakades av ett kupp försök. Under 2004, alltjämt under FN's bevakning, har man återigen försökt upprätta stabilitet och flera gripanden och rättegångar av krigsförbrytare har genomförts av den FN-stödda specialdomstolen.

Utbildning

I Liberia gäller nioårig skolplikt från sju års ålder, men i praktiken har mindre än 50 % av barnen genomgått grundutbildning. Det finns uppgifter om att enbart var fjärde barn var inskrivet i grundskolan vid mitten av 1990-talet. Det samma gäller för Sierra Leone. Den sjuåriga grundskolan från fem års ålder fullföljs av knappt 50 % av barnen. En knappt femtedel fortsätter till högre stadier och enbart ett fåtal fortsätter till universitetsnivå. Universitetet i Monrovia (Liberia) hade vid 1990-talets slut omkring 5000 studenter. Utbildningssystemet i de båda länderna har kraftigt eftersatts under krigen även om en viss förbättring skedde i Liberia i samband med att regeringen med Charles Taylor i spetsen, avsatte drygt 10 % av budgeten år 1999 till utbildning. Hundratals nya skolor öppnades enbart under det året, men mycket återstår att göra för att nå till den nivå som rådde innan kriget. I Sierra Leone beräknades år 2000 en tredjedel av befolkningen kunna läsa och skriva. En viss

⁵⁵ UNAMSIL står för den väpnade FN-styrka som Sierra Leones regering fram till 2004, var starkt beroende av för att bibehålla landets relativa stabilitet.

återuppbyggnad av skolsystemet har kommit igång, bl. a. genom lokala föräldrainsatser med också genom att delar av budgeten har kunnat styras över till utbildningsinsatser.

Arbetsmarknad och ekonomi i Sierra Leone och Liberia

Ekonomisk kollaps är vad som kännetecknar arbetsmarknaden och den formella ekonomin i de båda länderna alltsedan inbördeskrigen bröt ut. Trots att både Liberia och Sierra Leone har gott om naturtillgångar avspeglas detta inte i ländernas ekonomi och välfärd. Liberias tillgångar på guld och diamanter bryts hantverksmässigt, smugglas till stor del ut ur landet och har i stor utsträckning finansierat milisernas krigföring. En lag om ”strategiska råvaror” som antogs år 2000 gav president Taylor ensamrätt att besluta om utvinningen av naturresurser i Liberia. I praktiken innebar detta att landets naturtillgångar omvandlades till Taylors privata egendom. I Liberia finns det ingen formell arbetsmarknad att tala om utom den som finns inom den statliga sektorn. Staten är den största arbetsgivaren med omkring 43 000 anställda. Den största privata arbetsgivaren i Liberia är Firestone som år 2000 hade uppskattningsvis 8 000 anställda. Dock räknar man med 75 % arbetslöshet i landet och de flesta är hänvisade till den informella ekonomin för sin överlevnad. Illegal handel av varor, prostitution och narkotikahandel är utbredda inkomstkällor, och den större delen av befolkningen är beroende av utländskt bistånd för sin överlevnad.

I Sierra Leone är situationen snarlik, om inte värre. Den samhällsstruktur som fanns före kriget bröt ut har fallit samman och de enda möjligheterna att försörja sig är genom jordbruk för självhushåll och jobb inom den informella sektorn. Ca en halv miljon unga män försörjer sig genom att leta diamanter. Eftersom det är dyrt att skaffa utrustning och licens arbetar de flesta för andra, under mycket dåliga arbetsförhållanden. Det finns inga säkra uppgifter om arbetslöshetens omfattning i Sierra Leone, men den senaste uppskattningen är en uppgift om (minst) 25 % arbetslöshet.

Sociala förhållanden och hälsa i Sierra Leone och Liberia

Fattigdom, svält och ohälsa karakteriserade Sierra Leone och Liberia redan innan kriget. Sierra Leone ligger allra sist bland världens länder enligt FNs utvecklingsindex, som mäter livslängd, barnmortalitet, hälsoläge och utbildningsnivå. I Sierra Leone lever 2/3 av befolkningen i yttersta fattigdom och allra värst är det för kvinnor och barn. Enligt FNs barnfond UNICEF dog under 1997 minst 5000 barn före fem års ålder, bara i huvudstaden Freetown. Den sociala katastrofen förvärrades i kaoset 1997-1999 då ett av de mest brutala inbördeskrigen vållade ett ofattbart lidande. Mer än 2 miljoner människor i Sierra Leone förlorade sina hem och tiotusentals utstod brutalt fysiskt våld vid rebellattackerna. Många minderåriga har också rekryterats och förts bort av rebellerna. UNICEF har beräknat att tio procent av rebellstyrkorna utgörs av barn under 15 år. Uppgifter finns att många drogades för att stå ut och våga delta i strid. Våldtäkter och andra sexuella övergrepp har förekommit under krigen i båda länderna. Flera undersökningar tyder på att det bara i Sierra Leone rör sig om mer än en kvarts miljon kvinnor och flickor som har utsatts för någon form av sexuellt våld.

Ett redan hårt drabbat folk i de båda länderna, drabbades ännu hårdare under krigen. Ländernas redan otillräckliga hälsovårdssystem kollapsade eller drabbades hårt. Sjukhus och Vårdcentraler i Liberia har blivit illa åtgångna och det är ont om läkemedel, utrustning och även medicinsk personal. I Liberias offentligt drivna sjukhus fanns enbart 25 läkare år 2000. I Sierra Leone saknas tillförlitlig statistik över sjukvården, med det uppskattas att den vård som finns, bygger uteslutande på frivilliga organisationer som Läkare utan gränser eller Röda Korset.

Sammanfattning: förhållandena i hemländerna

De förhållanden och villkor som beskrivits ovan är de sammanhang som kvotflyktingarna från Sierra Leone och Liberia kommit ifrån. Till vilken grad situationen i hemländerna i alla avseenden passar in på flyktingarnas erfarenheter är svårt att säga, men den ger oss ändå en övergripande bild av flyktingarnas bakgrund och förutsättningar till att starta en ny tillvaro i Lycksele och Dorotea. Från Migrationsverkets uttagningsdelegation⁵⁶ som var på plats i Guinea, bekräftas delvis denna bild i hur delegationen bedömt de uttagna kvotflyktingarnas ”integrationspotential”.⁵⁷ Man förväntade sig att de uttagna kvotflyktingarnas integration skulle ta längre tid än vad som är normalt för flyktingar med uppehållstillstånd. Man har gjort uppskattningar av förutsättningarna till integration hos den grupp flyktingar man tagit ut. Uttagningsdelegationen lyfte i sin rapport fram att flyktingarna var i stort behov av skydd och också av adekvat behandling för sina traumatiska upplevelser. Man lyfte också fram att det fanns stora variationer hos gruppen i utbildningsbakgrund och att yrkeserfarenheterna varit mycket skiftande. Delegationsmedlemmarna konstaterade att det fanns barn och ungdomar som aldrig gått i skola och att hushållen och familjerna inte utgjorts av traditionella kärnfamiljer.⁵⁸ Genom de intervjuer som gjordes valdes 113 personer ut som utgjordes av 21 hushåll som omfattade två personer upp till nio. I rapporten framgår det att delegationen kände till att det fanns hushåll där inte enbart de egna barnen inkluderats utan även minderåriga syskon eller barn till vårdnadshavarens syskon som inte längre fanns i livet.

De lokala sammanhangen i de mottagande kommunerna, Dorotea och Lycksele

De lokala omständigheterna är viktiga för projektets förverkligande och inverkar på målgruppens integrationsprocess. Vilket var det lokala sammanhanget till vilket flyktingar kom? Vilka förutsättningar hade kommunerna för att erbjuda en kvalificerad introduktion och vilka var förutsättningarna för integration av en mer varaktig karaktär?

Alltsedan den så kallade ”Hela Sverige strategin” började tillämpas i svensk flyktingpolitik, har nästan alla svenska kommuner involverats i flyktingmottagande. I efterhand har såväl positiva som negativa konsekvenser konstaterats. Till de positiva hör att flyktingmottagandet har involverat så gott som hela Sverige från norr till söder. Trots denna utlokalisering har inte koncentrationen av invandrare till storstäderna helt kunnat undvikas. Detta p g a att många små mottagande kommuner fungerat som vidarelussningsorter då goda integrationsvillkor inte alltid kunnat förverkligas på dessa orter. Det har inte funnits möjligheter till varaktig etablering på arbetsmarknaden eller att få nödvändig vidareutbildning i de mindre kommunerna.⁵⁹

Det utlokaliserade flyktingmottagandet har också visat sig ha stora lokala variationer när det gäller hur det lokala flyktingmottagandet fungerat i praktiken.⁶⁰ Klara målsättningar med kommunens flyktingmottagande har saknats och det har ofta varit den kommunalt anställda personalens sak att tolka de nationella principerna för hur det kommunala flyktingmottagandet skall gå till. Organiseringen av flyktingmottagandet har också varierat i olika kommuner och avspeglar i vilken grad flykting- och invandrarfrågor prioriteras i de kommunala verksamhetsområdena.

⁵⁶ Migrationsverket, 2001. *Delegationsrapport från uttagning av sierraleonska och liberianska kvotflyktingar i Guinea 17-27 mars, 2001*. Det var resultatet från delegationens intervjuer av flyktingar i Guinea som resulterade i det uttagna antalet flyktingar som kom att placeras i Dorotea och Lycksele.

⁵⁷ A.a., s. 11.

⁵⁸ Sid 11 (Migrationsverket, 2001).

⁵⁹ Appelqvist, 2000.

⁶⁰ Kadhim, 2000.

Vilka tidigare erfarenheter har man av invandring och flyktingmottagning och vilken beredskap har man haft för introduktion bosättning, utbildning och arbete i de båda kommunerna?

Allmänt om Lycksele

Lycksele är beläget i Västerbottens inland. Invånarantalet i kommunen har varit stadigt sjunkande under den senaste 10-årsperioden. Från 1993 till 2003 sjönk kommunens invånarantal från 14 228 personer till 12 820. I centralorten bor ca 9000 personer. Medelåldern i jämförelse med riket är högre och man har i genomsnitt färre personer i arbetsför ålder (25-64) än i övriga Sverige. Man har även ett födelseunderskott och ett flyttunderskott alltsedan början av 90-talet.

Ortens arbetsmarknad domineras av offentlig sektor och till viss del arbetstillfällen inom gruv- och träindustrin. Arbetslöshetsnivån har legat på omkring 7 % sedan början av 2000-talet vilket kan jämföras med rikets nivå på 6 %. Arbetslösheten bland de unga (20-24 år) är i jämförelse med riket högre då den i inledningen av 2000 var 13 % medan riksgenomsnittet låg på 10 %. I Lycksele kommun och tätort är tillgången på bostäder goda.

Invandring och flyktingmottagning i Lycksele

Sedan 1985 har Lycksele tagit emot 1175 kommunplacerade flyktingar framförallt från Libanon, Chile, Bosnien, Irak, Sierra Leone och Liberia. I Lycksele kommun har man även bedrivit flyktingförläggningar för asylsökande sedan mitten av 80-talet. Av de flyktingar man mottagit sedan 1985 bor ca 450 kvar i kommunen. Den kommunala organiseringen av flyktingmottagandet har bestått av en flyktingmottagning med avtal för reglerat kommunalt mottagande. Det har inneburit att man haft en etablerad organiserad introduktionsverksamhet med särskild mottagning och budget. Flyktingmottagningen är placerad i samma hus som kommunens vårdcentral och socialtjänst.

Allmänt om Dorotea

Dorotea är en av landets minsta kommuner befolkningsmässigt och ligger i en fjällnära natur. I Dorotea tätort bor ca 3000 invånare, de flesta i villabebyggelse. I Dorotea finns en affärsgata med två livsmedelsbutiker, ett fåtal mindre restauranger, ett hotell, bibliotek, simhall och sporthall. Det mesta finns inom promenadavstånd från bostadsområdena, affärer, arbetsplatser, lokala myndigheter, skolor och sjukstuga. Utanför tätorten finns ortens industriområde med bl. a. Polarvagnar som den största arbetsplatsen.

Dorotea har en negativ befolkningsutveckling. Under en tioårsperiod har befolkningen sjunkit från 3 792 till 3 226 personer. Antalet inflyttningar har under senare år varit färre än antalet utflyttningar från kommunen, med undantag för år 2000 och år 2003 då man hade ett mindre inflyttningsöverskott. Dessa år utgjordes överskottet av inflyttade till kommunen av kvotflyktingarna och deras anhöriga. Merparten av arbetstillfällena finns inom tillverkning och utvinning vilket motsvarar 27 % av arbetstillfällena i kommunen och inom vård- och omsorg som motsvarar nästan 20 % av kommunens arbetstillfällen. Sedan inledningen av 2000-talet har arbetslösheten i kommunen legat på ca 10 % (riket 6 %), och den öppna arbetslösheten på ca 7 % (riket 4 %). Arbetslösheten bland unga är relativt hög då den sedan början av 2000-talet legat på 14 %, vilket kan jämföras med ungdomsarbetslösheten i riket om ca 8 %.

Invandring och flyktingmottagandet i Dorotea

Sedan 1990 har Dorotea kommun haft avtal med staten om flyktingmottagande och har fram till 2004 tagit emot totalt 282 flyktingar. Man har tagit emot flyktingar från Libanon, Irak, Somalia, Bosnien, Kosovo, Rwanda och Sierra Leone. Merparten kommer från Sierra Leone (152 st), och forna Jugoslavien (70 st). Uppskattningsvis bor ca 70-75 av dessa kvar i kommunen. Man har sedan 1990 haft en organiserad flyktingmottagning, med en heltidsanställd flyktingsamordnare, Sfi-undervisning med ca 2 heltidsanställda lärare och ett nära samarbete med lokala studieförbund och den kommunala vuxenutbildningen. Tillgången på platser inom svenskundervisning, barnomsorg, grundskola och vuxenskola är även i Dorotea god vilket innebär att man sällan behöver vänta på att påbörja introducerande aktiviteter.

Skälen bakom placeringen av Västafrikanska kvotflyktingar i Dorotea och Lycksele

Kommunernas beslut om flyktingmottagande

Både Dorotea och Lycksele kommun hade alltså slutit avtal med Integrationsverket om mottagande av flyktingar redan innan kvotflyktingarna från Västafrika anlände. Inför mottagandet av kvotflyktingarna från Sierra Leone och Liberia togs inte något särskilt politikerbeslut utan man hänvisade till det principiella beslutet som föregick tecknande av avtal med Integrationsverket. I Dorotea likväl som i Lycksele utgick man från det antal flyktingar som man avtalat med Integrationsverket. I Dorotea var det maximala antalet satt till 40 flyktingar per år, medan Lycksele och Integrationsverket hade avtalat 40-70 flyktingar per år. I Lycksele ingicks det första avtalet 1985, men har sedan omförhandlats ett antal gånger, och i Dorotea ingicks avtalet 1990 och har också omförhandlats vid något tillfälle.

Enligt protokoll och underlag från de båda kommunernas beslut i kommunfullmäktige om att skriva avtal med Integrationsverket om mottagande av ett fast antal flyktingar per år, framgår att besluten varit enhälligt positivt. Inga voteringar eller diskussioner om för- eller nackdelar har förts. Politiker som deltagit i de båda kommunernas beslutsprocess att ta emot flyktingar hävdar att det inte varit några diskussioner eller särskilda beslutsprocesser som föregått specifika etniska grupper man mottagit i kommunerna. Besluten att motta en viss grupp flyktingar har tagits på tjänstemannanivå, så också vad gällde flyktingarna från Sierra Leone och Liberia. Men när det gällde det ursprungliga och principiella beslutet att ingå avtal med Integrationsverket så framförde kommunpolitikerna olika anledningar till att stödja förslaget. En politiker som deltog i Lyckseles kommunfullmäktiges sammanträde för att förnya avtalet med Integrationsverket 1998 menar att argumentationen för att Lycksele skulle fortsätta ta emot flyktingar var humanitära. Man ansåg att man hade en fungerande flyktingmottagning, plats (husrum) för fler invånare och goda erfarenheter av tidigare mottagande. Man menade att man hade en fungerande organisation för svenskundervisning och flyktingmottagning i övrigt. Politikerna var eniga om beslutet och det fanns ingen diskussion om eventuella svårigheter eller nackdelar som ett fortsatt flyktingmottagande skulle kunna innebära.

I Dorotea föregicks inte heller mottagandet av flyktingarna från Sierra Leone av ett särskilt politikerbeslut. Politiker hänvisar till det ursprungliga avtalet som ingicks 1990. Så här kommenterar en av politikerna som deltog i det ursprungliga beslutet om flyktingmottagande:

”grunden till att man först diskuterade flyktingmottagande var att kommunen (Doroteahus) hade ett stort antal tomma lägenheter och det var därför möjligt för kommunen att ta emot flyktingar”. I Dorotea kommunfullmäktige fördes inte heller någon ingående

diskussion utan man var överens om att kommunen skulle skriva avtal med Integrationsverket.

Projektets syn på placering av flyktingarna i Lycksele och Dorotea

Idén till utvecklingspartnerskapet tog sin början efter det att Dorotea kommun tagit emot de första 46 flyktingarna från Sierra Leone. Tillsammans med lokala aktörer och FMC utvecklades tanken på att förstärka insatserna för mottagandet av de afrikanska flyktingarna i Lycksele och Dorotea kommun i samverkan med och under ledning av Flyktingmedicinskt centrum i Linköping. I projektbeskrivningen förs en argumentation för lämpligheten att bedriva projektet att introducera traumatiska flyktingar i de specifika kommunerna. Här betonas kommunernas långa erfarenhet av flyktingmottagande, men också att de lokala förutsättningarna var goda för en kvalificerad introduktion av flyktingarna. Man ansåg att de lokala förutsättningarna var relativt goda för flyktingarna att i framtiden få jobb p g a väntade pensionsavgångar på de båda orterna.

”I båda kommunerna kan man förvänta en arbetskraftsbrist p g a stora pensionsavgångar och det är därför av synnerligen stor vikt att de nyanlända flyktingarnas arbetskraft tas tillvara och att man i övrigt ger dem socialt stöd och möjligheter till förankring i dessa kommuner”⁶¹

Omständigheter som påverkade projektets start

Hur ett projekt kommer igång är av stor betydelse för slutresultatet. För att kunna komma igång behöver man rekrytera personal och informera alla berörda om projektets genomförande och målsättning. Målen bör helst vara entydigt formulerade. Det finns som vi sett också externa faktorer som man bör ta hänsyn till och som kan påverka slutresultatet. Nedan identifieras några omständigheter som påverkade projektets start, hur man formulerade projektets målsättning, hur man fick partnerskapets samverkan att fungera och omständigheter kring målgruppens familjeförhållanden som inledningsvis tog tid och energi från projektets aktörer.

Aktörers målsättning med projektet

Hur tolkades målsättningen med projektet och hur omsattes målsättningen i praktiken? Vi förutsatte att det kunde finnas olika uppfattningar om projektet p g a aktörernas olika organisatoriska hemvist och att det fanns olika professionella kulturer representerade i partnerskapet. Utvecklingspartnerskapet är involverat i en kontext där nationella offentliga mål med introduktion och integration,⁶² måste beaktas liksom målsättningar med det EU-inrättade Equal-programmet.⁶³ Dessutom har lokala partnerskapet formulerat ett specifikt syfte nämligen att ”underlätta integrationen” med tonvikten på ”arbetsmarknadsinträdet” för målgruppen. Att erbjuda kvalificerad introduktion, var både målsättning och ett medel för att underlätta integrationen och undanröja hindren för integration. Ett delmål i syfte att

⁶¹ Projektbeskrivning ”Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd, löpnummer SE-162, s. 10.”

⁶² Med nationella mål med integration och introduktion av flyktingar och asylsökande åsyftas de mål som regering, migrations- och integrationsverket prioriterar via lagstiftning och föreskrifter om vad som skall prioriteras och eftersträvas i mottagningsverksamheter inom stat och kommun.

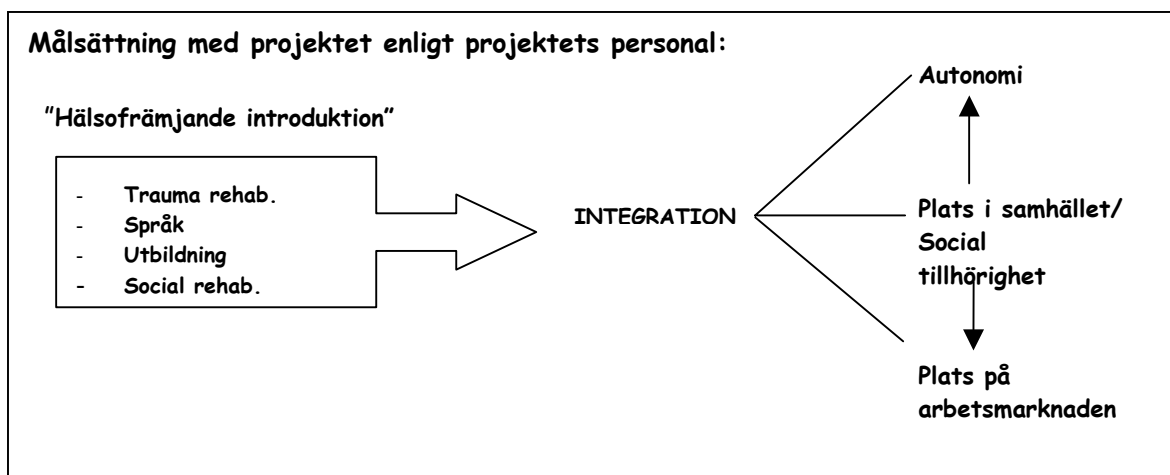
⁶³ En presentation av Equalprogrammet, utvecklingspartnerskapen och målsättningarna med Equal-projekten finns tillgängliga på ESF-rådets hemsida www.esf.se och i Equal-programmets skrift *Gemenskapsintiativ program för Equal 2000-2006*. Dessutom finns flera bilagor som redogör för utvärderingens utformning på Eu-respektive internationell nivå. Dessa är ”Key issues for the mid-term evaluation of EQUAL CIP in the member states, bilaga 3.

åstadkomma detta var att ”rehabilitera traumatiserade flyktingar”, röja undan hinder av ohälsa och trauma. I projektbeskrivningen finns det med andra ord ett antagande om att målgruppen behöver hälsoinriktad rehabilitering för att kunna etablera sig på arbetsmarknaden.

Vad menade aktörerna med integration och traumarehabilitering?

I den ursprungliga projektbeskrivningen betonas projektets insatser att åstadkomma en påskyndad *arbetsmarknadsintegration*⁶⁴ och *öka social delaktighet och gemenskap*.⁶⁵ Inom denna vida ram fanns bland de som arbetade i projektet två huvudsakliga sätt att se på vad som skulle vara eftersträvansvärt i flyktingarnas integrationsprocess. Dessa två synsätt representerades dels av dem som jobbade i projektet, d v s de professionella aktörerna och dels av flyktingarna själva. I jämförelse med flyktingarna hade projektpersonalen generellt sett en bredare syn på målsättningen och hade större förväntningar på integrationsprocessen t ex. i termer av delaktighet i samhället i stort. Vissa hävdade etableringen på arbetsmarknaden som det övergripande målet att sträva efter. Andra betonade att social delaktighet, i meningen att vara en del i samhällets gemenskap var viktig och att social delaktighet och etablering på arbetsmarknaden var två sidor av samma mynt eller att dessa kompletterade varandra. Man hävdade att projektet borde ha en ”hälsofrämjande introduktion” för att undanröja språkliga, sociala och traumarelaterade hinder för flyktingarnas arbetsmarknadsetablering. Sammantaget ville man utifrån den kompetens man representerade underlätta integrationsprocessen. I nedanstående figur ges en schematisk bild av hur projektets personal såg på projektets inriktning.

Figur 3: Projektpersonalens syn på projektets inriktning

Projektpersonalens syn på projektets målsättningar innebar att man såg integration som ett mångfacetterat fenomen. Även om etablering på arbetsmarknaden var det som definierades som nyckeln till individens delaktighet i samhället, så strävade man i projektet efter att arbeta på ett brett sätt med integrationsprocessen. Det fanns inget uttalat mål om att alla vuxna flyktingar skulle kunna försörja sig vid projektets slut. Självförsörjning sågs snarare som en mer långsiktig konsekvens av integrationsprocessen.

⁶⁴ Se projektbeskrivning *Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd*, löpnummer SE-162, s.6, 9.

⁶⁵ Se projektbeskrivning *Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd*, löpnummer SE-162, s. 12,13.

En viktig förutsättning för att underlätta målgruppens etablering på arbetsmarknaden var att flyktingarna var beredda att flytta. De flesta förväntade sig inte att flyktingarna skulle etablera sig i lokalsamhället, utan att de skulle söka arbete eller utbildning på annat håll.

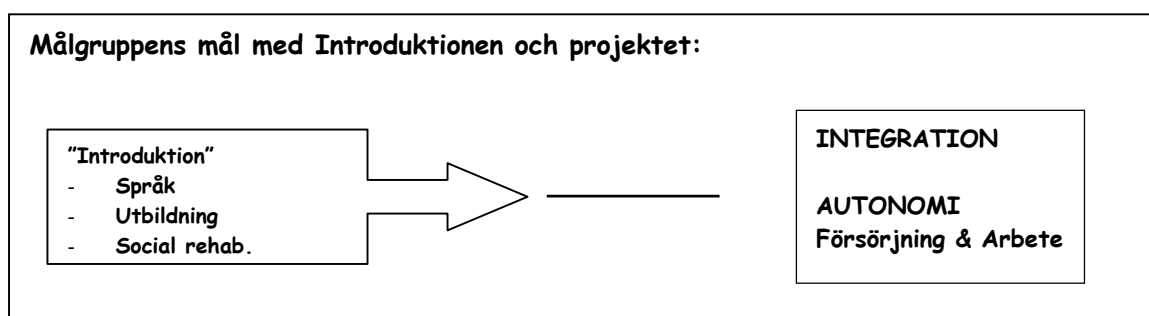
Af: med integration menar jag integrera till samhället i stort, inte bara lokalt och att det är in till arbetsmarknaden och utbildningar man ska hjälpa flyktingarna att integreras. Vi kan inte förvänta oss att de ska stanna här, utan vi måste jobba för att de får en bra start, var de än väljer att flytta eller bo. Men vi måste ju alltid utgå från det vi har här, var det finns jobb. Det är inom vården, lokalvård och kanske lite turism, men annars finns det inte så mycket att välja på.

M: skulle vi lova att alla skulle få jobb i Dorotea, då skulle vi ljuga. Vi kan erbjuda en bra start i Sverige – och Dorotea är en bra start – men det är bara vaggan.

Man kan sammanfatta projektpersonalens förväntningar på projektets inriktning och mål med att projektet skulle erbjuda en hälsoinriktad, arbetsmarknadsanpassad introduktion. Man ville ge grunderna för en snabb arbetsmarknadsintegrering, som innefattade integration i bred mening, med lokala insatser, som helst men inte nödvändigtvis resulterade i flyktingarnas lokala etablering.

I förhållande till projektets skrivna målformulering och hur målsättningarna beskrivits av projektpersonalen, så kan man konstatera att flyktingarna inte hade riktigt samma syn på den egna målsättningen med sin introduktions- och integrationsprocess. Av FMC's kartläggningssamtal och av våra intervjuer framgår att de flesta flyktingar inte ansåg sig behöva traumarehabiliterande insatser. Det viktiga var att snabbt få ett arbete att försörja sig på. Detta var flyktingarnas främsta mål med integrationen med det tillägget att några ville göra yrkeskarriär, d v s skaffa sig en utbildning eller ett yrke som inte var möjlig i hemlandet. I nedanstående figur görs en schematisk illustration av flyktingarnas förväntan på sin egen integrationsprocess och projektets insatser och mål:

Figur 4: Målgruppens syn på projektets inriktning

Under hela projektprocessen har målet att försörja sig genom eget arbete präglat projektet på olika sätt. De flesta har haft stark motivation i det avseendet. Men det har också skapat stress hos många, då man önskat nå målet snabbare än vad som varit möjligt.

M: ja, jag vill jobba. Tjäna pengar så jag kan skicka hem pengar till Afrika. Vi har inget hus där va, ingenting. Det kostar, allt, mat, sjukhus och så.

E: Vad är det som är viktigt mål för dig?

M: för min del är det viktigaste att få ett jobb och skaffa pengar.

Ända från projektets start har det funnits olika förväntningar på vad flyktingarna bäst behövde och vad projektet därmed skulle sträva efter. Att det mellan nyanlända och myndigheter kan finnas olikartade och ibland konfliktfyllda synsätt och förväntningar på vilka typer av insatser flyktingmottagandet skall innehålla är inte ovanligt.

Sammantaget har aktörernas olika uppfattningar om målsättningar med projektet och flyktingarnas integrationsprocess, spelat roll för hur projektet har kunnat sjsättas De olikartade målsättningarna med vilka man gått in i projektet är en del av de förutsättningar som projektet inledningsvis hade.

Oklara familjeförhållanden och osäkra identiteter – utredningar och oro

Något som kom att prägla hela projektprocessen var målgruppens familjeförhållanden och identiteter. Ganska snart efter det att kvotflyktingarna anlant till kommunerna förstod berörd personal att enskilda individers identitet inte alltid var korrekt, medföljande barn var inte alltid de vuxnas biologiska barn, namn och åldrar stämde inte alltid. Oklara familjeförhållanden och identiteter har successivt blottlagts vilket tagit tid och kraft i anspråk som kunde ha använts på annat sätt i projektet. Myndigheter har tvingats att göra vårdnadsutredningar, och ibland även familjehemsplaceringar och ingrepp i de familjekonstellationer man lämnade Västafrika med. Utredningsförfarandet har belastat flyktingmottagningen, socialtjänstens, vårdcentralens personella och ekonomiska resurser. Senare har man även behövt rätta till felaktiga utbetalningar av försörjningsstöd, barnbidrag, familjehemsersättningar etc. På flyktingmottagningarna på båda orterna har man liknande erfarenheter av de oklara familjeförhållandena vars like man aldrig sett. Så här säger en av flyktingsamordnarna om spännvidden på det hela:

F2:det var en ny erfarenhet med Västafrikagruppen – det hade vi aldrig varit med om!

E: vadå, vad var en ny erfarenhet?

F2:ja det här med familjestrukturen, att man har barn som inte är ens egna barn, va. När det gäller andra flyktinggrupper vi haft här i kommunen så har jag aldrig varit med om det, utan dom barn man har kommit med – det har varit deras egna barn.

Enligt Föräldrabalken måste de sociala myndigheterna göra vad de kan för att utreda och fastställa vem som är förälder, försöka lokalisera föräldern och i nästa steg arbeta för en återförening, vilket kan innebära invandring med hänvisning till anhörigskäl. För en rättssäker bedömning behövs en vårdnadsutredning, ofta kompletterad med en medicinsk utredning, d v s fastställande av föräldraskap via blodprov. Förutom själva vårdnadsfrågan har det fått andra konsekvenser för de hushåll som kom med barnen och för barnen själva. Det kunde bli frågan om att barnet placerades hos sina egentliga biologiska föräldrar om man återfann dem, eller att barnen blev familjehemsplacerade hos den familj barnet invandrat med, eller i en helt ny familj. I vilket fall har det lett till ytterligare utredningar om utbetalda bidrag på felaktiga grunder, eller om bidrag man inte fått men som man skulle haft rätt till. Så här beskriver en socialekreterare hur de oklara familjeförhållandena uppdagades och vad det innebar:

S1: ”så småningom så fick vi se de här papperen från skattemyndigheten om alla ensamkommande barn. Och det visade att det var 27 stycken som hade kommit sedan 2000-2001. /.../ då fick vi ha en utredning av alla de här 27 så det vart ju väldigt mycket just då. Under tiden fram till att utredningarna var färdiga hade de haft försörjningsstöd för barnen då, så det blev så att vi fick lov att ta tillbaka en del – för vi ville ju få tillbaka de här pengarna. Men så blev det ju familjehemsersättningar istället, då. Men det blev mycket att förklara.”

Flyktingsamordnaren från den andra kommunen ger uttryck för samma upplevelse av situationen:

F2: Vissa saknar sina egna barn som man lämnat kvar, men man har med sig barn som inte är ens egna. Det är det som skapat problem, så småningom när det här kommer fram då blir det tvärstopp i alla system här i Sverige. Ett barn utan vårdnadshavare kan inte bo hur som helst, man måste ha en ansvarig och det blir efterforskningar – var finns föräldrarna? Det blir provtagningar och...

E: har man behövt göra det i vissa fall?

F2: Ja, många. Det kommer fram att ett barn har sin mamma kvar där och vill ha hit henne. Och hur bevisar man det? Ett minderårigt barn har rätt till sin förälder – givet. Men då måste man säkerställa att det är föräldern som verkligen kommer. Det har skapat extra utredningar.

E: är det färdigt nu då?

F2: nä, det är inte färdigt än. Det är en följetong det här.

Grundläggande principer för barnets bästa och familjens enhet finns bl. a i barnkonventionen, artikel 7 där det framgår att barn så långt det är möjligt har rätt till vetskap om sina föräldrar. I Socialtjänstlagen regleras också att socialnämnden skall verka för att barn växer upp under trygga och goda förhållanden i nära samarbete med hemmen⁶⁶ och att socialnämnden även skall sörja för den som behöver bo i ett annat hem än det egna.⁶⁷ I Föräldrabalken regleras barnets rättigheter till omvårdnad och trygghet⁶⁸ och vårdnadshavares ansvar för barnets tillsyn, försörjning, boende, och utbildning.⁶⁹ Dessa lagar innebär att ansvaret för barnet inte kan överlämnas till vem som helst och hur som helst. Och för det barn som är utan förälder måste frågan om vårdnadshavare utredas. I de fall där kommunen tar emot ett ensamt flyktningbarn måste Socialnämnden fatta beslut i vårdnads- och boendefrågan.⁷⁰ För de lokala myndigheterna på orterna har detta inneburit att man behövt utreda och fastställa vem som är förälder, försöka lokalisera föräldern och i nästa steg arbeta för en återförening. För en rättsäker bedömning behövs en vårdnadsutredning, ofta kompletterad med en medicinsk utredning, d v s fastställande av föräldraskap via blodprov.⁷¹ De oklara familjeförhållandena och identiteterna har skapat turbulens på flera nivåer. Det har tagit energi och uppmärksamhet i anspråk, som skulle kunna riktats åt annat håll. Energi som inte bara handlat om flyktningarnas oro för förändrade familjeförhållanden, utan också förvirring och osäkerhet kring de svenska reglerna och myndigheternas ingripanden, och även bråk och konflikter inom familjerna om vem som har rätt att bestämma och vem som ska ha tillgång till hushållskassan. I båda kommunerna aktualiserades detta några månader efter familjerna anlant, för att få sin kulmen ca ett år efter projektstarten. I Dorotea märktes denna kulmen

⁶⁶ SoL 12§.

⁶⁷ SoL 22§.

⁶⁸ 6 kap 1§ FB.

⁶⁹ 6 kap 2§ andra stycket FB.

⁷⁰ Socialstyrelsen 1994:7, om flyktningbarn och vårdnadshavare i Sverige.

⁷¹ Enligt 2 kap 6§ FB, skall Socialnämnden arbeta för att en blodundersökning kommer till stånd i de fall det behövs för att fastställa föräldraskap (faderskap).

genom att det blev oro inom och mellan de Västafrikanska familjerna. En intervjuad polis är säker på att turbulensen, anmälningarna och uttryckningarna han och hans kollegor fick göra, hade med detta att göra. Han hävdar att oron kring vårdnadsfrågan skapade konflikter inom familjen, mellan barnen och de vuxna, vilket ledde till flertalet anmälningar om bråk och misshandel. Flera intervjuade Västafrikaner ger liknande beskrivningar av problemen. En ung man som flyttat från Dorotea berättar om bråken som uppstod när man började misstro varandra om vem som skulle ha det ekonomiska ansvaret och hur hushållets pengar skulle fördelas mellan familjemedlemmarna av vilka några inte alltid var familjemedlemmar i egentlig mening.

P:	vad jag har lärt mig av det här – när man har tagit hit den här flyktinggruppen från Sierra Leone, så har det brustit i kontrollen innan. Ett exempel är en kvinna som kom hit som hade fyra tonårstjejer som hon sa var hennes flickor. Hon hade papper och så. Men sen när hon varit här ett tag så blev det problem i den lilla gruppen, va. Vi hade ofredande i det här och också misshandel. I vart fall så när vi hade utredningar på det här, så framkom det att ingen av de här tjejerna var den här kvinnans biologiska döttrar.
E:	men hur framkom det?
P:	det framkom via dom. De blev arg och besvikna på den här kvinnan. När dom skulle med till Sverige så bytte man födelsedata på de här tjejerna så vi har haft tjejer som sagt sig vara tretton år men i själva verket varit sjutton, arton år. Du förstår själv när de är i den här åldern, så blir de behandlade som om dom var tretton, det innebar att de var på skolan och gick på högstadiet bland en massa betydligt yngre. Även där blev det problem. Men i vilket fall, de har bytt identitet på de här tjejerna. När dom kom hit så lever de här som de gjort tidigare,

Att flyktingarna anlände till kommunerna med oklara familjeförhållanden har två anledningar. För det första i Liberia och Sierra Leone lever man i familjestrukturer som är mer utvidgad än den svenska kärnfamiljstrukturen. Flera har beskrivit att man lever i *compounds*, eller tillämpar en familjemodell som är *extended*, som inbegriper betydligt fler än mamma, pappa, barn. Föräldraansvar sträcker sig mycket längre än att enbart omfatta de egna biologiska barnen. Det sociala och ekonomiska ansvaret omfattar fler vuxna än de biologiska föräldrarna. Syskon, far- och morföräldrar men också vuxna barn, förväntas dela på ansvaret.

M:	Du vet det var mycket bråk mellan oss afrikaner och det var för det här med ekonomin, man bråkade mellan familjer, inom familjer, man blev tvungen att flytta ifrån varandra och så.
E:	var bråket i familjerna p g a ekonomin menar du?
M:	ja vi har det här med extended family vet du, vi var ofta många i familjen och det var bara en som tog emot försörjningsstödet. En som var ansvarig för försörjningen av de andra i familjen, head of the family. Och sen när hon eller han skulle dela det där, på alla andra, barnen, syskonen, mannen eller så, då blev det bråk. Det var inte alltid det gick rätt till. Det blir så när det gäller pengar. Det är normalt, det är inget konstigt. Men det blev mycket bråk och flera flyttade från varandra. Men vi fick hjälp av kommunen att förstå hur det fungerar.

Denna familjestruktur har krockat med den svenska familjenormen som tillämpas i lagar och myndigheternas regler för föräldraansvar i ekonomisk och social mening. För det andra bidrog de regler som tillämpades vid uttagningen av kvotflyktingarna till att stora familjer med för oss oklara inbördes relationer kom till Sverige. I flyktinglägret, Conachry fick Västafrikanerna information om ett familjebegrepp och anknytningsregler som grundades på andra nationella normer än de svenska. Västafrikanerna tillämpade sannolikt en strategi som

innebar att familjer konstruerades utifrån föreställningen att just en sådan familjesammansättning kunde maximera antalet familjemedlemmar som senare tilläts komma till Sverige på anhörigskäl. Efter en tid i Sverige har dessa konstruerade familjeförhållanden börjat upplevas konfliktfyllda och svåra att upprätthålla i kontakten med svenska myndigheter. Man har också börjat sakna sin ”riktige make”, sina ”riktiga barn”, osv. Det är helt klart att den oro och det extra arbete som krävs av alla inblandade har påverkat och försvårat projektet. Flyktingarna själva har påverkats av detta på många plan, som vi kan se i citaten ovan. Mycket energi har gått åt till att reda ut familjeförhållanden.

Möjligen kan också problematiken med konstruerade familjeförhållanden och felaktiga identiteter, ha lett till att man inte önskat ha traumabearbetande kontakter. Terapeutiska samtal förutsätter nämligen en fullständig öppenhet från den som efterfrågar terapi. Terapeuternas tolkning är att de osäkra och felaktiga identiteterna medfört att personer som är i en identitetskonflikt och som dessutom är rädd för att röja sin konstruerade identitet, knappast ger sig in i terapeutiska samtal.

Hur har det gått att nå en kvalificerad introduktion och undanröja hinder för integration?

Vilka insatser har gjorts för att undanröja hinder för integration och vilka resultat har man uppnått i slutet av projektet? Som konstaterats betonades i projektet insatser i avsikt att erbjuda en kvalificerad introduktion som komplement till den vanliga kommunala. Indirekt betyder det att man i projektets konstruktion utgått från att den gängse introduktionen som ges i kommunerna, inte uppfyller alla krav som man kan ställa på ett kvalificerat mottagande. Eftersom insatserna som utvärderas sker inom ramen för den s k introduktionen så är det nödvändigt att kortfattat ge en bakgrund till svensk introduktionsverksamhet och på vilket sätt projektets introduktion erbjuder ett mer kvalificerat utbud av insatser.

Introduktionen av flyktingar och andra nyanlända syftar generellt sett till att underlätta starten i Sverige och inkluderar ofta Sfi-undervisning, information om svenska rättigheter- och skyldigheter och en orientering om hur det svenska samhället fungerar i allmänhet. Kontakter med svenskt samhälls-, förenings- och arbetsliv skall också stimuleras. För vuxna ska introduktionen vara fokuserad på att ge stöd åt individen för ett snabbt inträde på arbetsmarknaden. Verksamheten finansieras av staten under introduktionsperioden, men genomförs av kommunerna. I kommuner där man slutit avtal med staten om mottagande av flyktingar skall varje nyanländ flykting som folkbokförs i kommunen erbjudas introduktion. Under många år har dock inte verksamheterna utformats så att dess insatser passar den heterogena grupp som deltar i introduktionen. Individens delaktighet i och inflytande över sin introduktion har också brustit, och myndigheters rollfördelning och samverkan i individens introduktion har brustit.

I flertalet utvärderingar genomförda av bl. a. Integrationsverket, men också Riksrevisionsverket har man år från år följt upp resultaten efter att flyktingar och nyanlända slutfört introduktionen.⁷² Återkommande svaga punkter har varit resultat i svenska, att inte alla varit färdiga med svenskan vid introduktionens slut, att många fått vänta innan svenskundervisning kunnat påbörjas, avhopp, etc. Kontakterna med yrkesliv under introduktionstiden har också varit dåliga då praktik inte systematiskt erbjudits under introduktionen eftersom arbetsförmedlingen oftast inte medverkat i planeringen eller genomförandet av individens introduktion. På det lokala planet har det ofta saknats överenskommelser och rutiner för hur kommunen och arbetsmarknadsverket kan samarbeta under individernas introduktionsperiod.

Uppmärksammas har också att hälsorelaterade problem är ett av de största hindren för en effektiv introduktion och introduktionsverksamheterna har inte varit anpassade till att inkludera sjuka personer. I dagens introduktionsverksamheter förekommer svårigheter att skapa förutsättningar för att delta i introduktionen för personer som är sjukskrivna, personer som inte kan koncentrera sig i Sfi-undervisningen och personer som behöver rehabiliterande insatser i kombination med introduktionen. Upprepade gånger har det visat sig att det finns grupper som missgynnas av introduktionen och som ofta faller utanför och inte klarar av att genomföra den. Det är personer som uppvisar ohälsa, kvinnor med små barn, personer med kort utbildningsbakgrund.⁷³

Forskning som anlägger ett hälsofrämjande perspektiv på introduktions- och integrationsverksamheten, menar att dagens begränsningar vad gäller individanpassning och

⁷² SOU 2003:75, *Etablering i Sverige – möjligheter för individer och samhälle*.

⁷³ Se Integrationsverket, 2004:02, *Integration – men inte för alla*.

delaktighet i introduktionen kan inverka negativt på flyktingarnas hälsa.⁷⁴ Detta kan ställas i relation till de antaganden som många kommunala introduktionsaktörer gör, nämligen att många inte klarar av att tillgodogöra sig introduktionen.

Projektets insatser för kvalificerad introduktion

Projektets utgångspunkter när insatserna utformades var svårigheten att erbjuda kollektivt och individuellt anpassade interventioner för flyktingar med svåra trauman. Små kommuner hade särskilt svårt att ge psykologiskt stöd och traumabearbetning. Man pekade också på den anländande flyktinggruppens heterogena karaktär och behovet av individuellt anpassade interventioner och flyktingarnas medverkan däri. Man utgick också från förekomsten av kulturella skillnader mellan målgruppens hemländer och Sverige. Man förstärkte de båda kommunernas befintliga introduktionsverksamhet med psykologisk kompetens och traumabearbetning, med initial kartläggning av flyktingarnas hälsa, tidig kontakt med arbetsförmedlingen och genom upprättandet av handlingsplaner för varje individ. Eftersom såväl analfabeter som akademiker ingick i gruppen, ville man också erbjuda en individuellt anpassad svenskundervisning med förstärkta insatser för lågpresterande och uppsökande pedagogik.

Sammanfattningsvis kan man säga att projektet satsade på individuellt anpassade interventioner där kartläggning, av behov, vård och socialt stöd samt arbetslivsinriktad planering, terapeutiska interventioner, individanpassade metoder i svenska är de viktigaste inslagen. Man har också förstärkt samverkansformerna i projektet med bl. a. lokala studieförbund, vars medverkan syftade till att förmedla kunskaper om samhället och i andra för flyktingarna angelägna frågor. En mentor som skall vara en förmedlande länk i det lokala samarbetet och stödja och vägleda flyktingen engagerades.

Perspektiv som skulle genomsyra alla insatser är jämställdhetsperspektivet och deltagarperspektivet. Hur jämställdhetsperspektivet skulle omsättas i handling preciserades dock inte närmare. Vad gäller deltagarperspektivet ville man stärka deltagarnas inflytande och kontroll över den egna livssituationen. Man nämner också betydelsen av att projektet genomsyras av ett mångfaldsperspektiv och att helhetssynen på individens behov omfattas av alla inblandade parter. Målet med projektet är att underlätta integrationen och inträdet på arbetsmarknaden, genom att erbjuda en kvalificerad introduktion som undanröjer hinder av psykologisk, social, kulturell och språklig karaktär. I den presentation av utvärderingens resultat som följer tar vi upp dessa aspekter i tur och ordning.

Insatser och resultat för att undanröja psykologiska hinder

I syfte att röja undan psykologiska hinder till följd av traumatiska erfarenheter förstärkte man därför introduktionsverksamheten med inledande kartläggningssamtal med personal från FMC och genom att erbjuda psykoterapi på de båda kommunernas vårdcentral. Projektets betoning på en hälsofrämjande integrationsprocess stämmer därför väl överens med aktuell forskning och kunskap på området.⁷⁵

⁷⁴ Ett pågående projekt vid Karolinska institutet, "Hälsofrämjande introduktion" (Blight & Lindencrona, 2003) utgår just från tesen om introduktionsprogrammets utformnings påverkan på flyktingars hälsa och inom ramen för projektet söker man utveckla modeller och rutiner för en hälsofrämjande introduktion.

⁷⁵Förutom att det är välgrundat att flyktingar ofta drabbas av hälsopåverkande påfrestningar såväl i en premigrations- samt migrationsfas, så har även postmigrationsfasens inverkan på hälsan, uppmärksammats inom migrationsforskningen (Silove & Ekblad (2000), Harvey (1996). I analyser av premigrationsfasens inverkan på hälsa, inkluderas aspekter som miljön och livsvillkoren i det nya landet och även betydelsen av hur mottagande land utvecklat introduktionsprogram för att underlätta integrationsprocessen. Ett pågående projekt vid Karolinska institutet, "Hälsofrämjande introduktion" (Blight & Lindencrona, 2003) utgår just från tesen om

I projektets initiala skede, kartlade man därför systematiskt gruppens hälsotillstånd, för att därefter utforma individuella insatser. Den kunskap man har i projektet om flyktingarnas traumatisering bygger dels på hälsobedömning gjord av FMC redan i flyktinglägret, samt på de initiala hälsosamtal som gjordes efter kommunplacering. Man var i projektet också medveten om risken att de olika insatser som görs kan bli utdragna eller misslyckade om trauma förekommer. Projektet bygger just på att medvetandegöra traumaperspektivet i alla insatser som görs. Detta återspeglas i den tidsföljd i vilken man planerat interventionerna. Genom att söka kunskap i ett tidigt skede om hälsoläget, kan projektet därefter planera övriga insatser. Tanken är att obehandlade eller osynliggjorda trauman kan vara ett hinder för integrationsprocessen och att adekvat vård- och behandling gynnar integrationsprocessen. Projektet har därmed en stark betoning på sambandet mellan integration och rehabilitering. I projektbeskrivningen är också ett av delmålen att ”*erbjuda stödjande och psykoterapeutiska insatser, utöver vad som normalt finns att tillgå i de aktuella kommunerna, för att undanröja psykologiska/psykiatriska hinder som en följd av traumatisering.*”

Inledande kartläggningssamtal – hur gick det till, vad visade de?

Kartläggningssamtalens syfte var att kartlägga individers behov utifrån ett helhetsperspektiv såsom social bakgrund, tidigare upplevelser, nuvarande psykosociala hälsotillstånd. Kartläggningssamtalen skulle fungera som underlag för den fortsatta planeringen tillsammans med insatserna från arbetsförmedlingen. Två veckor efter genomförda kartläggningssamtal upprättades en handlingsplan på arbetsförmedlingen med kartläggningssamtalet som underlag. Handlingsplanen gjordes för varje individ utifrån hennes/hans helhetsituation. All information av betydelse för varje individs fortsatta integrationsprocess skulle där sammanföras. Enligt projektplanen var det viktigt att enbart *en* handlingsplan gjordes och att detta skedde på arbetsförmedlingen. Viktigt i sammanhanget är också inriktningen på att arbete och sysselsättning startar i ett tidigare skede jämfört med vad som är brukligt vid ”vanliga” introduktionsprogram för flyktingar. Erfarenheter av tidigare introduktionsprogram, där arbetsförmedlingens planering startar först efter avklarade svenska studier, visar ofta att motivationen försvagas och att en mellanperiod av arbetslöshet och passivitet kan bli följden.⁷⁶

Utifrån kartläggningssamtalen skulle också utrönas om somatiska eller psykiska arbetshinder förelåg. Om det av samtalet framgick att det fanns arbetshinder av medicinsk karaktär, efterfrågade kartläggare utlåtande av psykiater eller läkare på Vårdcentralen. Någon dokumentation av kartläggningssamtalen med avsikt att ge en överskådlig bild av gruppens hälsoläge eller samtalens utfall gjordes inte⁷⁷. Kartläggarna uppskattade att för de 80 individer⁷⁸ man genomförde kartläggningssamtal med, efterfrågade man läkarutlåtande för 23 individer. Det var alltså 23 personer man *misstänkte* hade arbetshinder av somatiskt eller psykosocialt slag. Nedan följer en schematisk sammanställning av vilka typer av arbetshinder man ansåg förelåg.

introduktionsprogrammets utformnings påverkan på flyktingars hälsa och inom ramen för projektet söker man utveckla modeller och rutiner för en hälsofrämjande introduktion.

⁷⁶ Se Integrationsverket, ”Rapport Integration 2002”

⁷⁷ Den dokumentation som ingick i uppdraget, fördes enbart med syftet att göra minnesanteckningar för kartläggarnas och flyktingens egen skull och inte för att sammanställa resultat eller återrapportera

⁷⁸ 80 personer ingick inledningsvis i projektet och de inledande kartläggningssamtalen. Kvar vid upprättandet av handlingsplanerna på Arbetsförmedlingen var 75 personer. För fem personer gjordes alltså inte någon planering för arbete eller studier, och de kom därför inte räknas in i projektet. Det är enbart 75 personer som återfinns i Arbetsförmedlingens och den Kommunala vuxenutbildningens deltagarlistor för projektet.

Tabell 1: Fördelning av arbetshinder enligt kartläggningen

Typ av misstänkta arbetshinder	Antal begärda läkarutlåtande
Somatiska besvär	6
Sociala problem (fam.situation, boendesituation)	2
PTSD	9
Depression, nedstämdhet, fobi	5
	Tot. 23 (av 80)

Det var förhållandevis få i gruppen som ansågs vara i behov av medicinska insatser av olika slag. Det måste poängteras att få flyktingar valde att berätta om sina besvär, eller ansåg sig vara i behov av någon insats. Flera projektmedarbetare ansåg dock att betydligt fler har haft bekymmer av psykosocial karaktär än vad som framgick. Enligt uppgifter finns anamneser i vårdcentralernas journaler på flera som remitterades från kartläggarna, men om det motsvarar samtliga som rekommenderats läkarkontakt är oklart.

Kartläggarna använde ett instrument som ofta används för att bedöma psykologisk-, social- och yrkesmässig funktionsförmåga längs ett kontinuum, s k GAF-skalan (Global assessment of functioning).⁷⁹ Av de 23 personer som läkarundersökts var det 9 som bedömdes visa symptom på en ”säker PTSD”. Kartläggarna poängterar dock svårigheten att dra säkra slutsatser från samtalen. Var det oro, sömnproblem och koncentrationsproblem som härrörde från upplevelsorna av pågående krig, eller oro som t. ex. rörde saknade av anhöriga? Oro för anhöriga och möjligheterna att få dem till Sverige upptog tankarna för så gott som alla i kartläggningssamtalen. Många berättade om upplevelser av traumatisk karaktär, men ansåg sig inte vara sjuka, behöva vård, eller annan hjälp för att bearbeta upplevelsorna. Enligt kartläggarna var det endast några få bland de ovannämnda 23 personer som bedömdes ha arbetshinder. Även vid konstaterad PTSD kunde rekommenderad åtgärd vara ”ingen” då patienten själv inte ville ha behandling, eller bedömdes hantera sin PTSD eller krisreaktion tillräckligt väl.

Kartläggarna och läkare har också ”rekommenderat åtgärder”, vilket kunde röra sig om medicinska åtgärder, flyktingens kontakt med psykiatri, men också praktiska åtgärder, som t. ex. ”planera flytt till annan ort”, ”praktiska åtgärder för återförening med familj”, ”stödsamtal” och ”stöd av mentor.” Förutom de 23 man begärt läkarutlåtande för och de 9 som bedömdes ha ”säker PTSD”, så gjordes en bedömning av samtliga flyktingar för att se vilka som kunde ”ha nytta” av någon form av terapeutisk kontakt/samtalskontakt:

Tabell 2: Behov av samtalskontakt

Kartläggarnas rekommenderade insatser	Antal ur målgruppen i Lycksele	Antal ur målgruppen i Dorotea
Bedömda ha nytta av samtalskontakt/terapi	15	11

Av alla 80 flyktingar bedömdes totalt 26 personer ha nytta eller behov av samtalsterapi eller stödjande samtalskontakt.

⁷⁹ Individens poängbedöms enligt en skala som anger funktionsförmåga satt utifrån olika kriterier som motsvara psykisk hälsa i den ena polen och psykisk sjukdom i motsatt pol. På frågan om i vilken utsträckning individerna genom kartläggningssamtalen visade symptom på PTSD, menade kartläggarna att många individer visade mer eller mindre symptom av olika slag som kunde tyda på PTSD. Till symptomen man refererade hörde koncentrationssvårigheter (vilka många ur målgruppen uppvisade), sömnproblem, mardrömmar, minnesbilder eller s k flashbacks. Enligt kartläggarna uppskattade man att ca en tredjedel av alla ur målgruppen hade flashbacks och återupplevande av minnen.

Enligt kartläggningen bedömdes förvånansvärt få individer ha somatiska eller psykiska arbetshinder. Så här säger kartläggarna om förekomsten av arbetshinder i målgruppen:

K: I de flesta fall utgjorde problemen inget direkt funktionshinder, d v s man klarade av skola och familjeliv, umgicks med vänner, etc. Och därmed fanns inget direkt behov av åtgärd.

Terapeutiska interventioner – hur har de bedrivits, hur har de använts?

Avsikten med att anställa terapeuter på de båda vårdcentralerna var att erbjuda stödjande och psykoterapeutiska insatser utöver vad som normalt finns att tillgå i de båda kommunerna. I Dorotea finns den närmaste psykiatriska öppna vården i Vilhelmina på mer än 5 mils avstånd, vilket inte ansågs vara tillräckligt nära för att tillgodose behov av migrationsrelaterad traumabearbetning. I Lycksele fanns vid tillfället en psykiatrisk enhet, men den saknade möjlighet att prioritera traumabearbetning. I Lycksele anställdes en terapeut på 50 % i februari 2003, ca ett halvår efter det att projektet startats. Fr. o. m april ökades tjänstgöringsgraden till 75 %. I Dorotea arbetade terapeuten som sjuksköterska på sjukstugan före projektets start med bl. a. hälsoundersökningar av flyktingarna. Vid projektstarten anställdes sjuksköterskan med 50 % tjänstgöring som terapeut. Båda terapeuterna placerades vid respektive vårdcentral för att tillgängligheten skulle bli så bra som möjligt och för att undvika att samtalskontakten skulle sammankopplas med ”psykisk sjukdom” och stigma.⁸⁰

I projektbeskrivningen framgår att syftet med psykoterapeutiska interventioner för målgruppen var att: *”lindra flyktingarnas psykiska lidande till följd av migration och extrem traumatisering samt att därmed undandöja psykologiska/psykiatriska hinder för språkinläring, arbete och integration i vidare bemärkelse /.../ en viktig förutsättning för inträde på arbetsmarknaden är att fysiska och psykiska arbetshinder undanröjs. Minne av traumatiska upplevelser kan ej helt utplånas men stödjande och psykoterapeutiska insatser kan lindra lidandet och hjälpa människor att hantera sina trauman.”*⁸¹

Traumabearbetningen som insats blev emellertid föga utnyttjad. De båda psykoterapeuterna anser sig inte bedrivit traumabearbetning i den omfattning som man kunde ha förväntat sig. Det var inte heller traumabearbetning (samtalsterapi) i klassisk bemärkelse som bedrevs i den meningen att det huvudsakliga syftet med kontakten var att ha regelbundna samtal. De flesta samtalskontakter var av stödjande och rådgivande karaktär. Den erfarenhet terapeuterna gjorde var att flyktingarna inte ville bli ”störda” i sin vardag genom att regelbundet tala om traumatiska händelser och erfarenheter. Därför har vissa av terapeuternas samtalskontakter varit av mycket sporadisk karaktär; flyktingarna har kommit och gått med mycket långa mellanrum, när det passat in i vardagen i övrigt. Andra erfarenheter terapeuterna haft är att flyktingarna också varit upptagna av andra bekymmer än sina traumatiska erfarenheter. Man har sökt terapeuterna för att få hjälp och stöd i anhörigfrågor, för olika sociala bekymmer, eller för oro och stress inför att klara av den nya situationen i Sverige, med prestationskrav i studier, att finna sig tillrätta i lokalsamhället eller bekymmer med försörjning.

⁸⁰ Detta får anses som en väl uttänkt strategi som också ligger i linje med aktuell forskning som betonar vikten av att inte via introduktionsprogram, sjuk- och hälsovård ge en bild av den ”sjuka och lidande” flyktingen, då denna bild sällan överensstämmer med sanningen (Muecke, M, 1992, ”New paradigms for refugee health problems)

⁸¹ Se projektbeskrivningen s. 14.

I projektet har handledning via telemedicin också erbjudits de båda terapeuterna. Syftet var att erbjuda handledning i flyktingmedicinsk kompetens som inte annars finns att tillgå i de båda kommunerna. De båda terapeuterna har haft regelbunden handledning av psykolog från FMC i Linköping och har mycket goda erfarenheter av detta i det ensamarbete som det innebär att vara samtalsterapeut för flyktingar.

Antalet samtalskontakter, oavsett slag, har inte ökat över tiden, utan snarare successivt avtagit. Under hösten 2004 beslöt projektets landstingsrepresentant tillsammans med de båda terapeuterna och FMC att successivt minska tjänstgöringstiden för de båda terapeuterna, för att de helt skulle avvecklas vid årsskiftet 2004-2005. Terapeuterna ansåg att de inte efterfrågades tillräckligt och ville själva avveckla sin verksamhet i projektet. Nedan ges en översiktlig bild av hur många kontinuerliga samtalskontakter man haft. Uppgifterna är en uppskattning av genomsnittligt antal samtalskontakter under våren/hösten 2003. Därefter har det genomsnittliga antalet samtalskontakter minskat.

Tabell 3: Antal samtalskontakter med terapeuter

	Antal kontakter med kvinnor	Antal kontakter med män	Tot.
Terapeuten i Lycksele	10	2	12
Terapeuten i Dorotea	⁸²		ca 20

Det antal samtalskontakter som kartläggarna rekommenderade var litet och antalet samtal som terapeuterna hade var ännu mindre. Med tanke på att projektets grundidé att traumabearbetning var centralt för den fortsatta integrationen frågar vi oss varför behovet visade sig vara så litet.

Varför har insatsen för traumabearbetning inte nyttjats?

Det är uppenbart att flyktingarna själva inte delade projektets uppfattningar om hur stort behovet av traumabearbetning var eftersom insatsen inte efterfrågades. Var själva insatsen felaktigt utformad eller var flyktingarna relativt förskonade från traumatiska erfarenheter? Våra intervjuer med projektpersonalen och med flyktingar ger oss anledning att diskutera några tänkbara orsaker till att traumabehandling inte fick den centrala roll den tillskrevs i projektplanen.

- **Flyktingarna är traumatiserade – men avvisar samtal som bearbetning.**

Det mesta tyder på att de ca 80 flyktingarna varit med om svåra krigsrelaterade trauman. De inledande hälsoundersökningarna visade att de flesta blivit kränkta, utsatta för eller blivit vittne till grova våldshandlingar, eller varit med om stora personliga förluster av olika slag. Även läkare och annan expertis som mötte flyktingarna i Conachrylägret vittnar om detta. Så gott som alla flyktingar tar också orden ”trauma” i sin mun för att beskriva vidden av vad man varit med om. Så här säger några intervjuade ur målgruppen om vad man varit med om:

M: ja, det är ett land i krig, alla som kommer därifrån har på något sätt varit med om svåra saker, man har förlorat någon eller någonting. Alla har det. Man kan ha blivit skadad eller förlorat sitt hem, eller barnet kan ha blivit bortrövad som barnsoldat – alla har varit med om det, så trauman har det varit.

⁸² Det saknas uppgifter om antal samtalskontakter i Dorotea. Enligt uppgift har antalet kontakter inledningsvis varit ett tjugotal för att sedan successivt minska och nära nog helt upphöra under våren/sommaren 2004.

.../it's a cold spot on the sun. But sometimes you think so much you get a headache. You don't have solutions. I believe in God and it's a miracle that we are still alive. Especially when I think of those who died. Their bodies were blown into bits and pieces. I saw one foot here..flesh over there, someone with there open stomach, they died. I thank God I survived. But we are still struggling.../when once you hear a bang, even if its not a gunshot, you will be frightened! The sound of aeroplanes, fireworks – you will be frightened!

Ovanstående citat är några exempel på att man har upplevt svåra saker, och också exempel på att man upplever stresssymptom relaterat till de trauman man varit med om. Även lärare på sfi uppger att flyktingarna bär med sig svåra upplevelser vilka tar sig uttryck i trötthet och att man sovit på lektionerna eller att man inte orkat koncentrera sig. Kartläggarna från FMC menade också att individerna man intervjuat inte förnekade att man varit drabbad av svåra händelser, men att man däremot avvisat vård eller behandling för det:

K: Vi tycker dom har psykiska problem men det tycker inte dom.
E: du menar det?
K: ja så är det. .../det kanske bara var tre eller fyra stycken av dom med tydlig PTSD som ansåg sig själva behöva hjälp med det.
E: *förnekade* man att man varit med om traumatiska händelser?
K: nej, gud nej. Absolut inte. Men man ansåg sig inte vara sjuk av det.

- **Målet med integrationsprocessen för flyktingarna är autonomi, med siktet inställt på försörjning och arbete.**

Mycket tyder på att bearbeta trauman kommer i andra hand för målgruppen. Först och främst vill man utbilda sig, få arbete och kunna försörja sig själv och sin familj. Man upplever även förväntningar från hemlandet på att nå ekonomiskt oberoende. Man har inte *tid* att gå på samtal. Så här beskriver kartläggarna från FMC vad flyktingarna uttryckte som viktigt att sträva efter.

K1: hur många som det här med arbete var viktigt för dom. Det var säkert alla...som bara pratade om att få ett arbete. Det var arbete, arbete, arbete.

K2: jo det är det som har varit så viktigt i det här.

K1: och det här med försörjningen. Inte bara den egna försörjningen, utan också att hjälpa dom i hemlandet.

Flera intervjupersoner uppgav att de upplevde sig pressade att så snabbt som möjligt få ett arbete för att försörja sig själv och familjemedlemmar i hemlandet. Det innebär att man inte alltid kan prioritera sina egna behov. Man har inte tålamod eller samvete att ägna sig åt sina egna bekymmer eller intressen när man vet att familjemedlemmar har det svårt i hemlandet.

M: första gången jag kom till Sverige, jag tänkte mycket på det som hände på den krig. Och ibland jag blev scared, rädd. Det finns många flyktingar som behöver hjälp, dom mår inte bra. Men dom är *stressad* att få jobb. Dom är stressad! Dom kan inte stanna upp, de kan inte stanna för att lösa dom problemen. Dom tänker på dom i Afrika som kanske blir kastad ut ur huset. De kan inte..de tänker mycket, mycket..det går inte. (tar sig för pannan)

- **Traumats normalisering till följd av de långvariga inbördeskrigen och längtan efter att börja ett normalt liv**

Inbördeskrigen i de båda länderna har drabbat alla invånare under lång tid. Både projektpersonalen och flyktingarna uppger i intervjuerna att krigets långvarighet har fört med sig en successiv anpassning till kaos och övergrepp. Krigets konsekvenser har blivit något som alla från Liberia och Sierra Leone har drabbats av och som man också har gemensamt med alla andra landsmän. När väl etableringsprocessen i Sverige har inletts drivs man som flykting av en stark strävan att (äntligen) lämna kaos, rädsla och våld bakom sig och börja ett nytt *normalt liv*. Det betyder att många avvisar samtal och traumabearbetning eftersom man inte vill se tillbaka, man vill se framåt. Man har inte *ork* eller motivation att bli störd i strävan mot ett normalt liv.

E: vad tycker du om att prata och bearbeta det du varit med om då?

K: nej, jag vill inte prata om det. Kanske dom (professionella aktörer) tror det är bra. Men jag vet inte, kanske det är bra för någon annan, men inte för mig. Jag vill fokusera på mitt arbete, på vad jag ska göra i framtiden. Om du börjar fråga om mig om det dära...

- **Det finns en upplevd motsättning mellan (projektets) västerländska expertsyn och flyktingarnas syn på hantering av svårigheter, sorg och stress.**

Flyktingarna upplever det inte naturligt att söka experters hjälp, men däremot att söka stöd i det sociala nätverket. Det viktiga är att det är rätt *person* istället för rätt *profession* för stöd i vardagen. Personer eller organisationer som man har förtroende för, kan t. ex. vara mentorn, Sfi-lärare, studiecirkelledare, arbetsförmedlare eller flyktingsamordnare men också Röda Korset som i flyktingarnas ögon har en internationell legitimitet. Det är vanligt att man refererar till personer som man upplever sig fått praktisk hjälp av eller emotionellt stöd från, och som därmed får individers fortsatt förtroende i olika vardagliga bekymmer.

Flera intervjupersoner ställer sig skeptiska till att få hjälp av experter för att få hjälp med att lösa sina problem. Man har kritiserat projektets namn för att det leder tanken till att flyktingarna i allmänhet skulle vara sjuka och i behov av vård; traumaperspektivet återspeglar en expertsyn på flyktingarnas behov. I citaten nedan nämner två olika intervjuade deltagare exempel på detta: deltagare som i intervjun inte tillbakavisar att de själva är traumatiserade, men som inte sympatiserar med en expert- och behandlingssyn på trauma och flyktingskap.

K: no I don't approve with the notion of "traumatized refugees"... because when something is past you, you don't want to bring it before you again. You don't have to remind someone something like that, you know? You can always be something that makes you happy, not remind you of being a refugee...someone who is traumatized. You have to encourage him or her, not to give her another name. That is more stress. Do you understand what I am talking about?

K: When I came 2002 shortly after, they had something in Dorotea. They had different people talking to us about severely traumatized refugees and the psychological bit. Ah, it was meant to be an educational thing – "We educate you" – people who come from traumatized backgrounds...but *I am* severely traumatized – so I should be telling *you* about it. You know what I mean? /.../They showed a film about people in a camp, and some of the people sitting in front – they were laughing, some of them weren't to pleased about it.

Utbildning - insatser och resultat

Ur integrationspolitisk synpunkt betonas ofta vikten av att lära sig det nya landets språk som en viktig förutsättning för integration och delaktighet. Utan att kunna språket är det svårt att knyta kontakter med svenskar i grannskapet eller att delta i föreningslivet tillsammans med svenskar. Man kan därför se uppnådda svenskkunskaper som en indikator på var i integrationsprocessen man befinner sig. En rad omständigheter måste beaktas när man värderar svenskkunskaper som en indikator på integration. Tillgången på och utformningen av svenskundervisning är faktorer som påverkar möjligheterna att lära sig svenska. Andra omständigheter rör de enskilda personernas *förutsättningar*, t. ex. tidigare utbildningsnivå och språkkunskaper i t. ex. engelska. Andra viktiga aspekter som kan inverka på förmågan att lära sig svenska är motivationen och orken att tillgodogöra sig undervisningen. Ork och motivation kan mycket väl vara relaterade till traumarelaterad ohälsa eller oro kring den sociala situationen. Hur har man i projektet arbetat för att göra svenskundervisningen effektiv och vilka resultat har man uppnått?

Svenska för invandrare

Den kommunala vuxenutbildningen med Sfi som huvudaktör, och flera olika studieförbund har tillsammans bedrivit olika typer av undervisning, läxläsning etc. Här följer en beskrivning av olika inslag och arbetssätt i svenskundervisningen och därefter en redovisning av resultat efter projektet avslutning.

Nivågruppering, tematiska- och uppsökande inlärningsformer

I Lycksele och Dorotea kunde man omedelbart efter att flyktingarna anlant starta svenskundervisningen. Nivågrupperad undervisning har tillämpats på båda orterna. Med tanke på målgruppens olikartade skolbakgrund var det nödvändigt att nivågruppera deltagarna. Man intervjuade alla elever för att göra en bedömning och sedan dela in dem i olika grupper. Sådana intervjuer har varit regelrätta inslag i svenskundervisningen innan Equalgruppen kom. Ett nytt inslag i samband med projektet var dock att Sfi-lärarna gjorde handlingsplanen *tillsammans* med arbetsförmedlingen och kommunens flyktingmottagning, och att planeringen för svenskundervisningen inkluderades i planeringen av individernas helhetssituation.

I Lycksele tillämpades en nivågruppering med 3 olika grupper, en grupp med analfabeter och två övriga grupper. Indelningen i grupper har inte varit statisk utan som individ har man kunnat byta till en annan grupp om det visat sig att man hamnat fel. Man har haft en lärare ansvarig för varje grupp. Grupperingarna har varit nödvändiga av flera skäl menar man på sfi, dels var antalet flyktingar så stort att det var nödvändigt med mindre grupper, dels för att erbjuda en undervisning anpassad efter individernas olika förutsättningar. Man har också erfårit att det funnits en stark konkurrens mellan deltagarna att prestera, vilket stressat de som behövt mer tid på sig. I Lycksele har man haft etniskt blandade grupper, och man har blandat de som ingått i Equalgruppen med andra nyanlända. Sfi-skolan i Lycksele har inte heller fått några resurser utöver de vanliga för att arbeta med Equalgruppen.

I Dorotea har man också nivågrupperat svenskundervisningen. Man har haft en särskild grupp för dem som var analfabeter eller som var lågpresterande av andra skäl. Denna grupp kallades "Equalgruppen" och bestod av 11 elever utslutande från Sierra Leone. För denna grupp anställdes en lärare på deltid.

I Lycksele har man tillämpat ett tematiskt arbetssätt. Det innebär att man under ett mindre antal veckor arbetar med teman; t. ex. *skogen*, *marknaden* eller *arbetslivet*. I största

möjliga mån har man försökt arbeta utåtriktat och varva praktiska och teoretiska inslag. När man t. ex. arbetat med temat *kunskap om skogen* har man haft teoretiska genomgångar om skogen, där man kombinerat framställningar i text och bild, därefter har man gruppvis fått i uppdrag att gå ut i skogen och samla material. Efterarbetet har bestått av redovisning i text, bilder, fotografier eller praktiska göromål som t. ex. att göra lingonsylt. När man arbetat med andra teman har man också inkluderat studiebesök och bjudit in olika företrädare som tillfört ämnes- eller temaspecifik kunskap.

Arbets sättet i Dorotea har i stort sett varit detsamma. Skillnaden i Doroteas svenskundervisning på Sfi är att man i den reguljära tematiska verksamheten har haft ett aktivt samarbete med studieförbundet Vuxenskolan. Man har delat den s.k. Equalgruppen på två och genomfört varvade uppsökande arbetsinslag som Vuxenskolan organiserat, och ett teoretiskt skolförlagt arbete. Det varvade arbets sättet har inneburit att man t. ex. varit på sfi-skolan på förmiddagen och med Vuxenskolan på eftermiddagen.

Ett annat viktigt inslag i svenskundervisningen på de båda orterna är arbetsplatsförlagd språkpraktik som i princip alla ur Equalgruppen haft. Praktiken har varvats med skolförlagda studier, ofta genom att man t. ex. går i skola på förmiddagarna och är på praktikplatsen på eftermiddagarna.

Språkpraktik

En av de ifrågasatta aspekterna med tidigare (och nuvarande) nationellt bedrivna former för svenskundervisning för invandrare, är att den varit alltför lite varvad med kontakter utåt och med språkträning utanför klassrummet. Den traditionella kateder- och klassrumsbedrivna språkträningen har missgynnat många elever. Detta har inneburit att man sällan fått möjligheten att tala svenska vilket medfört problem för de elever som haft få eller inga kontakter med svensktalande utanför skolmiljön. Det har också missgynnat de elever som av olika anledningar har svårt att tillgodogöra sig teoretiskt inriktad pedagogik. Att varvning sker mellan teoretiska studier och språkpraktik har på senare år ställts som ett krav från Integrationsverket. Dessutom har från officiellt håll uttalats förhoppningar om att en tidig kontakt med arbetsmarknaden genom språkpraktik gynnar ett tidigare inträde på arbetsmarknaden för nyanlända flyktingar och invandrare. Dock har uppföljningar av introduktionsverksamheten vad gäller varvning av Sfi-undervisning och språkpraktik varit nedslående. Fortfarande har mer än hälften av nyanlända enligt nationella uppföljningar, inte fått någon regelbunden arbetsplatsförlagd språkträning under sin tvååriga introduktionsperiod.⁸³ Vanliga förklaringar till utebliven språkpraktik har varit att svenskkunskaperna inte varit tillräckliga.

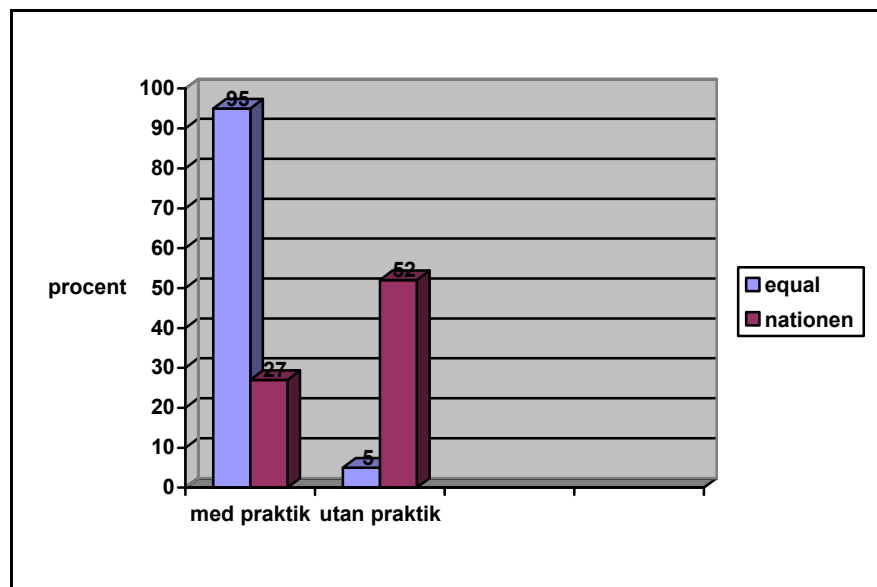
Språkpraktik har alltså varit ett viktigt inslag i svenskundervisningen för deltagarna i Equal projektet. Målsättningarna har varit att alla ska göra praktik men under förutsättning att man haft en språknivå att man har kunnat tillgodogöra sig den.⁸⁴ Syftet med språkpraktik har alltså varit att träna språket och inte att lära sig ett yrke. I valet av praktikplatser har man utgått från individens önskemål om framtida yrke eller utbildningsval. Mentor, arbetsförmedlare och Sfi-lärare har samverkat för att skaffa praktikplatser och för att genomföra själva praktiken. En stor fördel har här varit att personalen känner till varje individs handlingsplaner, i vilka framgår tidigare yrke och framtida yrkesmål. I nedanstående

⁸³ Enligt utvärdering 2004:01, hade enbart 25 % haft språkpraktik, 10 % arbetsmarknadspraktik, medan 52% haft "vanlig" svenskundervisning utan språkpraktik. Andra former av svenskundervisning hade dock förekommit.

⁸⁴ I Dorotea har man, förutom vid något undantag, tillämpat kriteriet för språkpraktik att man klarat av nivå C i svenskstudierna, vilket betyder att man klarar av att kommunicera på ett vardagligt plan och behärska skriva kortare meningar. I Lycksele har man haft samma princip om att man ska kunna förstå och kunna göra sig förstådd, men man har inte gått efter nivåsystemet.

diagram kan vi se hur många procent av Equalgruppen som haft språkpraktik i jämförelse med nyanlända i 30 kommuner enligt Integrationsverkets nationella uppföljning av introduktionen.

Diagram 1: Språkpraktik i Equal gruppen i jämförelse

De allra flesta har haft möjlighet att genomföra mellan *sex - tio månaders* språkpraktik och i några fall en längre praktik.⁸⁵ Under språkpraktiken har man fått halvtids praktikersättning⁸⁶ vilken har varit något högre än nivån på försörjningsstödet. Det faktum att ersättningen är sjukpenninggrundande betraktades som en fördel och sporrade de flesta som gjorde praktik. Dessutom ansåg de flesta att det var positivt att komma ut i svenskt arbetsliv och träna språket.

Många olika typer av arbetsplatser har involverats i språkpraktiken, såväl offentliga som privata arbetsplatser. Många har både i Lycksele och i Dorotea genomfört praktik i affärer och på serveringsställen, samt på kommunens och landstingets olika arbetsplatser, såsom barnomsorg, äldreomsorg, lokalvård, mm. Även olika industriella arbetsmiljöer har tagit emot praktikanter; Volvo, Polarvagnar, etc. Lärarna i Lycksele uppger att man försöker göra en helhetsbedömning när en person är redo att gå ut på praktik. Denna bedömning innefattar aspekter som motivation, språkkunskapernas nivå men man har också vägt in sådana hänsynstaganden som att han eller hon kanske står och stampar i sina teoretiska studier och skulle må bra av att komma ut.

På båda orterna poängterar man att man behöver förbereda och planera språkpraktiken noggrant; både deltagarna och arbetsgivarna måste förstå innebörden av språkpraktiken, d v s att det *inte* är en yrkespraktik. Det har i enstaka fall hänt att deltagare inte tagits om hand på ett adekvat sätt, utan mer betraktats som arbetskraft än språkpraktikant. Men det har också i något enstaka fall hänt att deltagarna inte förstått syftet med praktiken och hur man lever upp till förväntningarna på en arbetsplats. På båda orternas Sfi-utbildningar talar man nämligen om betydelsen av att inte "bränna" praktikplatser genom att skicka ut någon som inte är motiverad eller inte förstår språket tillräckligt bra.

⁸⁵ I Dorotea har de flesta fått göra mellan 200-240 timmars språkpraktik fördelat på två eftermiddagar i veckan, vilket innebär att eleverna praktiserat på deltid i ca 6 månaders tid.

⁸⁶ Dessa uppgifter gäller ersättningen för Sfi-språkpraktiken i Lycksele.

Trots orternas litenhet och förhållandevis begränsade arbetsmarknad har man lyckats skaffa många praktikplatser under långa perioder. Förklaringen är huvudsakligen mentoreernas stora arbetsinsats för att skaffa praktikplatser och för att introducera deltagarna på platserna. Förutom mentorerna så har Sfi-lärare, rektorer och arbetsförmedlare ett gott samarbete med varandra men också med näringslivet på orterna. Erfarenheterna från projektet visar att just *samarbetet* och *personkännedom* är den lilla ortens fördel vid praktikplaceringar. Att rektorn känner ICA-föreståndaren, eller läraren känner en arbetsledare på Volvo, etc, är av stor betydelse för att rekrytera praktikplatser och för att upprätthålla förtroende mellan arbetsgivare och utbildning. Många arbetsgivare har också uppskattat deltagarnas närvaro och insatser vilket spritt sig på de små orterna och skapat en överlag positiv inställning till verksamheten.

Språkpraktiken har varit viktig ur flera avseenden. Man har lärt sig ord och uttryck i ett sammanhang där det finns svenskar och där man *tvingas* prata svenska. En annan fördel är att det påskyndat språkinläringen därför att man känt sig motiverad att komma ut och tjäna lite extra pengar. Särskilt för dem som haft något svårare med den teoretiska inläringen. Ett problem som uppstått är dock att vissa deltagare haft höga förväntningar på språkpraktiken, att det ska ge jobb i förlängningen och man har blivit besviken när man insett att det inte blivit så.⁸⁷

Dock är det viktigt att påpeka att två deltagares språkpraktik ledde fram till vikariat för den ena och ett löfte om anställning till den andra, om språkkunskaperna förbättrades. En av dessa deltagare är också analfabet och har stora svårigheter att lära sig skriva svenska, men har genom språkpraktiken visat prov på yrkesskicklighet och fått arbetsgivarens uppskattning.

Svenska för lågpresterande och sårbara individer

På båda orterna har man upptäckt att de som har låg utbildning och kvinnor med små barn behöver längre tid på sig att lära sig svenska. Det behövs ofta särskilda motivationsinsatser och andra metoder för att de ska klara av att genomföra studierna. I Dorotea har man genom medel från Equal anställt en lärare för att arbeta med en mindre grupp lågpresterande. I Lycksele har man via nivågrupperingar i princip tillämpat liknande arbetsätt. I Lycksele har Vuxenskolan startat en kvinnogrupp där individer som inte orkar studera på heltid av olika skäl, mammor med mycket små barn eller som är utan barnomsorg, kan ta med sig barnen, träffas och öva svenskan och få läxhjälp av en pensionerad lärare och cirkelledare. Det har visat sig utgöra ett viktigt komplement för de kvinnor som kanske annars skulle tappa såväl motivation som kontakt med svenskan om de bara vistades inom hemmets fyra väggar under dagarna. Vid projektets slutfas har de flesta av dessa kvinnor slutat på Vuxenskolan och på egna initiativ återupptagit studierna på Sfi. Under våren 2004 hade Vuxenskolas kvinnogrupp 19 deltagare varav 5 elever kom från Equalgruppen, medan resten av deltagarna kom från andra etniska grupper, mestadels från Irak, men också från Västafrika. I projektets slutfas hade 11 elever av de 19 avslutat Vuxenskolan för att gå vidare till Sfi-studier.

Tabell 4: Antal deltagare i kvinnogrupp för studier i svenska

Deltagare i Vuxenskolas "Kvinnogrupp"	Antal deltagare våren 2004	Antal deltagare hösten 2004
Equal kvinnor	5	1
Andra nyanlända kvinnor	14	6

⁸⁷ Detta är en avspegling av målgruppens generellt höga motivation till arbete och försörjning och de högt ställda förväntningarna på att projektets insatser ska leda till jobb för målgruppen.

Idén om att starta kvinnogruppen kom på initiativ från kommunen i samverkan med Vuxenskolan. Man såg en risk att kvinnorna som av olika anledningar inte var inskrivna i Sfi-undervisningen och inte hade klarat av den skulle isolera sig. Så här beskriver Vuxenskolan syftet med gruppen:

Vuxenskolan: i fjol höstas utökades gruppen med afrikanska kvinnor som och det var samma sak - att de av några anledningar inte kunde gå på sfi. Under ett års tid körde vi den här mixade gruppen. Det har varit stor skillnad i kunskapsnivå och tanken är att det ska vara förberedande för sfi. Att de ska kunna komma hit med sina små barn, vi har ordnat barnomsorg, de har kunnat komma hit och lära sig mer svenska, få samhällsinformation och vi har pratat om typiska kvinnliga saker. Tanken har varit att ingjuta lite grand mod och självkänsla. Att kvinnan har ett värde och möjligheter som hon kan ta tillvara.

Läxläsning

På båda orterna har Equalgruppen kunnat läsa läxor efter skoltid. I Dorotea har Vuxenskolan ordnat läxläsning, och deltagare ur gruppen har spontant gått till ”flyktingarnas hus” på kvällarna för att läsa läxor. Vuxenskolan i Lycksele har ordnat läxläsning med en deltagare som varit lärare i Sierra Leone. De som har kommit till läxläsning har gått på olika utbildningar och nivåer, men har kunnat nyttja möjligheten att få hjälp av varandra och få olika problem förklarade på hemspråket eller engelska. Syftet med läxläsningen var alltså att underlätta studierna och inte att bedriva regelrätt undervisning. Så här beskriver ledaren:

K: I teach children, and analfabeter. But besides that people come to do their homework. They come from Tannbergsskolan, I have about four of them, four from Finnbacksskolan, but the most of the students are from Sfi.

E: do you think you have some kind of advantage to help african people to do their homework..?

K: yes I think so. Some of them haven't been educated up to a certain level. If you speak Swedish all the time, they might not get a good grasp of everything. Sometimes we speak English, sometimes we speak our native language, creole for them to understand. This means that, that means that. It's a complement.

För de deltagare som håller i läxläsning har det inneburit en positiv känsla av att göra nytta, och ett alternativ till att gå sysslös i väntan på att komma in på en utbildning eller få ett jobb.

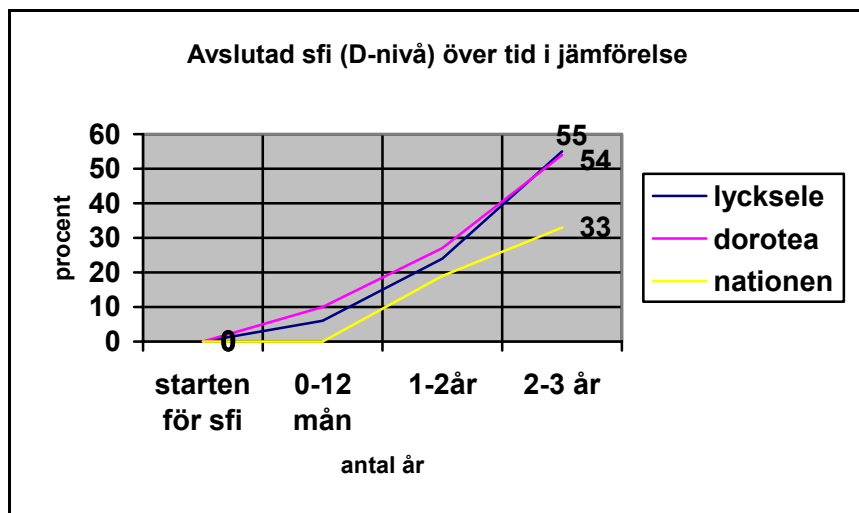
K: I was going back and forth to arbetsförmedlingen, and xx asked; what are you doing? I said; I am going back and forth to arbetsförmedlingen. She asked me if I want to have läxläsning på Vuxenskolan. The group keeps growing. I didn't expect that many as I have now. I like what I am doing. I am occupied. I am also learning from this. Cause I haven't been here that long. And sometimes you come across something new, so I also learn in the process.

Vilka resultat i svenska har uppnåtts?

I Dorotea hade hösten 2004, 14 (av 26) av deltagarna avslutat högsta nivån för Sfi-studier nämligen D-nivån. Dessa har gått vidare till fortsatta studier på Grundvux, gymnasiet och

några även på högskola och universitet.⁸⁸ Det betyder att 54 % av deltagarna klarat av svenska för invandrare och fortsatt till vidare studier eller arbetsmarknadsinsatser. I Lycksele hade 55 % klarat nivå D, hösten 2004.

Diagram 2: *Andelen avslutade Sfi-studier i jämförelse*

Resultatet kan jämföras med Integrationsverkets utvärdering av 30 av landets kommuners introduktionsverksamhet för nyanlända flyktingar, som togs emot under de fyra första månaderna av år 2001.⁸⁹ Utvärderingen av introduktionen gjordes hösten 2003. Två år efter att de påbörjat sin introduktion hade ca 33 % avslutad högsta nivån av Sfi-studier medan för knappt 40 % pågick de fortfarande och ca 20 % hade avbrutit sina svenskstudier.⁹⁰ En poängtering är viktigt att göra vid jämförelsen av Equaldeltagarnas resultat i svenska och resultatet som återges i den nationella utvärderingen, och det är att i Equalprojektet i Dorotea och Lycksele så påbörjade *samtliga* deltagare svenska för invandrare, även de som i andra städer fått vänta på plats eller inte startat p g a svag motivation eller andra skäl.

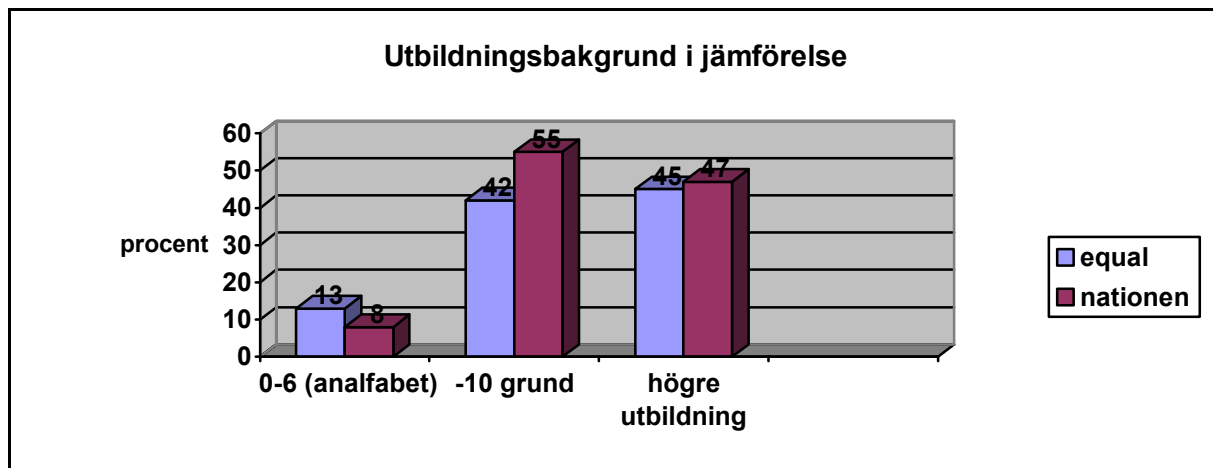
I bedömningen av hur framgångsrika Equalgruppens resultat i svenska har varit, är det viktigt att se studieresultaten i relation till gruppens tidigare studiebakgrund och hur många som inte kunde läsa och skriva när de anlände till Sverige.

⁸⁸ 5 personer läser in grundskolekompetens, 4 på gymnasienivå varav 3 på undersköterskeprogrammet, 2 personer studerar på universitetsnivå, 6 personer är på C-nivå och de övriga var 6 på Sfi A eller B-nivån, vid undersökningstillfället.

⁸⁹ *Integration - var god dröj*. Utvärdering av kommunernas introduktionsverksamhet för nyanlända invandrare mottagna 2001.

⁹⁰ Poängteras skall att stora reservationer måste iaktas vid jämförelser med Integrationsverkets studie då underlaget som utvärderingen baseras på är av en helt annan storleksordning, betydligt mer heterogen vad gäller målgruppens sammansättning och inrymmer 30 olika kommuners introduktionsverksamheter och därmed variationer i dess utformning. Jämförelsen skall därför ses mer som referenspunkter mot vilket värderingar av resultaten för föreliggande studie, i termer av framgångar respektive misslyckanden måste göras med försiktighet.

Diagram 3: *Utbildningsbakgrund i jämförelse*

Som vi kan se i diagrammet ovan så är det ingen tydlig skillnad i fördelningen av Equalgruppens studiebakgrund i jämförelse med genomsnittet hos nationens nyanlända. Vad man kan konstatera är att det är i genomsnitt något fler analfabeter i Equalgruppen jämfört med jämförelsegruppen. Det faktum att Equalgruppens studieresultat är bättre beror således inte på att Equal gruppen har bättre skolbakgrund än den nationella jämförelsegruppen.

Vad har varit framgångsrika metoder i svenskundervisningen?

Tematiska och uppsökande arbetsformer

Vad anser sfi-lärarna på de båda orternas Sfi-utbildningar har varit lyckade metoder för att nå framgångsrika resultat för målgruppen? I Dorotea framhåller man:

- Samarbetet mellan Vuxenskolan och Sfi-utbildningen har inneburit att man haft delade grupper och alternerat mellan praktiskt, uppsökande och teoretiskt arbete.
- Den mindre gruppen med lågpresterande Equal-deltagare har erbjudits en deltidsanställd extra resurs.

Equalgruppen och indelningen i mindre grupper som alternerat mellan Vuxenskolas praktiska, uppsökande arbete och Sfi-skolans arbete, har varit en förutsättning för resultaten anser man. Genom de mindre grupperna har man kunnat läsa i sin egen takt och kunnat undvika stress och mindervärdes känslor bland eleverna. Man anser också att det varit fördelaktigt och nödvändigt med en pedagogisk hållning som går ut på att misstag är tillåtna, och önskvärda i inlärningsprocessen.

Lärarna i Lycksele framhåller följande metoder som framgångsrika i arbetet med Equalgruppen:

- Att man haft en mentor som en extra resurs för arbetet med praktikplatser och uppföljning av Equaldeltagarnas situation.
- Att man haft sommarskola för Equaldeltagarna.
- Att man arbetat med bilder och miljöer som man känner igen och som upplevs som relevanta för eleverna.
- Att man alternerat mellan både nivåindelade – och blandade studiegrupper.

Lärarna i svenska för invandrare i Lycksele hävdar att mentorn och sommarskolan varit två omistliga inslag i projektet. Man menar att mentorn haft en viktig funktion för att koordinera olika insatser och haft en framstående roll i att ordna det praktiska kring språkpraktiken.

Samverkan och personkännedom på en liten ort

På båda orterna hävdar Sfi-personalen att samarbetet mellan olika aktörer varit ett av de mest positiva inslagen för att åstadkomma en bra introduktionsverksamhet generellt sett, och för att åstadkomma en bra svenskundervisning för Equalgruppen, i synnerhet. Samarbete mellan studieförbunden och skolan har funnits sedan länge för gruppen nyanlända, och särskilt då i Dorotea. Men i och med projektet har man fått chans att utveckla samarbetet och dessutom möjlighet att inkludera en ny aktör, nämligen mentorn i samarbetet. Erfarenheterna av projektet tyder på att mentorn spelat en viktig förmedlande roll mellan Sfi-skolan, Studieförbunden, praktikplatserna, Arbetsförmedlingen och de enskilda flyktingarna. Samarbetet mellan mentor, Sfi-skola och studieförbund har av allt att döma motverkat anonymitet; flyktingarna känner sig sedda och uppmärksammade.

Lärare i Dorotea: I och med att vi har det här lilla samhället, alla vet vad hon eller han heter. Om någon är borta ringer vi mentorn Monica och ber henne gå och kolla hemma. Vi har ett väldigt utvecklat nät, här va. Och jag tror – jämfört med att komma till en storstad, är det en ganska bra start här va. Ingen försvinner här. Sen kommer de kanske sticka härifrån. Men då vet dom i alla fall hur ett svenskt samhälle fungerar.

Lärare i Lycksele: Man försvinner ju inte på de här orterna. Vi har ju full koll på, vi har ju jobbat jättelänge här på sfi och vi har ju full koll på varje elev, även efter att de slutat här och bor kvar i stan.

Lärare i Lycksele: som flykting, invandrare här har du ett ansikte, alltså många vet att; det här är Ali, det här är Sulfan, den och den gör det.” du är inte som en klump som i stora städer – här får man ett ansikte, ett namn och det är mera personligt.

Att undanröja sociala hinder - introduktion i samhället

En del av projektets delmål att *röja undan sociala hinder för integration* rör förstås att de nyanlända Västafrikanernas sociala vardag fungerar på en praktisk nivå: att man har grundläggande behov tillgodosedda i form av bostad, pengar, mat och en grundläggande social trygghet i övrigt. En annan aspekt av sociala hinder är hur man tar sig fram i det nya samhället, vilken kunskap man har om välfärdssystemet, vilka normer, skyldigheter och rättigheter som gäller där. I projektets skriftliga formulering står; ”..att en förutsättning för att fungera i arbetslivet är kunskap om hur det svenska samhället är uppbyggt samt den enskildes möjligheter, rättigheter och ansvar”⁹¹. Detta avsnitt handlar huvudsakligen om projektets insatser på detta område. Men det handlar också om de insatser som gjorts för att tillgodose behov av social gemenskap och meningsfullhet i mer allmän mening. I ett nytt sammanhang finns ofta inga naturliga nätverk och innan de successivt skapats finns risk för isolering, inaktivitet och känslor av meningslöshet.

Aktiverande och allmänbildande inslag

Studieförbunden har arbetat med en mängd verksamheter, delvis utifrån målgruppens önskemål, men också utifrån vad man själv ansett som viktiga inslag. Projektet har haft ett omfattande aktivitetsutbud som *stärkt allmänbildningen* hos målgruppen. Parallellt med detta har man uppnått *hög grad av aktivitet* hos gruppen och på det viset motverkat isolering och passivitet. Mentorn har varit den förmedlande länken mellan deltagares önskemål och kursverksamhetens utbud. Nedan följer en schematisk uppställning av vilka studieförbund som medverkat i projektet och vilka typer av cirklar som givits och hur många.

Tabell 5: Studiecirklar som givits inom ramen för Equalprojektet

Antalet cirklar/kurser som givits av studieförbunden mellan 2001-2004

Typ av cirkel/ kursutbud	ABF-Lycksele (antal cirklar 2001-2004)	ABF- Dorotea	Medborgar- skolan, Lycksele	Vuxenskolan - Dorotea	Vuxenskolan - Lycksele
Dans		1 st (2002) 2 st (2003)	1 st (2004)	8 st (2001) 2 st (2003)	
Matlagning				1 st (2001)	
Samhällskunskap			3 st (2004)	5 st (2003)	
Körkort/trafik			1 st (2004)	4 st (2001) 3 st (2002) 3 st (2003)	
Hälsa- friskvård				1 st (2002) 4 st (2003)	
Svenska	2st (2002, 2003)			6 st (2001) 2 st (2002) 6 st (2003)	Kvinnogrupp hela 2004
Sommarskola	2 st (2003) 2st (2004)	2 st (2004)			2 st (2004)
Data		9 st (2003) 16 st (2004)	2 st (2002) 1 st (2004)	3 st (2001)	
Klädsömnad/ hantverk		1 st (2003)	3 st (2004)		
Folklivsforskning				2 st (2002)	
Engelska				1 st (2002) 1 st (2003)	
Totalt antal kurser	6	31	11	52	3

⁹¹ Projektbeskrivning ”Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd”, s. 12.

Ovanstående tabell visar dels omfattningen av kursutbudet hos de olika studieförbunden som deltagit i Equalprojektet, men också vilka typer av kurser man anordnat och därmed också vad deltagarna önskat. Viktigt att notera är dock att antalet kurstillfällen inte anger hur många deltagare man haft och hur många av dem som varit Equal deltagare. En överenskommelse i Equalprojektet innebar att man skulle involvera alla kommunens nyanlända (invandrare) som ville delta på kurser för att främja mångfalden och motverka etnisk diskriminering. Överenskommelsen innebar att man skulle sträva efter att minst hälften av kursdeltagarna skulle utgöras av Equaldeltagare. Detta har varit svårt för flera studieförbund att förverkliga, dels för att man haft få deltagare, dels för att flera studieförbund saknat listor på vilka som varit Equaldeltagare av de Västafrikanska flyktingarna man mötte i verksamheten. Den stora skillnaden i mängden kurser beror bl. a. på att olika studieförbund haft olika resursmässiga förutsättningar att hålla cirklar med ledare och deltagare. Olika studieförbund har haft olika popularitet hos deltagarna, och olika kursansvariga har haft olika grad av kontakt med målgruppen på orten och därmed haft olika förutsättningar att rekrytera deltagare till kurser. I Lycksele kommun har inte Vuxenskolan varit med som en aktör i utvecklingspartnerskapet förrän i projektets slutfas på initiativ av kommunen då man såg att förbundet redan spelade en roll för Equaldeltagare. Röda Korset i Lycksele är en förening som många Equaldeltagare vänt sig till för att delta i olika typer av aktiviteter och kurser. Röda korset var dock inte med som en aktör i utvecklingspartnerskapet.

Antalet deltagare från Equalgruppen har varierat kraftigt mellan olika förbund och mellan olika typer av kurser. Nedan följer en redovisning av genomsnittligt antal Equaldeltagare per ort och år. Det är i de fall det framgår av deltagarlistor från studieförbunden. T. ex. har ABF i Dorotea haft kurser för *invandrare*, men hur många som tillhör Equalgruppen är okänt.

Tabell 6: Antal Equal deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet

Årtal för kursverksamheter	Studieförbunden		Tot.
	Lycksele – antal Equal deltagare	Dorotea – antal Equal deltagare	
2001		52	52
2002	20	25	45
2003		92	92
2004	27		27

Kunskap om det svenska samhället

Det finns brister i den svenska introduktionsverksamheten allmänt sett vad gäller att informera nyanlända om hur samhället fungerar. I Integrationsverkets utvärdering av 30 kommuners introduktion för nyanlända, visade sig att endast mellan 32-38 % bedömdes ha goda kunskaper om svenska samhällsförhållanden, arbetsliv samt om medborgerliga friheter, rättigheter och skyldigheter. I den statliga utredningen *Etablering i Sverige – möjligheter och ansvar för individ och samhälle*⁹² framkommer att informationen är dåligt utvecklad och det är i hög grad upp till kommunerna att själva producera samhällsinformationen. Det har dessutom i alltför liten utsträckning funnits information på de nyanländas egna språk.

Men hur har då projektet lyckats att erbjuda relevant information om samhället till målgruppen?

Man kan urskilja två olika former för hur informationsutbyte i samhällsfrågor skett. Å ena sidan har information riktats till deltagarna i grupp, vilket Sfi-undervisningen och

⁹²Riksrevisionsverket (SOU 2003:75)

studieförbunden huvudsakligen stått för. Mentorerna och flyktingmottagningen har också haft viss betydelse för denna typ av informationsutbyte. Å andra sidan har samhällsinformation överförts när myndighetsföreträdare och individer mötts. Utbytet mellan enskilda och myndigheter har haft karaktären av information om individens rättigheter och skyldigheter, vilka lagar som påverkar den enskilde och hur dessa fungerar. Nedan följer en beskrivning av olika aktörers medverkan i vad som betecknas som ”samhällsinformation”. Det är naturligtvis svårt att avgränsa vad som är samhällsinformation, och vi har valt att låta aktörerna själva göra avgränsningarna för vad man i sin verksamhet betecknar som ”samhällsinformation”.

Sfi's samhällsinformativa insatser

Samhällsorientering ska ingå som moment i svenskundervisningen (se SKOLFS 2002:19). Syftet är att ge ”kunskap om och förståelse av samhällets organisation och dess grundläggande värderingar för att underlätta individens integration, aktiva medverkan och bidrag till utvecklingen av samhällsliv, arbetsliv och kultur i Sverige”⁹³.

I de båda kommunerna har inslag som ger kunskap om samhället genomsyrat svenskundervisningen. Man har tagit ett brett grepp med ambition att beröra så mycket som möjligt som man behöver veta för att kunna fungera i det svenska samhället. I Dorotea har man tillämpat en pedagogisk modell som går ut på att upprätta och använda sig av relationer mellan de nyanlända och det omgivande lokalsamhället för att utnyttja det lilla samhällets potentialer till nära och personliga kontakter.

Så här formuleras grundidén bakom modellen:

”Relationer

Med utgångspunkt från det lilla samhällets stora möjligheter till närhet och kontinuitet i personrelationerna har vi sökt göra skolan till ett socialt forum – en mötesplats för nya och gamla kommunmedborgare.”

Utifrån en idé om att skapa ett *inre* respektive ett *yttre* nätverk mellan flyktingar och samhälle, har man medvetet bjudit in representanter från de olika områdena man vill skapa relationer till. Till det *inre* nätverket räknar man personal från Arbetsförmedlingen, skolan och Flyktingmottagningen. Man har ett mål att ”prestigelöst samarbeta för elevens bästa.” Vid upprättandet av introduktionsplanen tar detta samarbete sin början där man poängterar dessa aktörers särskilda beredskap, ansvar och tillgänglighet för den nyanlände. Till det *yttre* nätverket hör olika organisationer och företag som man anser på olika sätt är centrala för individens tillvaro i närsamhället. Med dessa organisationer upprättas personliga kontakter oftast genom besök på Sfi-skolan och information om ”verksamheter, rättigheter, skyldigheter och möjligheter” som invånaren har i förhållande till dessa instanser. Förutom att nödvändig samhällsinformation ges, är syftet också att flyktingen skall få ansikten, personer man känner igen och kan vända sig till i lokalsamhället. De organisationer som ingår i detta yttre nätverk är, kommunledningen, den sociala avdelningen, polisen, fritidssektorn, sjukvården, försäkringskassan, butiker, post, fackförbund och olika föreningar som finns på orten. Denna modell har man tillämpat i undervisningen av deltagarna från Sierra Leone, som oftast beskrivit dessa informationsmöten och upprättade kontakter som positivt.

M: på Sfi kom polisen och informerade och han hade den stora, tunga lagboken med sig. Det var bra tycker jag, han berättade om lagar, vad som gäller i Sverige. Vi gjorde besök på kommunen också. Det är många som hjälpt till och berättat om hur saker fungerar och så. På arbetsförmedlingen om hur man går in på Ams hemsida, gör en jobbsökarprofil, söka jobb plattform, eller vad det heter. Och på Lärcenter har dom berättat för mig hur jag söker utbildning och så. Ja, jag känner dom där, alla dom där i Dorotea. Det har varit jättebra.

⁹³ SKOLFS 2002:19, Bilaga Kursplan i svenskundervisning för invandrare (Sfi).

En man som flyttat från Dorotea beskriver sina erfarenheter i citatet ovan. Han poängterar att han ”känner dom” som jobbar på de lokala myndigheterna vilket ger bekräftelse på att upprättandet av personliga kontakter på Sfi har fungerat. Man vet var och till vem man ska vända sig efter att man träffat dem på Sfi. Även myndighetspersonerna som räknas in i de inre respektive yttre nätverken beskriver besöken och informationen på Sfi som viktiga för att ge flyktingarna ett ansikte och en person att känna igen och vända sig till. T. ex. berättar en av poliserna som medverkat med information på Sfi-lektioner att han därefter fått många besök på stationen och att det oftast varit just honom man sökt kontakt med.

På Sfi-skolan i Lycksele har samhällsinformationen varit inslag man vävt in i det tematiska och uppsökande arbetssättet. Man har bl. a. haft teman som ”Lag och rätt”, ”Arbetsliv”, där teoretiska studier varvats med praktiska uppgifter, studiebesök etc. På skolan har man också haft besök av representanter från olika myndigheter; Försäkringskassan, Kronofogdemyndigheten, Konsumentvägledningen och Polisen. Lärarna har kontinuerligt informerat om och diskuterat samhällsfrågor med eleverna under de tematiska inslagen. Lärarna upplever att man dagligdags behövt informera om och diskutera försörjningsfrågor, ämnen som i det närmaste verkar vara outtömliga.

Lärare: i princip varje vecka är det diskussioner om pengar. Pengar som är viktiga och hur ska man göra. /.../det har varit svårt att förstå det här med socialbidrag – de betraktar socialbidraget som sin lön och de undrar varför de inte får behålla det som alla andra får. Varför ska inte jag få barnbidraget, eller *behålla* barnbidraget?

Lärarna anser att frågor om hur det svenska samhället fungerar och då särskilt det som rör försörjning och regler kring bidragssystem, ofta missförstås och varit återkommande teman för diskussion och klargöranden bland de Västafrikanska deltagarna.

Lärare: jag förstår att det här svåra saker. Jag vet ju att vi ger information hela tiden. Men det hjälper ändå inte. Man kan ju lyssna, man kan förstå men sen likafullt missuppfatta.

Lärare2: man förstår det man vill. Eller så tolkar man det som man vill att det ska låta. Det är ungefär som en elev som förklarade för mig att Sverige inte betalar något för sina flyktingar. Jo men det gör vi nog, tyckte jag. Nä, menade hon – det gör FN, för det hade hon läst i den här boken. För det står här att Sverige är med i FN och...så tolkade hon texten.

Lärare 3: grejen är ju att de måste ha ett ganska bra språk för att förstå de här sakerna också. Det är ju inte bara att tala om det här. Jag kan tala om det här på engelska men dom förstår ändå inte, för de har inte den här begreppsliga uppfattningen om det.

Sfi har spelat en viktig roll för att förmedla kunskap om samhället. Det är där man haft en chans att nå de allra flesta flyktingarna. Dock pekar de intervjuade lärarna på en rad svårigheter med att ändå nå fram med den informationen man ger. Hur ska man förklara något som deltagarna ännu inte har begrepp för, och som inte har någon motsvarighet i deras hemland? De olika förutsättningar som deltagarna från Västafrika haft att lära sig svenska avspeglar sig också i skilda möjligheter att förstå och ta till sig kunskap om samhället. De som har språkliga svårigheter har också svårigheter att förstå innehållet i den kunskap som förmedlas.

Förutom den allmänna samhällsinformation som här tagits upp så har Sfi-skolorna på de båda orterna gett introducerande inslag om svenskt arbetsliv. Förutom

svenskundervisningen är andra aktörer involverade i arbetslivstemat, däribland Arbetsförmedlingen och studieförbunden. I utvärderingens avsnitt om ”Introduktion till Arbetsmarknaden” beskrivs denna typ av inslag.

Studieförbundens samhällsinformativa insatser

I studieförbundens cirkelverksamhet har samhällsorienterande inslag funnits. Vanligtvis har innehållet utformats efter deltagarnas egna önskemål, men vissa teman har studieförbunden själva ansett som viktiga teman att erbjuda. Inom ramen för partnerskapets målsättningar om att insatserna skall genomsyras av ett jämställdhetsperspektiv och empowermentperspektiv har man strävat efter att komponera kursinnehåll som på olika sätt och med olika ambitionsnivå uppfyllt projektets mål. Gränserna för vad som kan betraktas som samhällsorienterande är svåra att göra då nästan allt kan räknas till detta på ett eller annat sätt. Allt som utmynnar i utåtriktade aktiviteter och som ger chans till att kommunicera och umgås med omvärlden är på sätt och vis samhällsorienterande. Dock har vi försökt att sortera de kurser som behandlat teman som mer explicit är inriktade på att ge kunskap med avsikt att underlätta inkludering i det svenska samhället.

Orientering i vardagslivet

Kurser i olika praktiska frågor som gör att man får vardagen att fungera har förekommit i alla studieförbund som deltagit i Equalprojektet. Var man befinner sig, det geografiska och sociala sammanhanget, har funnits som inslag i flera av studieförbundens kurser. I ett tidigt skede anordnade Medborgarskolan i Lycksele en föreläsning riktad till alla Equaldeltagare under ett partnerskapsmöte, där man bjöd in föreläsare som hjälpte till att sätta Sverige och Västerbotten på den geografiska och kulturella kartan. Vuxenskolan i Dorotea har också gett cirklar där man arbetat med Sveriges geografi och strävat efter att få deltagarna att blicka längre bort än det lilla lokala sammanhanget. Erfarenheterna från kursledare är att det ändå varit svårt för flyktingarna att förstå både det nationella och det lokala sammanhanget. Projektpersonalen har upptäckt att deltagarna under de första åren varit fullt upptagna med aktiviteter av olika slag, att det ibland lett till att man försummat det man har alldeles runt knuten. Vuxenskolan i Dorotea upptäckte att vissa personer som bott i lokalsamhället i nästan två år, inte hade varit i närheten av slalombacken eller fjällen. Vuxenskolan använde därför avslutningen av några cirklar till att åka runt och visa några deltagare dessa miljöer.

Matlagningskurser där tillagning av svensk mat och inköp av svenska ingredienser ingår har ordnats av studieförbund på båda orterna. Behovet av kurser i matlagning har kommit från Equaldeltagarna själva som tyckte det var svårt att veta vad man ska handla i svenska affärer och vad man kan göra av de svenska ingredienserna. Men ledare från studieförbund har också sett ett behov av matlagningskurser då man reagerat över dålig mathållning hos många. Man har noterat att deltagare äter för lite och felaktig kost. Anledningarna är flera: flykten och situationen i Sverige har inneburit ensamhushåll där individen inte har vana att laga mat. Men många Västafrikaner har också dålig ekonomi eller prioriterar att lägga pengar på annat än mat, t. ex. att skicka hem pengar till anhöriga. Kurserna i matlagning har handlat om svensk matlagning men också Västafrikansk, man har haft etniskt blandade kurser med svenskar och afrikaner, men också med andra invandrargrupper och afrikaner tillsammans.

På båda orterna har man bedrivit något som kallats för ”Sommarskola”: i Lycksele sedan 2003 och i Dorotea sedan sommaren 2004. Sommarskolan, som byggt på en samverkan mellan olika studieförbund, har bl. a. haft praktiska vardagsorienterande inslag, men också inslag om (lokal) politik och demokrati. I Lyckseles Sommarskola medverkade Medborgarskolan, ABF och Vuxenskolan. Första året dominerade inslag av praktisk

orienterande karaktär; i ABF's regi fick man lära sig söka information via Internet, besöka tidningshörnan på Biblioteket, besöka försäkringsbolag, affärer av olika slag, åka buss och besöka caféer. Man fick också besöka myndigheter, t. ex. Skattemyndigheten, Försäkringskassan, Lantmäteriet, och Kommunhuset. Man fick också träna sig i att söka kontakt med svenskar. Antalet deltagare från Equalgruppen var per kurstillfälle i genomsnitt ca 5 personer bland tot. ca 10-15 övriga nyanlända deltagare. Utformningen av sommarskolan år 2004 var mer inriktad på "arbetslivsorientering", om vad som förväntas av en anställd, men hade också inslag av att hantera livsmedel och lokalvård.

På båda orterna har Vuxenskolan uppmärksammat ett behov av att konstruera kurser som handlar om förälder-barn relationen. I svensk skola och i barn- och ungdomars fritidsliv ser vi det ofta som självklart med föräldramedverkan i allt som har med barnens skolgång att göra, medverkan på möten, grill- och brännbollskvällar, förse barnen med utrustning och matsäck vid olika fritidsdagar, etc. Det är inte självklart för de Västafrikanska föräldrarna som ibland skickar äldre syskon till föräldramöten eller har svårt att hålla sig uppdaterad om de förväntningar som ställs på föräldramedverkan. På Vuxenskolan i Lycksele har man försökt ta upp dessa saker vid de arrangerade kvinnogrupper man haft och på Vuxenskolan i Dorotea planeras en kurs som handlar om föräldraansvar och föräldramedverkan.

Jämställdhet, kvinnligt och manligt

Ett flertal verksamheter som studieförbunden erbjudit till Equalgruppen har haft ett jämställdhetsperspektiv. Vuxenskolan på de båda orterna, och Medborgarskolan i Lycksele, har på olika sätt inkluderat ett manligt/kvinnligt perspektiv i sina kurser. Följande problematiseringar av manlig/kvinnlig ojämlikhet har skett i förekommande aktiviteter:

- Kvinnors/mäns rättigheter i samhället
- Kvinnlig social och sexuell underordning
- Manlig utsatthet i ensamhushåll

Medborgarskolan i Lycksele har haft bl. a. en föreläsning med titeln "O eller jämställdhet" i vardagen som riktades till alla Equaldeltagare under ett partnerskapmöte. Studieförbunden på båda orterna har haft återkommande cirklar där man såväl i blandade grupper som enkönade grupper haft teman om könsroller och jämställdhet. Man har haft cirklar som handlat om "Hälsa och friskvård" där bl. a. könsroller och sexualitet varit ett tema. Andra cirklar med teman om samhällsliv och yrkesliv har gett möjligheter att diskutera könsroller och olika synsätt på dessa. Medborgarskolan har framställt en folder på lätt svenska som ger en översiktlig bild av "kvinnofridslagarna". Intresset för och reaktionerna på dessa inslag har varit blandade. Några har varit positivt inställda till svenska normer om könets jämlikhet och likvärdighet som förmedlats. Andra har avvisat jämlikhet som norm eller haft svårt att ta studieförbundens information på allvar. Att tala om kvinnors rätt att själv bestämma över sin kropp och sexualitet har ibland avvisats och inte gått att genomföra. Så här beskriver en kursledare reaktionerna:

Kursledare: under tre lektionstillfällen – då hade jag bara kvinnor – så pratade jag om kvinnors rättigheter. Vi hade en bok som Medborgarskolan tagit fram om kvinnans rätt i Sverige. Den använde jag mig av lite grann – men det var så främmande för dom att dom inte trodde det var sant det jag sa. /.../ t. ex. att kvinnan kan säga "nej" till mannen, det var det dummaste dom hört. Dom gapskrattade. /.../ dom lyssnade inte – man skrattade åt mig istället.

Till grund för sådana synpunkter ligger personliga erfarenheter av våldtäkter och andra svåra övergrepp som gör mötet med svensk lagstiftning och synen på kvinnans rätt till likabehandling till något osannolikt. Det finns oceaner mellan de egna upplevelserna och de svenska normerna. Polismyndigheterna på båda orterna har dock fått signaler som tyder på en ökad medvetenhet om de rättigheter som finns; kvinnor och barn hävdar på olika sätt sin rätt att anmäla misshandel. Men de anmälningar som inkommit, visar också att såväl manliga som kvinnliga sk familjeöverhuvud försöker, hävda vad man uppfattar som sin rätt att dominera och bruka fysiskt våld mot sina familjemedlemmar.

E: har det förekommit konflikter inom familjen, mellan man och kvinna?

Polis: ja, det har förekommit. En utredning där karln har givits sig på kvinnan. Det har inte bara kommit *en* gång utan ett par, tre gånger. Vi har också haft ett fall där en tjej blev misshandlad av en äldre bror. Det ledde till åtal, det var i början. Det var också en grej där man hade med sig seder från hemlandet och sen hade tjejen börjat lära sig om det svenska och inte ville acceptera vissa bitar /.../både män och kvinnor vet att så här får du inte göra - vi är i Sverige – du får inte slå mig. Jag tror att kvinnan försvenskas om hur det är att leva i Sverige och det passar inte mannen alla gånger.

E: är det kvinnan som anmäler det här?

Polis: i några fall kvinnan, ibland från bekanta. I gruppen, afrikanerna. Det kan också komma från sociala vid något tillfälle.

E: menar du att informationen som ges om jämställdhet osv. fastnar och leder till medvetenhet?

Polis: ja det är jag övertygad om att de tagit åt sig såna här bitar /.../ kanske att det är för att man varit utsatt tidigare och då ser man att här är det annat och då vill man ha det så. Man blir med modig när man har stöd från samhällets regler att ställa krav på sin karl att så här vill jag inte ha det.

Man har i projektet upptäckt risken för att vissa kvinnor riskerar att hamna utanför gängse aktiviteter p g a ansvaret för små barn eller sämre möjligheter att tillgodogöra sig olika aktiviteter. Särskilda kvinnogrupper för svenskundervisning eller läxläsning har stärkt kvinnor som behövt särskilt mycket motiverande insatser och där barntillsyn funnits. Flera cirklar som t ex. handlat om hantverk eller andra aktiviteter som kvinnorna själva efterfrågat har anordnats där enbart kvinnlig medverkan skapat en viss känsla av exklusivitet och gett utrymme för att ta upp frågor som rör kvinnornas vardag och situation. En bit in i projektet upptäcktes också att det bland deltagarna fanns en grupp ensamstående män som hade svårt att klara mathållning och hushåll. Flyktingmottagningen gav bl. a. Medborgarskolan till uppdrag att ge en cirkel om matlagning för dessa.

Kunskap om rättsystem, svensk politik, arbetsliv

På båda orter har (minst) 8 cirklar på temat samhällskunskap genomförts. Förutom dessa har orternas Sommarskolor 2003 och 2004 varit tydligt inriktade på samhällskunskap och arbetsliv. Innehåll i cirkelarna har varit av lite olika karaktär, men ofta har det gått ut på att ge kunskap om vilka rättigheter man har i det svenska samhället och hur det politiska systemet fungerar. Det har också funnits inslag där man problematiserat vad demokrati är och där man fått öva möteteknik. Inför riksdagsvalet 2002 gav Vuxenskolan i Dorotea en cirkel som handlade om politik och demokrati där bl. a. en person ur deltagargruppen var ledare för en cirkel. Vuxenskolan i Dorotea anser också att man haft god samverkan med flyktingmottagningen för att komplettera information om regler om bidrag, sjukvård, tandvård

etc. På andra håll i projektet har man upplevt en brist på samordning mellan myndigheter och studieförbund att ge samlade information till gruppen i sin helhet. Tidigt i projektet upplevde bl. a. Medborgarskolan i Lycksele att det fanns ett stort informationsbehov bl. a. i att fylla i blanketter för ansökan om bostads- och barnbidrag och att man önskade och efterfrågade en samordning av informationen där berörda myndigheter kunde ha medverkat. Dock genomdrevs inte en sådan samordning.

I sommarskolorna har man fördjupat teman som rör hur samhället och arbetslivet fungerar. Sommarkursen i Dorotea som gavs av Lärcentrum, handlade om kommunens organisation och man fick träffa kommunchefen, socialtjänstens personal och arbetsförmedlingen för att ställa frågor. Man hade också inslag om individens möte med det svenska samhället, dess myndigheter och normer och hur man "hjälp sig själv" i samhället. Sommarskolan på de båda orterna var mycket uppskattade och i Dorotea hade man 17 deltagare varav 11 personer kom från Equalgruppen.

Insatser för lokal social integration

Viktigt generellt sett för nyanländas integrering i samhället är att ha fungerande sociala kontakter såväl med infödda som med landsmän. Som nyanländ behöver man successivt bygga upp nya informella kontaktnät. Projektet har haft ambitioner att bl. a. genom Sfi-skolornas uppsökande arbetssätt och studieförbundens verksamheter, stärka de sociala nätverken kring de nyanlända Västafrikanerna. Flera insatser har gjorts där syftet har varit antingen att upprätta kontakter med grannskapets invånare eller förebygga eller lösa konflikter som uppstått i mötet mellan de nyanlända och grannskapets invånare. Nedan beskrivs några sådana insatser.

Insatser för interaktion med det omgivande samhället

Orternas studieförbund har genomfört ett antal cirklar där man bjudit in svenska deltagare. I Dorotea har man genomfört en cirkel med 7 deltagare som handlade om Sierra Leone med en ledare från Equalgruppen. I Lycksele har man haft ett antal cirklar i afrikansk dans med ca 10 svenska kvinnor som deltagare. I övrigt har studieförbunden gjort flera försök att bjuda in svenska invånare till kurser och möten, men utan gensvar. Att upprätta kontakt mellan grannskapets invånare och de nyanlända har dock inte varit ett uttalat syfte i projektet och det kan vara ett skäl till att man inte aktivt sökt hitta strategier för att upprätta möten mellan grupperna. Utanför partnerskapet har dock Pingstkyrkan och Röda Korset spelat en roll för att upprätta kontakt mellan deltagarna och grannskapet. Dessutom har ett fåtal enskilda initiativ till kontakt tagits.

För de unga i skolåldern har det uppstått en del konflikter i skolan och på fritiden. Spänningar mellan afrikanska ungdomar och svenska ungdomar har föranlett åtgärder. Vuxenskolan i Dorotea har sökt att aktivt engagera de afrikanska ungdomarna på ungdomsgården. Ungdomsledare har aktivt motarbetat varje tendens till rasistiska attityder och sökt få afrikanska ungdomar att å sin sida prata svenska och söka kontakt med svenska ungdomar. Under det senaste halvåret har man sett en märkbar positiv förändring till att umgås över de etniska gränserna.

Insatser för att hantera lokala konflikter

I Dorotea uppstod under våren 2004 märkbara spänningar inom Equalgruppen. Till följd av en organisatorisk kris inom flyktingmottagningen, vilken innebar att en nyckelperson vid flyktingmottagningen sades upp, uppstod en infekterad och turbulent stämning. Flera

deltagare i Equalprojektet kände sig svikna och oförstående till vad som hänt. Det lokala Equalprojektet i Dorotea stod inför vad som såg ut att utvecklas till en förtroendekris. Flera av de aktiviteter som bedrevs inom projektet upphörde omedelbart. En del kom inte till de kurser man anmält sig, några elever slutade gå på Sfi-undervisningen och stämningen blev allmänt negativ. De insatser som därefter gjordes i projektet medverkade sannolikt till att läget stabiliserades och att projektets verksamhet kunde återupptas. Den nya lokala samordnaren för projektet, mentorn och kommunens ledning mötte flyktingarna vid flera tillfällen för att förklara det inträffade. Det förekom missuppfattningar om hur försörjningsstödet fungerade, av vilka en del hade sin grund i en felaktig handläggning av ekonomiskt stöd till Equalgruppen. Inom projektet beslöt man att driva en sommarskola som till sitt innehåll skulle kunna klara ut en del missuppfattningar. Det visade sig vara en lyckad satsning. Många deltog och frustrationen hos gruppen lade sig under hösten 2004.

I Lycksele har mentorn och projektets lokala representanter kunnat reda ut de missförstånd som förekommit. Under hösten 2004 uppkom en turbulent stämning bland deltagarna vid ett informationsmöte. Man hade missuppfattat eller helt enkelt inte tagit del av tidigare information om själva Equalprojektet och representanternas roll. Efter det att adekvat information lämnats blev gruppen mer delaktig än tidigare. Man införde också regelbundna träffar i slutet av varje månad där tillfälle gavs till ömsesidigt informationsutbyte.

Insatser för och resultat av tidig arbetsmarknadsintroduktion

I nationella uppföljningar av kommunernas introduktionsverksamhet har man kritiserat att nyanlända i alltför liten utsträckning får kontakt med arbetsmarknaden under introduktionen.⁹⁴ Vilken kontakt med arbetsmarknaden som är viktig för den nyanlände att få måste sättas i relation till den enskildes behov. I nationella utvärderingar av introduktionen har man sett ”kontakt med arbetsmarknaden” i en bred bemärkelse. Att följa upp yrkes- och akademisk utbildning, språk- och yrkespraktik, arbetsmarknadsutbildningar, feriejobb och anställningar hör till de åtgärder som kan stärka den nyanländes förutsättningar för en arbetsmarknadsetablering. Genomgående har kontakter med arbetsmarknaden varit undermålig och arbetsmarknadsverket har kritiserats för att ha medverkat i alltför liten grad till att sätta in olika åtgärder.⁹⁵ Ett skäl är att arbetsförmedlingarna ofta tillämpat ett system där nyanlända under Introduktionsperioden inte står till arbetsmarknadens förfogande och därför kodas in i arbetsförmedlingens system som ”inaktuella” för arbetsförmedlingens insatser. Man har därför länge ansett att arbetsförmedlingen inte behöver medverka i yrkesinriktad planering så länge som Sfi-studierna inte är avklarade. I måldokument om Introduktionen för nyanlända flyktingar och invandrare betonas vikten av att arbetsförmedlingen medverkar vid introduktionen. I Equalprojektet har fokus i huvudsak varit att kontakt med arbetsförmedlingen skall tas omedelbart så att den arbetslivsinriktade planeringen påbörjas för alla parter så fort som möjligt, d v s redan när han eller hon går in i svenskstudierna. Lärare, arbetsförmedlare och studievägledare utformar tidigt en handlingsplan som innehåller de praktik- och utbildningsinsatser som man sedan genomför.

Den nationella utvärderingen av introduktionen visar att arbetsförmedlingen medverkade i 50 % av de nyanländas introduktionsplanering. I Equalprojektet har en handlingsplan upprättats tillsammans med arbetsförmedlingen för *alla* deltagare. Under hösten 2004 gjordes uppföljningar av kartläggningssamtalen och handlingsplanerna där

⁹⁴ Enligt Integrationsverkets nationella uppföljning av introduktionen för nyanlända, (*Integration – var god dröj* 2004:01), var det 39 % av de nyanlända som inte haft någon kontakt överhuvudtaget med arbetsmarknaden efter avslutad introduktion.

⁹⁵ För 40% av de nyanlända 2001 medverkade Arbetsförmedlingen vid ett eller två tillfällen under Introduktionen (Integrationsverket 2004:01).

arbetsförmedlingen, mentorerna och kartläggare från FMC deltog tillsammans med de enskilda deltagarna. Alla Equaldeltagare kallades till dessa uppföljningar, men alla medverkade inte. Det vanligaste skälet var att man flyttat från orten. Anledningen till att handlingsplanen upprättades just på arbetsförmedlingen var att den yrkesinriktade planeringen gavs en central roll. Uppföljningen av handlingsplanerna på arbetsförmedlingen har gjorts kontinuerligt när arbetsförmedlingen eller individens själv begärt det. Uppföljningen av Introduktionsperioden genomfördes hösten 2004. Nedan framgår hur många deltagare som omfattades av uppföljningen på de båda orterna, den aktuella situationen för individerna (i den mån man känner till den), hur många som flyttat från orterna, i vilken utsträckning Equaldeltagarna haft kontakt med arbetsmarknaden under sin Introduktionsperiod och i vilken utsträckning och på vilka sätt som arbetsförmedlingen medverkat till detta.

Uppföljningen av handlingsplanerna

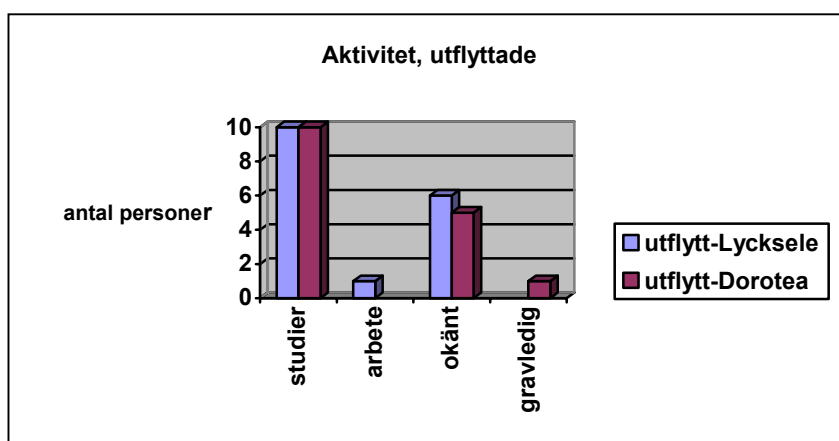
Det totala antalet handlingsplaner som följts upp hösten 2004 var 26 (av 49) i Lycksele och 10 (av 26) i Dorotea. Mer än hälften av ursprungliga antalet Equaldeltagare har alltså flyttat från Dorotea. 17 personer av de 49 deltagarna i Lycksele har flyttat. 6 personer som bor kvar i Lycksele har inte kommit på uppföljningssamtalet. Eftersom de 33 personer som flyttat inte medverkat i handlingsplanernas uppföljning är det svårt för de lokala partnerskapen att få en fullständig uppfattning om vad som hänt med dessa deltagare. Mentorerna och arbetsförmedlarna har försökt att ta kontakt med så många som möjligt, men ett betydande antal (11) utflyttade har man inte kunnat nå.

Tabell 7: Antal uppföljda handlingsplaner och antal utflyttade Equaldeltagare

	Antal uppföljda handlingsplaner	Antal utflyttade	Totalt antal Equal deltagare
Dorotea	10	16	26
Lycksele	26	17	49

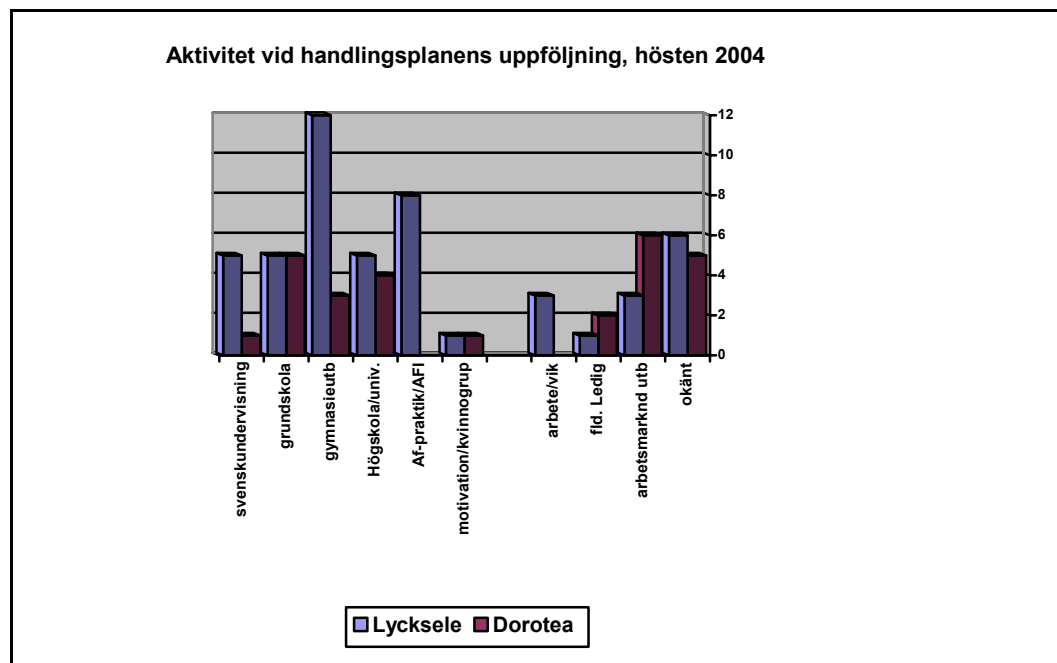
I nedanstående tabell framgår huvudsaklig aktivitet för utflyttade deltagare från Equalprojektet på de orter man flyttat till. Endast en person (av de vi känner till) har flyttat till arbete, men (minst) 20 personer av de 36 utflyttade har påbörjat utbildning på annan ort, varav ca 9 påbörjat akademiska eller högskolestudier.

Diagram 3: aktivitet för utflyttade

I vår sammanställning av alla handlingsplaner och utifrån vad projektpersonalen känner till i övrigt om utflyttade får vi nedanstående fördelning av aktiviteter för Equalgruppen i sin helhet.

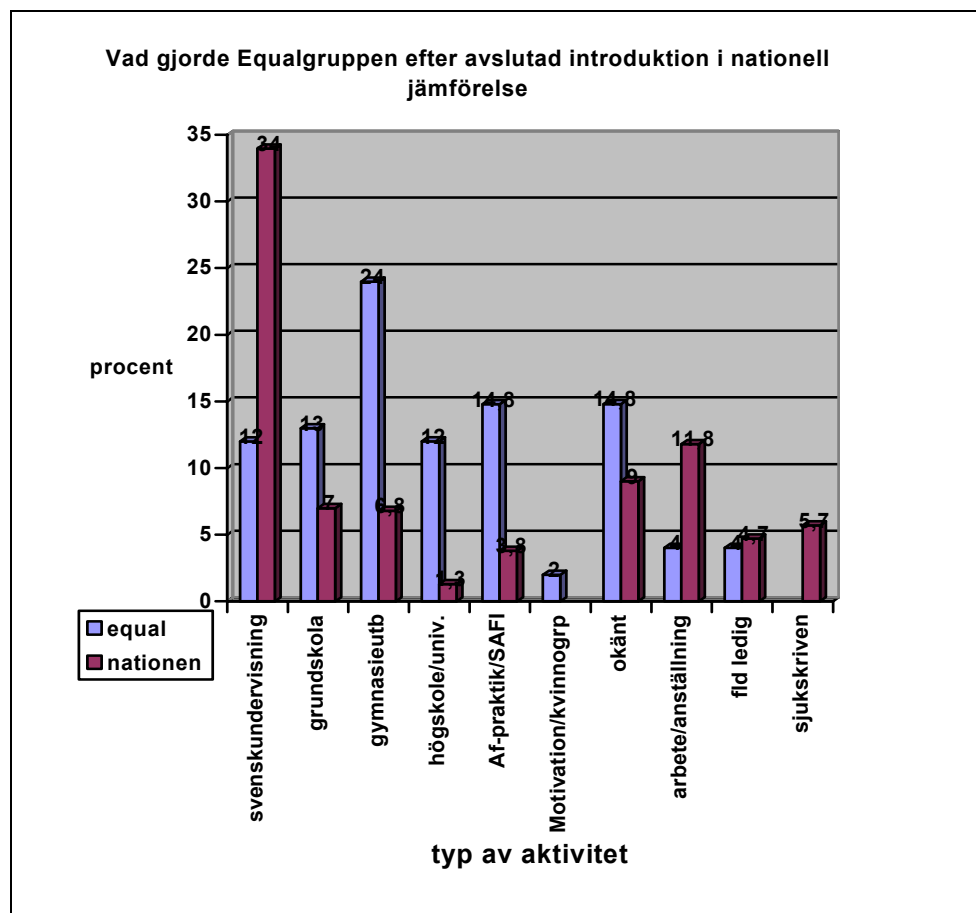
Diagram 4: Aktivitet för Equaldeltagare vid handlingsplanernas uppföljning

Vad elva personer gjorde vid tidpunkten för handlingsplanernas uppföljning vet vi alltså inget om. Det betyder att det är 64 personer i tabellen ovan fördelade på olika typer av aktiviteter. Några kommentarer till diagrammet är nödvändiga t. ex. är antalet personer som fortfarande läser svenska osäker. 3 personer läser på gymnasienivå i Dorotea och 3 personer läser till undersköterskor men med arbetsmarknadsstöd vilket innebär att de sorterats in under ”arbetsmarknadsutbildning”. Många ur Equalgruppen läser på gymnasienivå och merparten av dessa läser på omvårdnadsprogrammet eller en kortare arbetsmarknadsutbildning till undersköterskor.

I diagrammet nedan kan vi se en procentuell fördelning av aktiviteter för hela Equalgruppen. samt en jämförelse med den nationella uppföljningen av aktiviteter för nyanlända i 30 kommuner efter avslutad introduktion.

Diagram 5: Equal gruppens aktiviteter efter avslutad introduktion i jämförelse

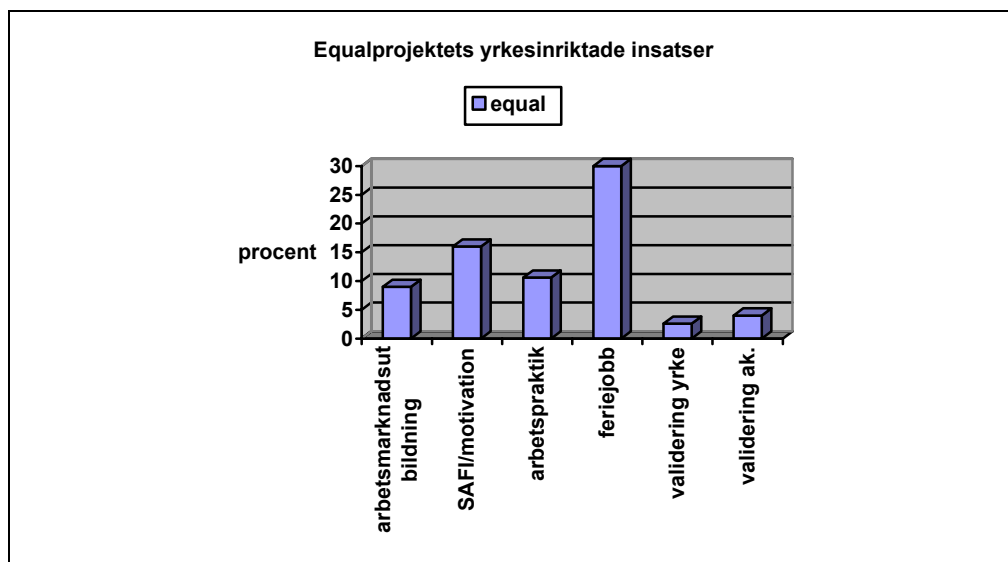
Här kan vi se att det är stora skillnader mellan Equalgruppen och den nationella jämförelsegruppen vad gäller avklarad svenskundervisning. Endast 12 % av Equalgruppen läser fortfarande svenska 2,5 år efter de anlänt till Sverige, medan 34 % av jämförelsegruppen gör det. Andra skillnader rör antalet som läser på gymnasienivå: 24 % av Equalgruppen jämfört med 6,8 % av jämförelsegruppen. Betydligt fler ur Equalgruppen deltar i yrkespraktikinriktade projekt genom arbetsförmedlingen (14,8 %). Andelen som har anställning eller vikariat efter avslutad introduktion i nationen uppgick till nästan 12 % medan motsvarande siffra för Equalgruppen var 4 %.

Insatser för yrkesinriktad introduktion under Equalprojektet

Det finns flera sätt att skaffa sig erfarenhet av yrkeslivet och få en individuell yrkesinriktad träning. Nästan alla i Equalprojektet (95 %) har haft kontakt med svenskt arbetsliv genom språkpraktik, och de flesta har gjort studiebesök under svenskundervisningen. Detta kan jämföras med den nationella uppföljningens uppgifter som visar att 39 % inte haft någon som helst kontakt med arbetslivet under introduktionen, inte ens genom studiebesök. Men eftersom det huvudsakliga syftet med språkpraktik är just träning i språket diskuteras i det följande vad som gjorts i form av konkreta arbetsmarknadsorienterade insatser. Här redovisas i procentuell

fördelning hur många som haft yrkespraktik via arbetsförmedlingen (med arbetsmarknadsstöd), deltagit i arbetsmarknadsutbildning, fått sin yrkes- eller akademiska utbildning validerad och haft vikariat eller sommarjobb.

Diagram 6: Arbetsmarknadsinriktade insatser i Equalprojektet

Insatser för kunskap om arbetsliv

Insatser för att öka flyktingarnas chanser att få jobb kan vara av olika slag: t.ex. konkreta utbildnings- och arbetsmarknadsinsatser, information om arbetsmarknaden, individuellt förberedande insatser etc. Hur har då projektet försökt förbereda Equal deltagarna för arbetslivet? Vilka insatser har genomförts och vad har innehållet varit?

Information om hur man söker jobb

Information om hur man söker arbete har skett regelbundet. Sfi-utbildningarna på de båda orterna har bjudit in respektive gjort studiebesök på Arbetsförmedlingen. Arbetsförmedlingarna på de båda orterna har visat olika sökvägar för lediga jobb och hur man gör ansökningar. Under 2004 års sommarskola har man på båda orter haft fördjupade inslag om hur man söker jobb. I Lyckseles sommarskola besökte man arbetsplatser, tränade sig i bl. a. genom rollspel att presentera sig själv och ta kontakt med arbetsgivare. De tidigt upprättade kontakterna med Arbetsförmedlingen har också många deltagare använt sig av och på egna initiativ sökt upp arbetsförmedlare för personliga insatser.

Kunskap i arbetstagar- och arbetsgivaransvar

Man har också vid upprepade tillfällen förmedlat praktisk kunskap om vilka förväntningar som finns på arbetstagaren. Mentorerna och Sfi-lärarna har förberett deltagarna inför och under språkpraktiken. Det har gällt att passa tider, att hålla sig till de tider för rast som gäller på arbetsplatsen och det sociala uppträdandet.

Lärare: jag brukar försöka förklara vad som är viktigt på en arbetsplats. Och jag börjar med det som är självklart för oss svenskar, det är; du måste komma tid. Och du får inte lämna arbetsplatsen bara sådär, utan att ha pratat med din chef. Det är där man måste börja. Sen den här sociala biten – att du måste uppträda korrekt, vara social och försöka ta kontakt med dom du jobbar med.

På ett partnerskapmöte våren 2004 diskuterades behovet av att fördjupa och upprepa vissa inslag i projektet som hade med arbetslivet att göra. Det föranleddes av att det ibland uppstod konflikter eller missförstånd på praktikplatser om hur man agerar på arbetsplatsen. På de praktik- och arbetsplatser där man sysslade med lokalvård eller mathållning önskade man också att deltagarna hade mer insikt i hygien, livsmedelshantering och lokalvård. Men flyktingarna upplevde ibland också att arbetsgivaren brustit i sitt ansvar för villkoren för praktiken Under sommarkurserna 2004 hade Vuxenskolan och ABF i Lycksele inslag som handlade om arbetstagar- och arbetsgivaransvar, sociala och fackliga frågor, samt om livsmedelshantering, städning och hygien. Så här beskriver Vuxenskolan uppdraget:

Vuxenskolan: förslaget fick vi från kommunen. De såg ett behov av att få en uppstrukturering på sommaren, främst för de som inte hade sommarjobb, men också att få in det här om hur arbetslivet fungerar. Vad jag förstår så finns problem med att passa tider, klagomål från hyresvärdar, saker och ting där man inte fått insikt i hur det svenska samhället fungerar. ../de grupper jag träffat har också varit väldigt frågvisa varför det ser ut som det gör i samhället, varför de inte får något jobb, varför de inte får gå hem när de vill efter att de utfört sitt praktikjobb.

Under sommarskolan bjöd man in arbetsgivare som förklarade vilka ekonomiska åtaganden som följer med en anställning. En lokalvårdsfirma gav inblick i arbetsgivarrollen, lagar och avgifter och erbjöd också deltagarna möjlighet att praktisera vid ett tillfälle under kursen. Utvärderingarna av både Doroteas och Lyckseles sommarkurser visade att deltagarna uppskattade inslagen och efterfrågade fler kurstillfällen.

Kunskap i hur man får ett jobb?

Flera av projektets aktörer vittnar om deltagarnas frustration över upptäckten av hur svårt det verkar vara att få jobb. I takt med att man lärt sig svenska och hur det svenska samhället fungerar har en otålighet infunnit sig om att det inte går fort nog att få jobb. Flera som arbetat i projektet menar att deltagarna haft en orealistisk föreställning om att få jobb i Sverige. Men vad har då utvecklingspartnerskapet gjort för att förmedla realistiska uppfattningar om svensk arbetsmarknad och hur man tar sig in på den? Det samlade intrycket från Sfi-lärare, mentorer, kursledare och arbetsförmedlare är att man betonat det egna ansvaret att vara aktiv, betydelsen av utbildning och att visa sig kunnig och arbetsam vid de tillfällen man har feriearbete och praktik.

Lärare: jag påtalar det här att de inte bara kan sitta passiva och vänta på att nån kommer och säger; ”här är ett jobb” utan du måste vara väldigt aktiv oavsett om man är flykting eller svensk. Det är ju så. Arbetsmarknaden är på det viset.

Mentor: jag har betonat hur viktigt det är att visa sig duktig och skötsam. Förutom att det ökar chansen för dig att få jobb, så är man också ett ansikte utåt för hela Västafrikagruppen och har ett ansvar som sträcker sig längre bort.

Aktörerna beskriver också att det har varit svårt att förmedla information och kunskap om något som det tar tid och erfarenheter att förstå och också att förmedla tillit att det är möjligt.

Lärare: det är ju inte så att du föreläser för dom, informerar dom och så har dom förstått det. Utan det tar lång tid. /../och man måste ha bra svenska för att kunna tala om och begripa såna här saker. Man kan förstå orden, man kan förstå hur det är, men man har inte samma kultur och erfarenheter så går det inte in va.

Lärare: jag brukar försöka peppa dom, säga att det *är* möjligt – ta de exempel som det gått bra för. Och de brukar fråga mig – hur lång tid tog de för dom att få jobb? Hur funkade det? Jag säger då *att* det funkade – men att det tar tid..

Deltagarnas egna uppfattningar av integrationsprocessen

Projektets mål är att underlätta *inträdet på arbetsmarknaden och integrationen i samhället*. Hur har det då gått för de flyktingar som deltagit i projektet? Deltagarnas framsteg i integrationsprocessen kan ge oss information om projektet varit lyckat eller inte. Vi har tidigare i utvärderingen redovisat hur målgruppen som helhet avancerat med kunskaper i svenska, gått vidare i utbildningssystemet, och på olika sätt bekantat sig med yrkes- och föreningslivet. Flyktingarna håller således på att skaffa sig den formella kompetensen som behövs för att vara rustad för svensk arbetsmarknad. Många har trots plågsamma krigserfarenheter, lyckats över förväntan att komma vidare. För andra går det inte lika fort.

De olika dimensionerna av integrationsprocessen vi diskuterat i tidigare avsnitt låter sig inte fångas i tabeller om studieresultat eller antal genomförda praktikterminer, utan kräver deltagarnas egna beskrivningar. I utvärderingen har vi varit intresserade av att få ta del av deltagarnas egna uppfattningar om var man befinner sig i integrationsprocessen och vad projektet har lett till.

Vi har därför valt att intervjua 13 deltagare, med spridning på orter, kön, ålder. I nedanstående tabell framgår sammansättningen av gruppen.

Tabell 8 Intervjupersoner - ort och nuvaranda aktivitet

	Sfi-studerande	Grundskole-studerande	Gymnasie-studerande	Barnledig	Universitet/Högskolestud	Arbete/praktik
Dorotea kvinnor	2					
Dorotea män			1			1
Lycksele män			1			
Lycksele kvinnor	1	1		1		2
Utflyttad (enbart män)			1		2	

Syftet med intervjuerna har varit att få flyktingarnas egna upplevelser av kontakten med Equal projektet och därmed också den integrationsprocess de är en del av. I vilken mån har *delaktighet i studier och arbete i det sociala sammanhanget* uppnåtts? Har man fått kunskap om hur samhället fungerar och har *sociala kontakter i grannskapet inom och utom egen etnisk grupp knutits*. Vi har också frågat hur man kommit i kontakt med projektet och hur man värderar dess insatser. Dock har det varit svårt för intervjupersonerna att relatera aktiviteter och personer till Equalprojektet trots att man tagit del av dess insatser. Det har därför varit enklare att ställa frågor om konkreta insatser och specifika aktörer deltagarna kommit i kontakt med.

Hur långt har deltagarna kommit i integrationsprocessen?

Utifrån intervjuerna har vi försökt att fånga subjektiva dimensioner av integration och inkluderat frågor om individens delaktighet i såväl *extern* som *intern* bemärkelse.

I nedanstående avsnitt följer en sammanfattande diskussion om var de intervjuade deltagarna befinner sig i integrationsprocessen. Därefter presenteras intervjupersonernas upplevelser av delaktighet eller utanförskap i olika sammanhang.

Hur integrerade är intervjuade deltagare?

Var befinner sig då de intervjuade deltagarna i integrationsprocessen? I tabellen motsvarar den *externa* integrationen ”förankring på arbetsmarknaden”, ”Integration i socialt system”, och ”social integration med svenskar”. *Intern* integration motsvaras av ”Social inometnisk integration”. Uppskattningen var man befinner sig på dessa arenor bygger på intervjupersonernas egna beskrivningar och upplevelser, vilka är mångfacetterade och kan variera i styrka inom olika delsfärer. Detta gör det orimligt att ge precisa och träffsäkra omdömen om graden av delaktighet. De bedömningar som presenteras, ”svagt-”, ”medel”, ”starkt” integrerad, är m a o ungefärliga.

Tabell 9: Sammanställning av intervjupersonernas integrationsprocess

Intervjuperson	Förankring på arbetsmarknaden	Integration i välfärds system	Social integration med svenskar	Social inometnisk integration	Egen uppfattning om integration
♀ Lycksele 30+	Svenskstudier	svagt	svagt	starkt	Arbete – nej Studier – nej Socialt - svagt
♀ Lycksele 20	Grundskola	medel	svagt	starkt	Studier – ja Socialt - ja
♀ Dorotea 35+	Svenskstudier	svagt	svagt	starkt	Arbete – nej Studier - nej Socialt - svagt
♀ Lycksele 30+	Vik. arbete	medel	medel	medel	Arbete – nej Socialt - starkt
♀ Dorotea 40+	Svenskstudier	medel	svagt	starkt	Arbete – nej Studier – ja Socialt - starkt
♀ Lycksele 40+	Arbetspraktik	svagt	medel	starkt	Arbete - ja/nej Studier – nej Socialt - medel
♀ Lycksele 30	Barnledig	svagt	svagt	starkt	Arbete – nej Studier – nej Socialt - svagt
♀ Lycksele 45	Arbetsökande	starkt	svagt	medel	Arbete – nej Studier – ja Socialt - medel
♂ Dorotea 20+ (utflyttad)	Universitet	starkt	medel	starkt	Arbete – nej Studier – ja Socialt - medel
♂ Dorotea 25+ (utflyttad)	Universitet	starkt	medel	starkt	Arbete – nej Studier – ja Socialt - medel
♂ Lycksele 20+ (utflyttad)	Gymnasiet	medel	medel	starkt	Arbete - nej Studier - ja Socialt - starkt
♂ Dorotea 20+	Gymnasiet	medel	svagt	svagt	Arbete – nej Studier – ja Socialt - nej
♂ Lycksele 20+	Gymnasiet	svagt	svagt	starkt	Arbete – nej Studier – ja Socialt - medel

Hur ska man då förstå ovanstående tabell? Kolumnen längst till höger anger bedömningen intervjupersonen gör om sin egen situation. De andra kolumnernas värden är våra tolkningar av vad intervjupersonen berättat om sin delaktighet i olika sammanhang. För att ta ett exempel: intervjupersonen i sista raden – ”*man, i 20-års åldern från Lycksele*” har berättat att han inte förstår hur försörjningsstödet fungerar, han förstår inte varför det kan vara svårt att få ett hyreskontrakt i en annan stad när man inte har inkomst från arbete, han uttrycker att han inte förstår varför han och hans familj inte får vissa bidrag – han kan därför anses vara ”svagt” integrerad i det ”sociala välfärdssystemet”. Intervjupersonen i femte raden nerifrån, (*man i 20-årsåldern, utflyttad från Dorotea*), har i intervjun gett uttryck för att ha förstått hur olika bidragssystem fungerar, var han ska vända sig för att få rådgivning och hitta bostad, han har insikt om att det blir svårt att få jobb, och är inte nöjd med detta, men har en försonande inställning till behovet av att utbilda sig.

Värderingen av inometnisk eller utometnisk integration bygger på tolkningar av intervjupersonens beskrivningar av det egna kontaktnätet. Att vara *svagt* integrerad i kontakten med svenskar innebär att man inte har några kontakter alls, en *medel*-mässig integration med svenskar betyder att man har någon eller några ytliga kontakter, men inga vänner som är svenskar. Ett *starkt* kontaktnät skulle betyda att man har en eller flera svenska vänner som man återkommande umgås med.

Kan man då urskilja några mönster i personernas erfarenheter såsom de sammanställts i tabellen ovan?

Förankringen på arbetsmarknaden

- Bland dessa 13 intervjupersoner har männen generellt sett skaffat sig längre utbildning än kvinnorna.
- De som gått vidare till gymnasie- och universitetsstudier är yngre.
- Enligt intervjupersonernas egna upplevelser av integrationsprocessen upplever sig *ingen* vara integrerad – inte ens personen som har ett vikariat.

Integration i socialt välfärdssystem

- Tre personer kan sägas vara *starkt* integrerade, d v s de har god kännedom om hur olika sociala bidragssystem fungerar och de vet i hög grad vad som påverkar den egna situationen och hur man löser olika problem. Det är två män och en kvinna. Kvinnan har akademisk bakgrund och har snabbt lärt sig svenska språket (det syns inte i denna sammanställning). De båda männen är unga, ensamstående och har också lärt sig svenska snabbt. Båda har börjat läsa på universitet. De har också flyttat från orterna, vilket kan förklara att man genom erfarenheterna att flytta förvärvat kunskap om samhället.
- Fyra personer kan betecknas som *svagt* integrerade i fråga om att veta hur man tar sig fram i det sociala välfärdssystemet. De sade sig inte känna till reglerna för hur olika sociala bidragssystem fungerar och hur man får olika former av stöd. De kände inte heller till hur man förändrar den egna situationen, som t. ex. att flytta från orten, eller hur man skaffar sig ett arbete. Två av dessa är kvinnor i trettioårsåldern som har svårt att lära sig svenska och att kommunicera.

Social integration med svenskar

- Merparten av intervjupersonerna kan betecknas som svagt socialt integrerade med svenskar. Det betyder att man inte har någon kontakt alls med svenskar (om vi bortser ifrån kontakt med myndighetspersoner), utan bara kontakt med den egna etniska gruppen.
- De som har en medelmåttig kontakt med svenskar har flyktiga bekantskaper, studiekamrater eller vänner som också har invandrarbakgrund. De som har en medelmåttig kontakt har på ett eller annat sätt ett utåtriktat liv, kontakt med arbetslivet eller genomför studier på annan ort.

Inometnisk integration

- Flertalet har ett starkt socialt nätverk med landsmän. Oftast är det den utvidgade familjen som är kontaktnätet.
- En intervjuperson har ett svagt kontaktnät med landsmän och det är en man i Dorotea vars vänner har flyttat från orten; merparten av familjen finns kvar i Afrika. En kvinna har ett begränsat kontaktnät med landsmän, men vill ha det så och hade hellre sett fler kontakter med svenskar.

Den egna uppfattningen om integrationsprocessen

- Samtliga anser sig inte vara integrerade på arbetsmarknaden. Inte heller de som kommit långt med studier.
- De flesta är nöjda med hur långt man kommit med studierna, förutom de som ännu inte klarat av nivå D i svenska för invandrare.
- Vad gäller den sociala integrationen är upplevelsen mer blandad. Många är missnöjda med att inte ännu veta hur det fungerar i Sverige och hur man tar sig fram i olika situationer. Andra är nöjda med det man vet om samhället.
- Få känner sig ensamma med något undantag, men alla vill vara mer integrerad i meningen att ha kontakt med svenskar.
- Flera både känner sig som och upplever att de av andra betraktas som *flykting*, och upplever av den anledningen ett utanförskap. Dessa personer upplever sig också som svagt integrerade.

I det följande ges mer utförliga beskrivningar av intervjupersonernas delaktighet i olika sfärer. Framställningen bygger på de teman som varit framträdande och återkommande i intervjupersonernas beskrivningar och upplevelser. Framträdande teman:

- tillfredsställelse med att komma till Sverige och påbörja ett *nytt* och *normalt* liv
- högt ställda förväntningar på egen integration = jobb, egen försörjning
- otillfredsställelse och stress med upplevt utanförskap på arbetsmarknaden och ekonomiskt beroende
- upplevelser av utanförskap till svensk gemenskap
- tillfredsställelse med introduktionen i och omhändertagandet på orterna
- upplevelser av de små orternas begränsningar med avseende på utbildning, arbete och mångkulturellt nöjes- och konsumtionsutbud
- svårigheter att förstå hur det svenska samhället fungerar

Deltagarnas syn på delaktighet i arbete och försörjning

Det här avsnittet återger hur deltagarna själva beskrivit och värderat den integrationsprocess de genomgår.

Mot en fungerande tillvaro utan rädsla och kaos

Alla värdesätter möjligheterna att få ett lugnt och fredligt liv fritt från rädsla och våld. Man ser inte på tillvaron i Sverige som en tillfällig flykt undan kriget utan som det land i vilket man ska bygga en ny tillvaro. De flesta intervjuade tycker sig ha fått en bra tillvaro med materiell trygghet, ekonomisk hjälp och möjligheter till utbildning.

K: for me it meant to come to a quiet place where I can move without fear. A peaceful life. /.../ It was a new start, a new beginning. Not a place I will go to and then leave. I don't think that the country (Sierra Leone) is free from fear under my existence. I have already made up my mind that I will stay and I will try to work hard to achieve something. To be independent.

M: för nu – allt är bra för mig. *Allt* är bra för mig – titta! Jag har teve, lägenhet, möbler – allt är bra för mig.

#

M: det är att börja ett nytt liv för mig. När jag fick veta att vi skulle till Sverige, jag blev överlycklig, jag kan studera, utbilda mig. Det jag helst av allt ville, men inte kunde i Afrika på grund av den krigen.

Att vara integrerad är att ha autonomi, ”riktigt” jobb och försörjning

På frågan vad man lägger in i betydelsen att vara integrerad så står arbete och egen försörjning högst på listan. Några menar att målet är att skaffa sig den utbildning, man inte kunde få i hemlandet, i förhoppning om att detta ska leda till ett statusfyllt arbete. Andra menar att man väljer en yrkesbana som snabbast leder till jobb, även om det inte betyder att det är jobbet man drömt om. Sen finns det även de som struntar i yrkesdrömmarna, som kan tänka sig att ta vilket jobb som helst, bara man får ökad ekonomisk och social frihet. En kvinna med akademisk utbildning från hemlandet, och som fått den validerad, anser att det ändå kommer att ta för lång tid för henne att komplettera utbildningen och väljer hellre det första bästa jobb hon kan få. För henne är den känsla av frihet och värdighet egen försörjning ger, viktigare än att få ett drömjobb.

K: a job gives so much freedom. Your self worth, more important. And it makes me unhappy that I don't have a proper job. /.../ To to be precise – any job will do. I'm not choosy, any kind of work!

En ung man som läser på gymnasiet har frågat arbetsförmedlingen till råds och siktar på en kortare utbildning där prognoserna att få jobb ser goda ut. När vi under intervjun diskuterar varför han har bråttom att klara av sin utbildning och att få jobb, förklarar han att han snabbast möjligt vill hjälpa sin familj i hemlandet ekonomiskt. Han säger att han inte förmår att sitta i skolbänken en dag längre än nödvändigt, med tanke på misären hos de anhöriga i hemlandet.

M: Efter en kurs – jag behöver det jobb som jag kan få snabbt!
E: ok, men varför det – du är ung, du har tid på dig att studera?
M: ja, ja, jag vet. Men efter en kurs – det är *snabbt* jag vill ha jobb!
E: mhm..
M: jag vill inte stanna på utbildning en timme eller dag extra. Om jag är slut på utbildningen på den universitet – ett – jag vill ha jobb! /.../om jag hade all familj i Sverige, jag kunde ta det lugnt. Jag skulle läsa vad jag vill – men jag har min familj i Afrika – och jag bor här. Om jag bara studerar, studerar – och de är där – stressade! Det går bara inte!

Upplevd stress av ekonomiskt beroende och utanförskap på arbetsmarknaden

I nästan alla intervjuer uttrycks en frustration hos deltagarna över att det tar för lång tid att få ett arbete. Man upplever att man ansträngt sig i samband med praktik men detta har ändå inte lett till anställning. Besvikelsen över detta riktas i några fall till svenska myndigheter i allmänhet, men också till Equalprojektet. Oftast tycker man att man fått bra hjälp från Equalprojektet, men man efterfrågar hjälp som leder till arbete och man begriper inte varför man ska praktisera vid upprepade tillfällen. I nedanstående citat är det tre olika personer som i princip uttrycker samma frustration.

K: hur länge ska det ta innan vi får ett jobb? Femton eller tjugo år? Vi som kämpar och gör allt det som väntas, vad har vi för det? Många har haft praktik, praktik och praktik – men ska vi aldrig få jobb? Min pappa har kämpat hårt, han gjorde praktik på xx, de sa att han gjorde ett bra jobb. När det blev ledigt jobb sa dom att han skulle söka det, skicka in en ansökan. Men han fick det inte. Det går inte. Många blir ledsna och vill inte gå i skolan, vill inte gå på praktik, för det går inte.

M: If you get us a job – we are ready to work! Any kind of job we are ready to do. But the thing is, there are many people here that goes to job practice, everyday, everyday, at the end - they cannot give work.

K: I think, sometime I will definitely get something. And even though you are not choosy it doesn't come easily. You go to a place and they say you will practice. For example; I practiced at a restaurant, at the hospital. And they said there: Oh, du är duktig! And I knew I fitted in and that I was capable. But nothing, nothing turned up!

Bland intervjupersonerna finns olika sätt att hantera denna frustration. Några uttrycker aggressioner och förklarar svårigheterna att få jobb med att man är flykting och svart och därför behandlas sämre än svenskar.

K: they want to hire people, and then, my name is african, a black name. And they will prefer a person with a swedish name and employ that person. Even if I was the first person to ask for that job – they want take you. They find out that you are an african and they won't take you. I dont know why. /.../and sometimes...I feel bad, they tell me to go to school – but why? - after school...they don't give you any job.

Andra hävdar att det är svårt att få jobb för *alla* och att man måste utbilda sig, försöka och försöka igen. En kvinna säger att hon gör som arbetsförmedlingen sagt till henne; hon är själv ”aktiv” och söker jobb på egen hand.

K: I saw a thing in the newspaper the other day. They said the darker your skin is, the more difficult it is for you to get a job. Thats what they say. I have several copies of newspapers, but I don't allow it to influence me. It is the situation in the country – it is dålig sysselsättning. Många är arbetslösa. I don't blame anybody. It is the current situation. Its nobodys fault that I don't have a job.

/.../ I use to go to arbetsförmedlingen everyday, för att vara ”aktiv” – I sometimes check at the old peoples home, I go around looking for work. Its hard, there's nothing – they say I need an education. So I keep trying, and I'm also learning from this. You never know what God has prepared for you around the corner

De flesta intervjuade tycker att de fått ett materiellt bra liv i Sverige. Man är glad och tacksam över all materiell hjälp man fått av samhället. Men de flesta upplever en ekonomisk stress och anser sig inte vara integrerade förrän man tjänar sina egna pengar. Ekonomin är en stressfaktor av två huvudsakliga skäl: man vet inte hur de olika bidragssystemen fungerar och vad man har rätt till och man har försörjningsansvar för inte bara sig själv eller familjen i Sverige utan också för familjemedlemmar i Afrika. Flera uttrycker att de både känner oro och skuld känslor gentemot familjemedlemmarna i Afrika som har det mycket sämre.

Social extern delaktighet

Att förstå och inte förstå hur svenska samhället fungerar

Kunskap om hur man försörjer sig (genom arbete eller bidrag) varierar starkt bland flyktingarna. Vilka deltagare har god kunskap, vilka har dålig och vad beror det på? Utifrån den kunskap vi har om individerna, deras nuvarande studie- och arbetssituation, samt även deras deltagande i projektets samhällsorienterande kursutbud, kan nedanstående uppställning göras. Sammanställningen bygger på intervjuer med flyktingarna om arbetsmarknad, social bidragssystem, lokala myndigheter och kursaktivitet i sommarskola. Det är förstås svårt att värdera vilken *kunskap* individen *faktiskt* har. Vi får här nöja oss med intervjupersonernas subjektiva uppfattning som vi som utvärderare bedömer och klassificerar.

Tabell 10: Uppfattning och kännedom om arbetsmarknad, försörjningsstöd och lokala myndigheter

Intervju-person	Kännedom om arbetsmarknad	Kännedom om försörjningsstöd och socialförsäkring	Kännedom om lokala myndigheter/funktioner	Deltagande i kursaktivitet/sommarskola	Upplevelse av information
Man – univ.stud.	god	god	god	Ej deltagit	tillräcklig
Man – univ.stud.	god	god	god	deltagit	tillräcklig
Man – gymn.	god	brister	god	deltagit	tillräcklig
Kvinna - arbetslös	god	god	god	Ej deltagit	tillräcklig
Kvinna-barnledig	brister	brister	god	deltagit	otillräcklig
Kvinna – analfabet, praktikant	brister	brister	god	deltagit	otillräcklig
Kvinna – Sfi stud	Ingen uppgift	god	god	Ej deltagit	tillräcklig
Kvinna – Sfi-stud	brister	brister	god	Ej deltagit	otillräcklig
Kvinna - arbete	god	god	god	Ej deltagit	tillräcklig
Man – gymnasiet	brister	brister	god	Ej deltagit	otillräcklig
Kvinna – grundskola	god	Ingen uppgift	god	Ej deltagit	tillräcklig
Man - praktik	god	god	god	deltagit	tillräcklig
Kvinna – Sfi	brister	brister	god	deltagit	otillräcklig

Av ovanstående uppställning kan man se att de som gått vidare till högre studier, arbete och yrkespraktik och därmed tillgodogjort sig svenska språket, säger sig ha bättre kännedom om samhällsförhållanden generellt sett. Sannolikt spelar den språkliga förmågan roll för att tillgodogöra sig information om hur samhället fungerar. Men andra viktiga faktorer är också till vilken grad man haft möjlighet att genom egna erfarenheter lära sig hur samhället fungerar. Deltagande i kursverksamheter och sommarskola verkar inte hänga samman med varken positiva eller negativa uppfattningar hos deltagarna. Men vad säger deltagarna själva om detta? Några kan redogöra detaljerat för vid vilka tillfällen man fått information om

samhället. En av de unga männen som flyttat från Dorotea berättar hur han redan i Conachry fick veta mycket om Sverige och vilka rättigheter och skyldigheter man har här. Han berättade också om boken ”Sverigeinformationen” som han fått. Vidare exemplifierar han hur Sfi-utbildningen, arbetsförmedlare, Lärcenter, Vuxenskolan, Polisen informerat om det svenska samhället. De som ännu inte klarat av studierna i svenska har sämre kännedom om samhällsförhållanden. Men andra faktorer är också i vilken grad man haft möjlighet att genom egna erfarenheter lära sig hur samhället fungerar. Uppställningen ovan ger ingen direkt förklaring till vilken roll projektets aktörer haft för graden av samhällskännedom hos deltagarna. Men vad säger deltagarna själva om detta? Ja där går uppfattningarna isär. Några kan redogöra detaljerat för vid vilka tillfällen man fått information om samhället. Andra säger sig aldrig fått någon information om ekonomiska bidrag, socialförsäkringen, etc. Nedan följer några exempel som illustrerar spännvidden mellan uppfattningarna om man fått information eller inte.

E: under tiden du bodde i Dorotea, tyckte du att du fick information om hur samhället fungerar?

M: ja, ja, massor. Alla gav oss mycket information. Redan i lägret i Conachry fick vi bra information om Sverige, om lagar, bidrag och sånt. Vi fick den här boken ”Sverigeinformationen”, sen har vi fått lära oss på Sfi-skolan. Det har varit jättemycket information.

#

E: tycker du att du fått tillräcklig information om hur det svenska samhället fungerar?

M: ja, jag kan nästan *allt* om det svenska samhället! Vi har fått lära oss, av dom som jobbar här i Dorotea, polisen, arbetsförmedlingen, skolan..jag vet om facket, om kommunen, Migrationsverket, Integrationsverket, polisen, regler – jag vet. Om jag känner mig diskriminerad jag vet var jag ska vända mig. Om jag har någon fråga jag ska fråga Britt-Marie på arbetsförmedlingen och hon ska hjälpa mig. Eller skolan ska berätta – om du vill veta, du ska fråga din lärare.

#

E: but have you ever heard about, or recieved the information about Försäkringskassan, about parental leave, föräldraledighet, föräldrapenning or sjukpenning, sickleave?

K: no, I have not yet got the explanation about that.

E: (pratar om försäkringskassan och föräldraledighet) but have you not had samhällsinformation or something like that, at Vuxenskolan for example or at Sfi-school? Have you ever talked about those things?

K: no, jag vet inte vad jag ska göra om jag blir med barn. Det är första gången någon berättar. Det är fyra år och de har sagt att de ska lära oss om hur det funkar i Sverige.

E: vilka då, vilka har sagt det?

K: vad heter det – kommunen, han som bestämmer där.

K: I don't understand why the kommun helped some family to move from Dorotea. They say *we* can not move. Because we are refugees, we are stuck here in Dorotea. They won't let us move.

E: *who* won't let you?

K: the kommun.

E: but they can not force you stay. But it will be difficult to get an rental contract if you only have socialbidrag as your income. (beskriver hyresvillkor) /.../Has no one ever told you about that?

K: no, I have not heard about that, this is the first time.

Det finns stora individuella skillnader vad gäller att tillägna sig samhällsinformationen. Dock verkar det som att unga, ensamstående utan barn, generellt sett haft lättare att avancera i studier och integrationsprocess än de äldre med många barn, ensamföräldrar som har en tung social och ekonomisk ansvarsbörda. Det påverkar sannolikt orken och förmågan att ta emot, men också att på egen hand söka den information man behöver. Det betyder också å andra sidan att informationen som givits kanske passat en del, men inte alla.

Om sociala kontakter med landsmän och svenskar

Många av deltagarna har stora familjer med många barn och syskon. Vid flera intervjutillfällen framkommer att umgänget med familj och vänner är stort i många deltagares vardag. Under många intervjusituationer har barn, syskon, vänner och afrikanska syskon kommit och gått. Barn och andra som varit i rummet har deltagit i eller lyssnat på intervjun. Många umgås i storfamiljer, *compounds* eller klaner. Förutom att man umgås, pratar, diskuterar, dansar och skrattar tillsammans så finns också inslag av informella ekonomier. Man lånar av varandra, syskon hjälper till med barnpassning, och det förekommer också inslag av gemensamma ekonomiska potter i grupper eller större familjer. Men detta är inte en entydig bild. Flera av de intervjuade, särskilt då unga ensamstående utan barn bor ensamma, och lever inte alls i denna gruppliknande form. I Dorotea påverkas man också av att många har flyttat och att grupperna har blivit mindre, eller så har man blivit ensam kvar. De flesta intervjuade saknar anhöriga på ett eller annat sätt. Man saknar bortkomna anhöriga och merparten av de intervjuade kämpar för att återförenas med familjemedlemmar. I flera omgångar har anhöriginvandring skett efter att Equalgruppen anlät till Dorotea och Lycksele.⁹⁶

I nästan varje intervju med kvinnliga deltagare framgick att de saknade sina män. I något fall hade maken avlidit i samband med kriget. I ett annat fall hade man skiljts ifrån varandra under kriget, och det hade gått flera år innan maken givit sig till känna och kvinnan fått bekräftelse på att han var vid liv. Två av kvinnorna hade skiljts från sin man i samband med flykten och hoppades på en senare återförening. Vid det ena intervjutillfället hade Migrationsverket givit avslag på ansökan om återförening, för den andra kvinnan var läget ovisst om mannen skulle bli kvar i Afrika av eget val. Två av de intervjuade kvinnornas äkta män hade anlät för mindre än ett år sen vilket innebar lugn och trygghet för familjesituationen. I övrigt är oron, saknaden av familjemedlemmar och kampen för återförening inslag som påverkat alla deltagare.

⁹⁶ Sedan år 2000 har tot. 34 personer anlät till Lycksele på anhörig- eller anknytnings-skäl, och merparten av dessa kommer från Sierra Leone eller Liberia. Uppgifter saknas för antalet anknytnings- respektive anhöriginvandringar i Dorotea under perioden.

Inga kontakter med svenskar

Märkbart är att få av de intervjuade, umgås med svenskar i grannskapet, än mindre att de har någon vän eller väninna som är svensk. Av de 13 intervjupersonerna är det endast två personer som umgås med svenskar, och de är båda aktiva i kyrkan. Två andra personer har vänner som också har invandrarbakgrund, men i övrigt är myndighetspersoner de enda kontakter man har med svenskar.

Några intervjupersoner uttrycker ensamhet, i synnerhet de som är unga, utan familj och som bor i Dorotea.

På båda orterna saknar man kontakter med svenskar, men förutsättningarna för att träffa svenskar i Dorotea är något sämre än i Lycksele. Intervjupersonerna saknar mötesplatser och

M: det problem som vi har här, det finns inte så mycket folk. Det finns inte så mycket kompisar. Jag sitter här (slår ut med armarna) *bara* jag sitter här. Efter skolan, när jag kommer hem, jag tittar på teve. Sitter här. Så är det för oss.

jämnåriga. Flera intervjuade uttrycker att dricker man inte alkohol så är det svårt att träffa jämnåriga svenskar.

E: försöker du få någon kontakt med svenska ungdomar då?

M: jag försöker, men det går inte. Du vet många svenska ungdomar dom dricker. Om du också dricker du kan träffa dom. Men jag dricker inte det är jättesvårt att träffa dom. Om jag dricker öl, jag tror kanske att på fredag eller lördag, jag kan träffa dom. Dom är fredlig, men om du inte dricker – hur kan du stanna med dom?

De intervjupersoner som flyttat och studerar i större städer, har större kontaktnät men även de saknar svenska vänner. En ung man som flyttat från Dorotea och studerar på universitet i en större stad har två studiekamrater, en från Irak och en från Ryssland. Han har tagit ett extrajobb på Kåren för att träffa mer folk.

E: men du har väl mycket kontakter med andra studenter och så?

M: ja kontakter ja. Men det är vad ska jag säga...när det gäller svenskar, det är bara på ytan..det är inga vänner, med svenskar är det mer..vad ska jag säga. I Afrika när man studerar är det helt annan kontakt.

E: är det mer distans menar du?

M: ja, distans, distans ja. Jag har bara kontakt med dom till ytan.

Intervjupersoner i både Lycksele och Dorotea uttrycker också att svenska grannar undviker att ta kontakt. Man hejar möjligen flyktigt i trappuppgången, men inte mer. Flera önskar mer kontakt med svenskar, även om den är ytlig eller arrangerad. Man tror att kontakt med svenskar kan vara till fördel för att snabbare lära sig svenska och för att förstå hur det svenska samhället fungerar.

E: have you thought about having Swedish contacts, is it something you miss, or would like to have?

K: I would like to have it. It would had made things easier. Take the language for example. You talk with them, you practice more. With me – when I came, all I had was my book, page after page – that's how I learned the language. But I think it comes easier if you meet people and talk with them. The other thing is you may be able to get information; "how do I go about this?" Where can I get this?.

Om social integration i det lokala sammanhanget

Avslutningsvis: vad ansåg flyktingarna om att komma till Lycksele respektive Dorotea? Intervjupersonerna har sett både fördelar och nackdelar med Dorotea respektive Lycksele som mottagande orter. Alla har sett fördelarna med den förhållandevis lilla och överblickbara mottagningskommunen. Men de flesta har också saknat de fördelar som en större stad kan erbjuda i ett längre perspektiv, nämligen ett mer differentierat utbud av arbeten, studiemöjligheter men också större utbud av nöjen, fritidsaktiviteter och en mer etniskt blandad befolkning.

Om upplevelsen av det goda mottagandet på den lilla orten

I samtliga intervjuer har deltagarna uttryckt tacksamhet över att blivit mottagna av Dorotea respektive Lycksele kommun. Samtliga ser olika fördelar att få sin introduktion på orterna. Fördelarna är den geografiskt begränsade ytan som gjort att samhällets instanser finns inom räckhåll för deltagarna. Även kontakterna med andra landsmän har underlättats genom bostadsområdenas närhet till varandra. Andra aspekter som framhållits är att samhället varit överblickbart i flera bemärkelser. Det har gått förhållandevis snabbt att lära sig hitta och att ta sig mellan olika instanser. En annan fördel är att antalet myndighetspersoner man behövt kontakt med och lära sig att hitta till är få. Man har förhållandevis snabbt utvecklat relationer till myndighetspersoner som i de flesta fall haft kontinuitet så länge man behövt kontakten. Olika myndighetspersoner har under intervjuerna omtalats vid förnamn, det är Ewa, Karin, Björn och Kyllike på Flyktingmottagningen, Britt-Marie på Arbetsförmedlingen, Svetlana och Astrid på "Villaryd" eller på "Freetown"⁹⁷, Tommy på Vuxenskolan och Anki på Medborgarskolan, etc. Poängteras kan att personerna, alltid nämns *före*, eller helt utan att man nämner deras funktioner och alltid vid deras förnamn. I intervjuerna har det aldrig hänt att någon deltagare berättat att de träffat "socialsekreteraren" eller "arbetsförmedlaren" utan man har alltid talat om personerna man haft kontakt med och var hon eller han finns och arbetar.

Nedan följer några deltagares beskrivningar av fördelarna med att komma till Lycksele respektive till Dorotea. Det första citatet härrör från en man som framhåller fördelarna med att komma till Lycksele. Det andra citatet är från en kvinna som framhåller fördelarna med att komma till en så liten kommun som Dorotea.

K: you know when you come from another country and you have to learn the system, and the ideas. It is good to come to a small village, so you can get the idea.

M: ja om du tänker disadvantages and advantages..man kan gå och cykla när man ska gå till skolan, man behöver inte åka buss eller taxi. Det är nära till Björn och Elisabeth.

Trots att deltagarna inte haft något annat svenskt kommunalt flyktingmottagande att jämföra med, föreställer sig flera av dem, att man kanske "tappats bort" eller haft stora svårigheter att ta sig fram, om man hamnat i en större stad. Nedanstående citat är representativt för vad de

⁹⁷ Villaryd eller Freetown är deltagarnas egna benämningar på den lokal respektive lägenhet som hyrdes för projektets olika ändamål, i synnerhet som mötesplats för deltagarna och mentorn. Benämningar som användes bland projektets aktörer i projektets inledningsfas som t. ex. "Flyktingarnas hus" eller "flyktinglägenheten" har aldrig benämnts så av deltagarna själva.

flesta ansett om att komma till Dorotea eller Lycksele; ”det är en bra början” på livet i Sverige, men att man sedan kanske behöver flytta till det en större stad kan ge.

M: Just nu, jag vill bo här. Det är en bra början i Lycksele - I en stor stad..det går inte – det är långt, för stort, men kanske sen, det är bra att flytta. Lycksele är en liten stad, det finns ingen plats om man vill ha jobb.

Tre av de intervjuade deltagarna hade flyttat från Dorotea och Lycksele vid intervjutillfället. De har då möjligheten att jämföra hur det var att bo i Dorotea, Lycksele respektive att bo i de nya, och i samtliga fall, större städerna man flyttat till. En av de unga männen som flyttat från Dorotea för att studera på universitet i en större stad, har känt sig något utelämnad i det nya sammanhanget trots att hans berättelse tyder på kapacitet att ta sig fram på egen hand. Han saknar vänligheten och hjälpsamheten han mötte i Dorotea.

M: ja, jag fick ett mycket bra mottagande i Dorotea. Alla vi träffade var vänliga och hjälpte oss på ett bra sätt. Vi fick bostad, vi fick känna oss säkra och vi fick lära oss svenska, allt sånt som man behöver från början. Hade allt bara fortsatt så...hade jag fortsatt få den hjälpen jag fick i Dorotea – då hade vi haft det jättebra.

Om bristen på arbetstillfällen, nöjen och kulturell mångfald

Nackdelarna med att bo i Dorotea och Lycksele handlar uteslutande om det som intervjupersonerna betraktar som det goda livet på lång sikt. Det man saknar i Dorotea och Lycksele för att varaktigt bo där, är huvudsakligen arbete och för några är det universitets- och högskoleutbildningar. Flera efterfrågar mer att göra, mötesplatser, mångkulturellt utbud av nöjen och varor men också etnisk mångfald. Betydelsen av att ha det ”afrikanska” i närheten är också viktigt för flera. Det ”afrikanska” handlar om att se afrikaner, att kunna handla i affärer som har afrikansk mat och kläder. Särskilt viktigt framstår det för de vars vänner och anhöriga flyttat till andra orter i Sverige, eller är kvar i hemlandet. En av kvinnorna i Lycksele som bor tillsammans med sina tonåriga barn, saknar vuxna anhöriga då maken och syskon dött i kriget och de vänner hon haft i Lycksele flyttat söderut. Hon trivs i Lycksele, men känner sig ensam och längtar efter ”det afrikanska” i hennes liv och drömmer även hon, att flytta till vad hon kallar: ”european cities.”

K: most of the africans have already moved, because there are no jobs here. They have moved to Stockholm, Göteborg – but I have to be here, I don't know about the future for me and my children, So I better stay here and see for the future.

E: do you want to move in the future?

K: yes, I like Lycksele, I like swedish food, I like swedish people, I meet people, we talk, but sometimes I want to meet and see african. You know, african people, food, the market, the clothes..everything here is packaged, in plastic, I want to buy food at the market. In european cities, they have african shops with food and clothes. In London, Malmö, Göteborg and Stockholm..

E: it is more global there, more people with foreign backgrounds, and things to buy?

K: Aha! yes, yes.. more african.

Det har framgått i tidigare avsnitt att man saknat ställen att gå till och träffa unga människor, både i Dorotea och Lycksele. Någon av de intervjuade ungdomarna i såväl Lycksele som Dorotea saknar ställen där man kan dansa, ”klubbar”, spela internationell musik, utan kravet på höga avgifter för inträde, eller att behöva köpa eller dricka alkohol.

En av de unga kvinnorna i Dorotea konstaterade dystert att det enda stället hon kände till var hotell Dorotea. Men hon har efter tre år i Dorotea aldrig varit där, hon tycker det skulle vara konstigt att gå dit, efter som hon inte har några svenska vänner. Så här berättade hon:

K: yes it is difficult to meet people at your own age in Dorotea. There are not so many places to go to.
E: is it so that you are mostly indoors, that you are at home?
K: yeah. At home. When I go from school, I am at home. Yes. Even in Dorotea – I've never been at the hotel. I never been there.
E: but would you like to go there?
K: naee...it's not easy, it's not easy. It would be strange, because I don't have friends there.

Varför har man flyttat?

Som framgått tidigare har 33 personer ur Equal gruppen flyttat från Dorotea eller Lycksele. Vi kan inte ge någon fullständig bild av hur det gått för dessa utflyttade och vad skälet till flytten varit, då vi endast intervjuat tre utflyttade. Men i dessa tre fall har skälet varit att kunna studera på utbildningar som inte funnits i Lycksele eller Dorotea. Bland personal och flyktingar i projektet har spekulationer förekommit om skälen bakom vissa deltagares flyttning från orten. Man har undrat om det rört sig om vantrivsel eller upplevelser av konflikter på orterna. Några sådana skäl har inte kunnat bekräftas genom intervjuerna. Skälen har i huvudsak varit tillgången på utbildningsplatser och inget annat.⁹⁸

Projektets resultat

Projektets mål och utvärderingens syfte

Projektets övergripande mål har varit att *underlätta integrationen och inträdet på arbetsmarknaden* genom att *erbjuda en kvalificerad introduktion* med väl avvägda interventioner. Den kvalificerade introduktionen skall undanröja språkliga, sociala och psykologiska hinder. I utvärderingen har vi försökt förklara uppnådda resultat i ett process- och kontextuellt perspektiv:

- Hur inverkar projektets *förutsättningar* och *processer* på uppkomna resultat?
- Hur inverkar olika *kontextuella* förhållanden på resultatet?

I det följande sammanfattas projektets resultat vad gäller att erbjuda en kvalificerad introduktion i att röja undan olika hinder för integrationsprocessen. Därefter sammanfattas resultat vad gäller tidigt inträde på arbetsmarknaden. Sedan diskuteras resultat av målgruppens sammantagna integrationsprocess. I det avslutande diskussionsavsnittet analyseras projektets resultat i ett process- och kontextperspektiv.

Undanröjande av språkliga hinder

Vi har konstaterat att målgruppens uppnådda svenskresultat är mycket goda, även i jämförelse med andra nyanlända gruppers prestationer. Mer än hälften av målgruppen har klarat av svenskstudierna efter två och ett halvt år på båda orter. Svårt traumatiserade grupper har enligt

⁹⁸ Från en sammanställning som mentorn i Lycksele gjort av de utflyttade deltagarna från Lycksele så har 1 flyttat p g a arbete, 10 p g a utbildning, och 6 på grund av andra orsaker, som t. ex. klimatet, eller av familjeskäl.

utvärderingar och rapporter haft svårt att uppnå goda studieresultat. Bland Equalgruppens deltagare har det skett förhållandevis få avhopp, vilka oftast varit föranledda av att man flyttat från orten. De övriga få som hoppat av Sfi-utbildningen utan slutbetyg, har samtliga återupptagit svenskstudierna eller inkluderats i någon av Studieförbundens förberedande svenskundervisning.

Utmärkande för detta projekt är de nära lokala samverkansformerna som sannolikt förhindrat flera avhopp och möjliggjort studier för enskilda deltagare som annars inte hade haft möjlighet att fullfölja svenskstudierna. Projektet har haft en sammansättning av aktörer som i kommunal introduktionsverksamhet inte brukar samarbeta, normalt sett. Orternas studieförbund och svenska för invandrare har förstärkt befintliga samverkansformer i samband med projektet. Därtill har de anställda mentorerna på orterna funnits med i samarbetet och skaffat sig god personlig kännedom och kontakter med projektets deltagare. Mentorerna har kunnat fånga upp de som haft frånvaro, motivera dem, men också signalera vidare till studieförbund, skola eller flyktingmottagning i denna mån åtgärder har behövt vidtas. Sammantaget har man p g a det nära personliga samarbetet, kunnat uppmärksamma enskilda personers behov, och relativt snabbt hitta anpassade arbetsformer för dessa. För projektets kvinnor med kort utbildningsbakgrund, barnlediga utan barnomsorg och övriga deltagare som behövt extra stöd, har studieförbundens insatser, ofta baserade på frivilliga initiativ, kunnat förebygga utanförskap och ytterligare fördröja svenskinläringen för dessa personer. Studieförbundens förberedande undervisning och läxläsning har också inneburit att man kunnat tillvarata kompetens och resurser bland Equaldeltagarna, genom att engagera lärarutbildade deltagare. De deltagare som varit engagerade i detta har i sin tur stärkts i sin integrationsprocess genom att få göra nytta och genom att ha efterfrågats för denna uppgift. I detta avseende kan man se att Equalprojektets tillämpade samverkansformer mellan kommunal Sfi-utbildning och studieförbund stärkt sårbara personer som annars riskerat utanförskap av olika slag.⁹⁹

Projektets Sfi-utbildningar har haft en framträdande roll att genom väl sammansatta pedagogiska metoder lära ut svenska och förmedla samhällsorienterande kunskap. De uppsökande arbetsformerna i kombination med språkpraktik framträder generellt sett som framgångsrika arbetssätt, vilka också passat målgruppens behov. De flesta har nämligen haft en stark drivkraft att få kontakt med arbetsmarknaden och många har också p g a traumatiska erfarenheter behövt varva teoretiska och praktiska aktiviteter. Det lilla extratillskottet man fått genom praktikersättning har också verkat motiverande för denna grupp.

Undanröjande av psykologiska hinder

Med psykoterapeutiska interventioner har man haft ambitioner att *lindra lidande och hjälpa deltagarna hantera sina trauman*. Flyktingarna har emellertid inte efterfrågat den traumabearbetningen som erbjudits. En anledning till detta är att de oklara identiteterna och familjestrukturerna inverkat negativt på medverkan i traumabearbetande samtal. Man har även föredragit traditionella stödformer förankrade i den egna kulturen framför samtal med terapeuter. Det uppstod visserligen förseningar när tjänsterna som terapeuter skulle tillsättas, men det har också funnits brister i samverkan mellan lokalt partnerskap och landsting. Det förekom brister i initiala rutiner för att föra över information om enskilda deltagares behandlingsbehov från projektets kartläggning till landstingets hälso- och sjukvård. Till viss del har bristerna att göra med orsaker som är svåra att överbrygga som t. ex. sekretesshinder, men det har också funnits oklarheter om hur ärendeöverföringen mellan kartläggning och

⁹⁹ Man kan också uttrycka det som att svenskundervisningens samarbetsformer är exempel på projektets inslag av empowerment och jämställdhet.

vårdcentral och terapeut skulle gå till. Inom de lokala projektstrukturerna har det också saknats rutiner för hur man skulle samverka kring den traumabearbetande insatsen. De huvudsakliga målen för deltagarna har varit att skaffa sig ett arbete att försörja sig på och på den vägen få ett egenvärde. När målet är att uppnå *normal* livssituation har det inte funnits utrymme för det som påminner om krig, sorg och flyktingskap och därför inte heller traumabearbetning. Man kan också fråga sig om traumabearbetning överhuvudtaget hade varit möjligt med tanke på den stress som många levt under. Bland deltagarna finns också en stark uppfattning om den egna självbilden som inte var förenlig med synen på individen som traumatiserad, i meningen ”svag” eller ”behövande”.

Därigenom är det inte sagt att projektet misslyckats med att uppnå målet om att *medverka till att individer hanterat sina trauman*. Introduktionen har bedrivits på heltid och studieförbunden har erbjudit en mängd aktiviteter på fritiden som också varit nyttoinriktade och integrationsfrämjande. Projektets inriktning på *aktivitet* har förmodligen inneburit en hälsofrämjande introduktion, utan att det varit en ursprunglig och uttalad avsikt. Projektets betoning på att hålla deltagarna i aktivitet har i sig verkat hälsobefrämjande och gynnat individers hantering av trauma.

Tidig arbetslivsintroduktion

Projektets insatser har varit tydligt inriktade på att tidigt etablera kontakt med arbetsmarknaden och arbetsförmedlingen. Utifrån de lokala förutsättningar projektet verkat under, har man gjort stora ansträngningar för att främja deltagarnas kontakt med arbetslivet. Arbetsförmedlarnas engagemang i planering och insatser, de långa perioderna av språkpraktik, studiebesök, yrkespraktik och rekrytering till sommarjobb har medfört att så gott som samtliga deltagare har haft kontakt med arbetslivet. Anledningarna till att det trots detta ännu inte lett till arbete för målgruppen torde vara bristen på arbetstillfällen och inte projektets insatser. Dagens arbetsmarknadsläge ställer höga krav på formell utbildning och meritering. På dagens arbetsmarknad finns inte längre något stort utbud av okvalificerade jobb. Projektets insatser har därför också inriktats på att stödja deltagarnas initiativ till yrkesutbildning, såväl praktiskt som finansiellt. Arbetsförmedlingen har i många fall gett finansiellt stöd till arbetsmarknadsutbildningar, i synnerhet undersköterskeutbildningar som flera av deltagarna är på väg att slutföra.

Att påverka arbetsgivares inställningar och attityder till att anställa personer med invandrarbakgrund har inte varit projektets syfte, men är en viktig aspekt för att underlätta målgruppens inträde på arbetsmarknaden. Projektets inriktning på språkpraktik kan dock i ett längre perspektiv ge effekter när arbetsgivare upptäckt fördelarna med etnisk mångfald på sina arbetsplatser.

Undanröjande av sociala hinder

Projektets målsättning att undanröja sociala hinder preciseras inte närmare i projektplanen, förutom att man i en bisats nämner studieförbundens roll i att erbjuda verksamheter som gör att *individerna lär sig gällande normer, rättigheter, skyldigheter och i övrigt det som är angeläget för deltagarna att förstå om det svenska samhället*. Hur bra projektet lyckats förbereda individer för det svenska samhället är svårt att ge ett klart och entydigt svar på. Det finns nämligen en stor spännvidd mellan dem som har tillägnat sig tillräcklig och avancerad kunskap om samhället och dem som har bristfälliga och svaga kunskaper om samhället. Språkkunskapernas nivå är viktig i sammanhanget, d v s hur snabbt och bra man lärt sig svenska, men också i vilken utsträckning man aktivt behövt förändra sin livssituation och därigenom lärt sig hur det svenska samhället fungerar genom erfarenheterna man gjort.

Projektet har inrymt många samhällsinformativa insatser, med olika aktörer. Därigenom råder ingen tvekan om att målgruppen har nåtts av samhällsinformativa inslag. Dock är frågan om den varit tillräckligt adekvat, om den förmedlats vid rätt tidpunkt och varit språkligt tillgängliga för alla? De som det tagit längre tid för att lära sig svenska, och ännu inte har klarat av målen, visar generellt sett sämre kunskaper om det svenska samhället än de som tillgodogjort sig svenskan.

Många deltagare har varit föremål för komplicerade utredningar om vårdnad av barn och familjehemsersättning. Ju fler rättsliga regler och principer man möter, desto krångligare kan det upplevas, särskilt om man inte kan det svenska språket och har erfarenheter av motsvarande samhällssystem i hemlandet. Intervjuerna visar att ett betydande antal deltagare saknar viktig kunskap om hur svenska samhället fungerar och vad som villkorar ens egen situation. Tre centrala områden kan urskiljas där det råder brist på kunskap:

- hur bidragssystemen fungerar
- hur bostadsmarknaden fungerar
- hur arbetsmarknaden fungerar

Det har visat sig svårt att förstå varför man beviljats vissa bidrag men inte andra. Flera individer ur målgruppen uttrycker också att man saknar kunskap om hur svensk arbetsmarknad fungerar och vad som gör en etablering möjlig. Många är mycket förvånade och besvikna över svårigheten att få jobb.

Diskussion

Vad har inverkat på projektets resultat?

Vi ska avslutningsvis försöka förklara varför det gått som det gått i projektet genom att återkoppla till utvärderingens analysmodell som inkluderar förutsättningar, process och kontext för att förstå projektets resultat.

Projektet – en resa mellan globala, nationella och lokala sammanhang

Projektet ”Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd” illustrerar på många sätt att villkoren för och förståelsen av migration och integration måste ses i relation till både det ursprungliga och det mottagande landets ekonomiska, sociala och kulturella förändringsprocesser.¹⁰⁰ Omgivningens olika villkor hindrar respektive möjliggör integration i den mån det finns tillgång till bostäder, studieplatser och praktikplatser. Projektet har också villkorats av de lokala begränsningarna i fråga om arbetstillfällen, högskoleutbildningar och bristen på mötesplatser och kulturell mångfald. Men i projektets möte mellan lokala förutsättningar och flyktingarna från Sierra Leone och Liberia står det klart att projektets förutsättningar att lyckas, också beror på nationella och internationella omständigheter. Det dynamiska mötet mellan nyanlända från Sierra Leone och Liberia och ett utvecklingspartnerskap i Dorotea respektive Lycksele, är i stor utsträckning också möte mellan sociala, ekonomiska och kulturella processer i Sverige och Sierra Leone och Liberia. I de lokala aktörernas ambitioner att ”lägga livet tillrätta” kolliderar ett regelstyrkt och rättsbaserat myndighets Sverige med ett Sierra Leone och Liberia där myndighetsapparaten havererat och spelat en sekundär roll för våra deltagares vardag. Där möts också en

¹⁰⁰ Se Hossein-Kaladjahi (1997, 2002), Aytar, (1999).

kärnfamiljsbaserad svensk familjerätt med flyktingarnas utvidgade familjesyn och grupporienterade familjeansvar. Där möts också en västerländsk individualistiskt expertbaserad syn på psykiskt välbefinnande med en afrikansk syn som sätter det själsliga välbefinnandet i relation till kollektiv gemenskap. Här möts också en afrikansk, i stor utsträckning oregerad och öppen arbetsmarknad med en svensk arbetsmarknad som är hårt reglerad och som ställer höga kvalifikationskrav för inträde.

Många av de villkor som styr deltagarnas integrationsprocess, ligger således långt utanför den lokala projektprocessens kontroll, och kan äventyra projektets möjligheter att intervensera. Det är således nödvändigt att synliggöra såväl processer på mikroplanet, d v s projektets interna samarbets sätt, samtidigt som vi i utvärderingens analys måste lyfta blicken ut mot nationella och internationella förhållanden som direkt eller indirekt påverkat projektets resultat.

Hur kan man förklara projektets lyckade resultat?

Till projektets lyckade resultat för att röja undan hinder för målgruppens inträde på arbetsmarknaden hör; *uppnådda resultat på utbildning i det svenska språket, tidig arbetslivskontakt, hög andel som studerat vidare på gymnasienivå och yrkesförberedande utbildningar.* Andra lyckade resultat är *målgruppens upplevelse av ett gott lokalt mottagande, social- och materiell trygghet och en känsla av överblick över de lokala myndigheterna och det lokala sammanhanget.* Hur kan man förklara dessa lyckade resultat?

Goda lokala villkor som inverkat positivt på projektets resultat är kommunernas tillgång på bostäder som möjliggjort att de nyanlända kunnat bo centralt och på ett enkelt sätt kunna förflytta sig mellan bostad, affärer, skola, praktik-, arbetsplatser och dyl. Andra viktiga faktorer är befintlig organisation för flyktingmottagning, och goda samarbets- och arbetsformerna för introduktionen. Såväl i Dorotea som i Lycksele har man tagit emot flyktingar tidigare och man har välfungerande samarbetspartners som man kunnat dra nytta av i projektet. Ingen har heller behövt invänta plats på Sfi-utbildningen, utan alla har omedelbart påbörjat studierna i svenska.

Lokala projektstrukturer, arbets- och samarbetsformer har inverkat positivt på projektet. I inledningsskedet av projektet brottades man dock med en del samordningsproblem. Det fanns en uppsjö av aktörer som utan synbar samordning erbjöd målgruppen kurser av olika slag. Studieförbunden har arbetat i nära samarbete med den kommunala svenskundervisningen och haft tematiska och praktiska inslag. Med det nära samarbetet har studieförbunden fått kännedom om eventuella behov av kompletterande inslag, förstärkt svenskundervisning eller samhällsinformation. Man har också kunnat initiera insatser till specifikt sårbara grupper eller till enskilda individer som av olika skäl inte kunnat tillgodogöra sig den ordinarie svenskundervisningen.

Mentorerna har varit en viktig förmedlande länk mellan studieförbund, kommunal Sfi-utbildning, arbetsförmedling, flyktingmottagning och de enskilda deltagarna.. Förutom att kanalisera önskemål om kurser och dyl. har mentorn överbryggat de kommunikationshinder som uppstått mellan brukare och utförare till följd av byråkratiska rutiner, tidbokningar, telefontider etc. Mentorns direktkontakt med och personkännedom om deltagarna har varit viktig i det sammanhanget

Faktorer som inverkat negativt på projektets genomförande och resultat

Fördröjande omständigheter

Flera aktörer i de lokala projektstrukturerna har bytts ut vid ett flertal tillfällen, vilket inverkade på kontinuiteten i projektet. I Lycksele hade projektet pågått i över ett halvår innan man kunde anställa en psykoterapeut på Vårdcentralen. Kunskaps- och ärendeöverföring från kartläggare hade förenklats om terapeuten varit med vid projektstarten. Representanten från arbetsförmedlingen i Lycksele slutade kort efter det att handlingsplanerna upprättats. Det innebär att projektet under en lång period saknade ansvarig arbetsförmedlare och uppföljningarna med mentor och kartläggare från FMC drog ut på tiden. Byte av mentorer har skett på båda orterna. En viss introduktionstid har behövts för att sätta sig in i arbetet och för att upprätta personliga kontakter med deltagarna. Introduktionen av de nya mentoreorna snabbades dock på till följd av att de fick stöd och handledning via FMC. Flyktingsamordnaren i Dorotea slutade sin tjänst under turbulenta former halvvägs in i projektet. Detta innebär att en del av kunskapen om projektet gick förlorade. Det påverkade också projektets aktiviteter negativt då cirklar och kurser avstannade under en kortare period. Men på grund av det lokala fungerande nätverket i övrigt, och stöd från FMC, kunde projektets verksamheter snart återupptas.

Andra omständigheter som inverkat på projektet är det faktum att flyktingarnas *oklara familjeförhållanden och identiteter* skapat problem både för flyktingarna och socialtjänstens personal, som ska utreda saken. De oklara och i vissa fall konstruerade familjekonstellationer flyktingarna uppgav när de anlände hit har kolliderat med svensk sociallagstiftning. Det har tagit tid och resurser i anspråk från flyktingmottagningens och socialtjänstens personal att utreda familjeförhållanden, och vidta åtgärder. Det har varit en utmaning att förklara lagar, regler och rutiner på området och varför åtgärder och i vissa fall ingripanden i familjer varit nödvändiga. Flyktingarna har i vissa fall ansett sig tvungna att dölja sin och sina familjemedlemmars egentliga identitet. För familjer och enskilda personer har detta också fått ekonomiska konsekvenser i de fall när man antingen fått för mycket eller för litet ekonomiskt bistånd. Konflikter har uppstått om försörjningsansvar inom och mellan familjer. Den lärdom man kan dra av detta är att det är mycket viktigt att mottagande kommuner skaffar sig information om ursprungslandets familjestrukturer och hur uttagningsprocessen av kvotflyktingar gått till. I den mån sådan kunskap finns kan myndigheterna planera introduktionen på ett bättre sätt och de obehagliga överraskningarna kan minimeras.

Omständigheter som försvårat projektets interventioner

Som framgått tidigare i utvärderingen så har projektets deltagare i stor utsträckning avvisat de traumabearbetande insatserna. En anledning till detta är att aktörerna har haft olika syn på målet med traumabearbetning i projektet. Medan projektets utformning bygger på föreställningen att det finns ett behov av traumabearbetning, har deltagarna haft andra mål med projektet och integrationsprocessen. Deltagarna vill framförallt ha arbete så man kan försörja sig och de sina. Det långvariga och blodiga kriget, har för deltagarna medfört såväl ett utdraget känslomässigt som mentalt lidande, men också ett socialt och ekonomiskt kaos där det är svårt att försörja sig och skapa sig en stabil tillvaro. Migrationen har inneburit en räddning från skräck och kaos och förväntningarna på den egna integrationen har dominerats av en (otålig) längtan att påbörja det normala, stabila liv man länge saknat. Önskan att upprätta familjens ekonomiska stabilitet innebär en viss stress att nå arbete och egen försörjning.

Varför har en del av deltagarna god kunskap om samhället medan andra saknar kunskap om hur samhället fungerar? Utvärderingen visar att den lokala modellen som tillämpas av Sfi-utbildning och studieförbund är framgångsrik för att introducera de nyanlända i *hur de lokala myndigheterna fungerar* och till vilka personer man ska vända sig i olika frågor. Men när det gäller deltagares förståelse för vad som villkorar och berättigar till bidrag, hur bostads- och arbetsmarknaden fungerar, har deltagare visat kunskapsbrister. Vad beror detta på? En förklaring kan vara att deltagarna haft svårt att få överblick och förståelse av den egna sociala och ekonomiska situationen. Det är mycket som tyder på att mötet med svenskt regelsystem, myndigheternas rutiner och lagar som reglerar olika bistånds- och ansvarsfrågor har varit överväldigande för många. De deltagare som blivit föremål för utredningar om oklara familjeförhållanden, har upplevt regelverket som kaotiskt och motsägelsefullt¹⁰¹. Att uppleva sig ”vara i händerna” på svenska myndigheter, kan sannolikt resultera i stress och uppgivenhet. Olika individer har också olika förutsättningar att ta till sig information och utvärderingen har visat att de som haft goda kunskaper i svenska har också kunnat tillgodogöra sig informationen om samhället bättre än de med sämre svensk kunskaper. Projektet insatser har varit inriktade på att teoretiskt och viss mån praktisk, lära sig hur det svenska samhället fungerar, men saknar man erfarenheter från ett liknande system, kan det vara svårt att tillgodogöra sig informationen. De flyktingar som ändrat sin livssituation under introduktionen, genom att söka utbildning eller arbete på annan ort och behövt göra praktiska arrangemang för att flytta, har bättre kännedom om hur det svenska samhället fungerar. En näraliggande förklaring till att man saknar kunskaper om det svenska samhället, är att man saknar informella kontakter med svenskar. Hade man haft tillgång till svenska vänner och familjer att diskutera olika regler, normer och rutiner med, hade det sannolikt underlättat hanteringen av den egna situationen.

Varför har så få deltagare arbete efter avslutad introduktion?

Utvärderingen har visat att introduktionen av Equalgruppen har givit goda resultat. Men trots att många klarat av svenska för invandrare, introducerats i arbetslivet genom praktik, och är motiverade att arbeta, har endast tre personer av 75 arbete efter avslutad introduktion. Våra slutsatser är att orsakerna till detta inte kan förklaras med hänvisning till projektets insatser.

Det är inte rimligt att inträdet på arbetsmarknaden ska ske utan att individerna har någon form av utbildning. Flera av Equaldeltagarna deltar i yrkesutbildningar och kan således inte stå till arbetsmarknadens förfogande just nu. Målgruppen har genomgått en kvalificerad introduktion som till stora delar inneburit att hindren för anställning har röjts undan; man kan uttrycka sig på svenska, man är motiverad att arbeta, man har praktiserat och visat sig duglig och motiverad, man har fått kunskap om vilka villkor som gäller på arbetsplatser, man har sökt jobb men inte fått det. Frågan är: hur mycket landspecifikt humankapital behöver den enskilde individen ha för att betraktas som anställningsbar? Och vilka krav ställs idag från arbetsmarknadens sida?

Slutord:

Rehabilitering av traumatiserade flyktingar i glesbygd- en modell för flyktingmottagande?

Vilka lärdomar är möjliga att dra av projektet? På ett praktiskt metodologiskt plan kan vi dra nytta av de framgångar man haft med Introduktionsverksamheterna på de båda orterna. Vi kan se att det lönar sig att samarbeta i introduktionen mellan studieförbund, kommunal

¹⁰¹ Det rör huvudsakligen att många varit föremål för vårdnadsutredningar som lett till förändringar av bidrag, återbetalningar av barn-bostads- och socialbidrag, etc.

svenskundervisning, arbetsförmedling och flyktingmottagning. Förstärker man därtill introduktionsverksamheten med en mentor ger det särskilt goda förutsättningar att erbjuda en kvalitativt god och i hög grad individualiserad introduktion där ingen nyanländ behöver hamna utanför introduktionsverksamheten.

De *lokala samhälleliga betingelserna* för att erbjuda en *kvalificerad introduktion* har visat sig goda. Det har funnits god tillgång på bostäder, och utbildningsplatser i den kommunala svenskundervisningen. Andra lokala betingelser som funnits har varit den rumsliga och organisatoriska närheten utförare emellan. Kommunens organisation och de statliga myndigheterna har varit överblickbara. Antalet myndighetspersoner inblandade i introduktionen har varit tillräckligt få för att kunna upprätta direkta och personliga kontakter.

Men har *projektet utifrån de lokala betingelserna* kunnat ge förutsättningar för *integration av mer varaktig karaktär*? Goda (varaktiga) integrationsvillkor har inte riktigt kunnat förverkligas på orterna. Av vad vi hittills sett, har inte möjligheterna för de nyanlända att etablera sig på den lokala arbetsmarknaden varit goda. Även om orterna har gymnasie- och yrkesförberedande utbildningar och även ett mindre antal universitetsutbildningar på distans, så saknas ett differentierat högre utbildningsutbud. För de nyanländas *sociala lokala integration*¹⁰² finns inte heller tillfredställande lokala betingelser. Det finns små möjligheter att utveckla kontakter med omgivningen eftersom antalet mötesplatser i form av caféer, torg, uteplatser av olika slag är få på de båda orterna. Det saknas samhälleliga betingelser som underlättar för svenska invånare och nyanlända invånare att träffas likväl som orterna har ett begränsat etniskt blandat utbud av restauranger, butiker, caféer som också kan tjäna som mötesplatser och vara främjande för utvecklandet av lokal identifikation.

De erfarenheter vi kan dra av de lokala utvecklingspartnerskapen i Dorotea och Lycksele stämmer i vissa avseenden överens med tidigare erfarenheter man gjort av utlokaliserade lokala flyktingmottaganden enligt den s k "Hela Sverige strategin". Goda integrationsvillkor i form av arbete, utbildning och egen försörjning kan av förklarliga skäl inte alltid förverkligas i glesbygdskommuner. Dock har man i Dorotea och Lycksele till skillnad mot erfarenheter från många andra utlokaliserade kommunala flyktingmottaganden, kunnat erbjuda en kvalificerad välorganiserad introduktion som avsevärt förbättrat de nyanländas chanser till utbildning, arbete och egen försörjning.

¹⁰² Utvecklingen av en social integration som är lokal, d v s där man upplever identifikation med den lokala gemenskapen, känner igen människorna i närheten, är delaktig i ett bostadskvarter, förtrogen med rumsliga omgivningen, husen, gatorna, gårdarna och kaféerna, förutsätter att det finns vissa samhälleliga betingelser, som mötesplatser och andra förutsättningar för samspel och kontakter människor emellan (Bech-Jørgensen 2001).

Referenser

Tryckta källor:

- Aytar O. (1999) *Integration i mångfald: en studie av sex invandrargrupperns upplevda integration i Sverige*. Jina nu. Stockholm
- Appelqvist M. (1999) Ak. Avh. *Responsibility in transition. A study of Refugee Law and Policy in Sweden*. Umeå University, Department of Sociology. Umeå.
- Boklund A. (1995). *Olikheter som berikar? Möjligheter och hinder i samarbete mellan socialtjänstens äldre- och handikappomsorg, barnomsorg, samt individ- och familjeomsorg*. (Ak.avh.) Stockholms Universitet: Institutionen för socialt arbete.
- Danemark B. & Kullberg C. (1999) *Samverkan. Välfärdsstatens nya arbetsform*. Studentlitteratur. Lund.
- Diaz J. A. (1993) Ak. Avh. *Choosing integration – a theoretical and empirical study of the immigration integration in Sweden*. Uppsala Universitet. Sociologiska institutionen. Uppsala.
- Diaz J. A. (1997) *Primärintegration och bidragsberoende. Studie av integration och tidigt bidragsberoende inom det kommunala flyktingmottagandet*. Statens Invandrarverk. Norrköping
- Eastmond M. (1998) "Nationalist Discourse and the construction of difference: Bosnian muslim refugees in Sweden." In: *Journal of refugee studies*. Vol 11, No 2, pp 161-181.
- Ghazinour M. (2003) Ak. avh. *Trauma and resiliency, a study of refugees from Iran resettled in Sweden*. Umeå University, Dep. of Clinical Science. Umeå.
- Gustafson, Å. (2004) ak.avh. *Sköra livsmönster – om integrations- och normaliseringsprocesser bland bosniska flyktingar*. Umeå Universitet, Sociologiska institutionen, Umeå.
- Harvey M. (1996) An Ecological View of psychological trauma and trauma recovery. *Journal of traumatic stress*. 9:1, 3-23.
- Hosseini-Kaladjahi H. (1997) Ak. avh. *Iranians in Sweden: Economic, cultural and social integration*. Almqvist & Wiksell. Stockholm. Stockholms Universitet. Sociologiska Institutionen.
- Johansson Blight K. & Lindencrona F. (2003) Hälsofrämjande introduktion – en teoretisk genomgång med praktiska implikationer. *Socialmedicinsk tidskrift*. 2003:1.

- Kadhim A. (2000) Ak. Avh. *Svenskt flyktingmottagande, politik och implementering*. Umeå Universitet, Sociologiska institutionen. Umeå.
- Kamali, M. (1999) *Varken familjen eller samhället*. Carlssons. Stockholm.
- Karlsson O.(1996). *Att utvärdera – mot vad? Om kriterieproblemet vid intressentutvärdering*. Studies in educational sciences. HLS förlag. Stockholm.
- Lindqvist, R, & Nylén, U. (2002). *Bassjukvårdsförsöket. Slutrapport från utvärdering av försöksverksamhet med lokal vård, omsorg och social service i fem Västerbottenskommuner*. UCER. Evaluation reports No. 8. Umeå.
- Lundh C. & Ohlsson R. (1994) *Från arbetskraftimport till flyktinginvandring*. SNS förlag. Stockholm.
- Lundh C. (red) (2002) *Arbete? Var god dröj! Invandrare i välfärdssamhället*. SNS förlag. Stockholm.
- Mallander O. (1997) Samverkan. ur Denvall & Jacobsson (red.) *Vardagsbegrepp i socialt arbete*. Nordstedts förlag. Stockholm.
- Malkki L. (1995) "Refugees and exile: From 'Refugee Studies' to the national order of things" in. *Annual Revue Anthropological*. No 24, pp 495-523.
- Muecke M. (1992) "New paradigms for refugee health problems". *Social science & medicine*. 35:4. 515-23.
- Schierup C-U. & Ålund A. (1987) *Will they still be dancing? Integration and ethnic transformation among Yugoslav immigrants in Scandinavia*. Almqvist & Wiksell. Stockholm.
- Silove D & Ekblad S. (2002) Ed. How well do refugees adapt after resettlement in Western countries? *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 106: 401-402.
- Steel Z., Silove D., Bird K., McGorry P., Mohan P. (1999) "Pathways from war trauma to posttraumatic stress symptoms among tamil asylum seekers, refugees and immigrants." *Journal of traumatic stress*. 12:3, 421-35.
- Sundqvist J. & Johansson L M. (2002) *Invandring i Sverige. Födelselandets betydelse*. Statens Folkhälsoinstitut. Sandvikens Tryckeri.
- Svedberg L. (1995) *Marginalitet*. Studentlitteratur. Lund.
- Söndergaard H P. (2003) Livshändelser hos nyanlända flyktingar. *Socialmedicinsk tidskrift*. 2003:1.
- Vogel J., Hjerm M. & Johansson S-E. (2002) Integration till svensk välfärd? Om invandras välfärd på 90-talet. *Rapport 96 i serien Levnadsförhållanden*. SCB 2002.

Westin C. (1999) *Mångfald, integration, rasism och andra ord*. Socialstyrelsen och centrum för Invandrarforskning (CEIFO). Stockholm.

Westrin C-G. (1986) Social och medicinsk samverkan – begrepp och betingelser. *Socialmedicinsk tidskrift*, 7-8, 280-285.

Offentliga tryck:

Långtidsutredningen 2003/04. Finansdepartementet.

SOU 2003:75 *Etablering i Sverige – möjligheter och ansvar för individ och samhälle*

SOU 2003:77 *Vidare vägar och vägen vidare*.

Introduktion för nyanlända invandrare. Integrationsverket 2001a

Rapport integration 2001. Integrationsverket, 2002.

Rapport Integration 2002. Integrationsverket 2003.

Integration – var god dröj. Integrationsverkets rapportserie 2004:01

Introduktion – men inte för alla. Integrationsverkets rapportserie 2004:02.

Integration och indikatorer. Integrationsverkets rapportserie 2004:03

Migrationsverket, 2001. *Delegationsrapport från uttagning av sierraleonska och liberianska kvotflyktingar i Guinea 17-27 mars, 2001*.